

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİNİN
DÜNÜ VE BUGÜNÜ**

SARE ÇAKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SARE ÇAKIR		
	Numarası	18810201038		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sare ÇAKIR

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	SARE ÇAKIR		
	Numarası	18810201038		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL		
Tezin Adı	YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ			

Bu tez çalışmasında, geçmişten günümüze coğrafi, tarihî, kültürel, sosyolojik ve en önemlisi teolojik anlamda birbirleriyle yakın temas halinde olan Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin tarihî seyri incelenmiştir.

Hıristiyan kaynaklarına göre, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki Filistin bölgesinde dünyaya gelen İsa doğumu, öğretileri ve ölümü ile Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Filistin'de Yahudilere yönelik tebliğ faaliyetinde bulunan İsa'yı beklenen Mesih olarak kabul eden ilk inananların aksine, bazı Yahudi ileri gelenleri İsa'nın Mesihliğini kabul etmemekle kalmayıp, öldürülmesi için de ciddi çaba sarf etmişlerdir. Kendisine çeşitli suçlamalar yöneltilen ve yargılanması için Roma yönetimine teslim edilen İsa, Yahudilerin istekleri ve ısrarları doğrultusunda çarmıha gerilerek idam edilmiştir.

Çarmıh hadisesinden itibaren İsa'nın öğretileri etrafında toplanan, bu öğretileri yaymaya devam eden ve kendilerine daha sonra Hıristiyan ismi verilen İsa takipçileri, yüzyıllarca Yahudileri "Tanrı katili" ve baş düşman olarak görmüşlerdir. Hıristiyan dininin ve inanın temeline yerleştirilen ve sıklıkla dillendirilen bu suçlama, XX. yüzyıla kadar devam etmiş ve iki din arasındaki ilişkiler daima çatışma ve düşmanlık temelinde sürdürülmüştür.

II. Dünya Savaşı esnasında birçok Yahudinin katledildiği Holokost ve savaş sonrasında İsrail Devleti'nin kurulması, Hıristiyanları, Yahudiler konusunda yeniden düşünmeye zorlamıştır. 1962-1965 yılları arasında gerçekleştirilen II. Vatikan Konsili'nde alınan kararlar, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde bir devrim yaratmıştır. Yüzyıllarca çatışma ve düşmanlık temelinde sürdürülen ilişkiler, bu tarihten itibaren, karşılıklı anlayış, uzlaşma ve dostluk kavramları etrafında yeniden şekillendirilmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hıristiyanlık, İsa Mesih, Holokost, İsrail Devleti, II. Vatikan Konsili

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	SARE ÇAKIR		
	Student Number	18810201038		
	Department	DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES HISTORY OF RELIGIONS		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL		
Title of the Thesis/Dissertation	THE PAST AND PRESENT OF JEWISH-CHRISTIAN RELATIONS			

In this thesis, the historical course of the between Judaism and Christianity, which have been in close contact with each other in geographical, historical, cultural, sociological and most importantly theological terms, have been examined from past to present.

According to Christian sources, Jesus, who was born in Palestine under the rule of the Roman Empire, is at the center of Jewish-Christian Relations with his birth, teachings and death. Unlike the first believers who accepted Jesus as the expected Messiah, who preached to the Jews in Palestine, some Jewish notables not only did not accept the Messiahship of Jesus, but also made serious efforts to have killed. Jesus, who was charged with various accsations and handed over to the Roman administration for trial, was executed by crucifixion in line with the wishes and insistence of the Jews.

The followers of Jesus, who gathered around the teachings of Jesus since the crucifixion, continued to spread these teachings and were later called Christians, have seen the Jews as "deicide" and the main enemy for centuries. This accusation, which is placed on the basis of the Christian religion and belief and is frequently voiced, until the XX. century and the relations between the two religions have always been maintained on the basis of conflict and enmity.

The Holocaust, in which many Jews were massacred during World War II, and the establishment of the State of Israel after the war, forced Christians to rethink about the Jews. The decisions taken at the Vatican Council between 1962 and 1965 revolutionized Jewish-Christian relations. Relationships, which have been maintained for centuries on the basis of conflict and enmity, have started to be reshaped around the concepts of mutual understanding, reconciliation and friendship since this date.

Keywords: Judaism, Christianity, Jesus Christ, Holocaust, State of Israel, II. Vatican Council

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	1
I.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
I.2. Araştırmanın Önemi.....	2
I.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
I.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
I.5. Araştırmanın Kaynakları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMA TEMELİNDE YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİ

I. Hıristiyanlığın Doğuşu ve Yahudilerle İlk Münasebetler.....	5
I.1. İsa Öncesi Yahudilik.....	5
I.2. İsa'nın Yahudilik ve Yahudilerle İlişkisi.....	9
I.3. İlk Hıristiyanların Yahudilerle İlişkisi.....	17
II. Talmud Literatüründe İsa, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar.....	19
II.1. Talmud Literatüründe İsa.....	21
II.2. Talmud Literatüründe Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar.....	23
III. Erken Dönem Hıristiyanlık Metinlerinde Yahudilik ve Yahudiler.....	25
III.1. Yeni Ahit Literatüründe Yahudilik ve Yahudiler.....	26
III.1.1. İncillerde Yahudilik ve Yahudiler.....	28
III.1.2. Pavlus'un Mektuplarında Yahudilik ve Yahudiler.....	30
III.2. Kilise Babaları'nın Yazılarında Yahudilik ve Yahudiler.....	34
IV. Hıristiyanlığın Devlet Dini Olması ve Yahudilerle İlişkiler.....	37
V. Orta Çağ Yahudi-Hıristiyan İlişkileri.....	40

V.1. Hıristiyanların Yahudi Karşıtlığı.....	40
V.1.1. Yahudi-Hıristiyan Reddiye Geleneği.....	45
V.1.2. Engizisyon ve Yahudiler.....	47
V.2. Yahudilerin Hıristiyan Karşıtlığı.....	48
V.3. Reformasyon Çağında Yahudiler.....	50
VI. Modern Dönem Yahudi-Hıristiyan İlişkileri.....	53
VI.1. Antisemitizm.....	55
VI.2. Yahudi Soykırımı (Holokost).....	58
VI.2.1. Holokost ve Hıristiyanlar.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

UZLAŞMA TEMELİNDE YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİ

I. Holokost Sonrası Yahudi-Hıristiyan İlişkileri.....	64
II. Siyonizm ve İsrail Devleti'nin Yahudi-Hıristiyan İlişkilerindeki Yeri.....	68
II.1. Siyonizm İdeolojisi.....	68
II.1.1. Siyonizm ve Hıristiyanlar.....	71
II.2. İsrail Devleti'nin Kuruluşu.....	73
III. II. Vatikan Konsili ve Yahudi-Hıristiyan İlişkilerine Etkisi.....	76
III.1. II. Vatikan Konsili.....	77
III.1.1. Hıristiyan Olmayan Dinler Üzerine Bir Bildiri: Nostra Aetate.....	83
IV. Konsil Sonrası Yahudi-Hıristiyan İlişkileri.....	85
V. Hıristiyanların Yahudilerle Diyaloga Yaklaşımı.....	90
V.1. İsa ve Yahudilik.....	90
V.2. Ahit ve Süreklilik.....	91
V.3. Yahudilere Misyon.....	92
VI. Yahudilerin Hıristiyanlarla Diyaloga Yaklaşımı.....	94
VI.1. Hıristiyanlar Üzerine Bir Bildiri: Dabru Emet.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.k.	: Adı geçen kaynak
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Gal.	: Galatyalılar'a Mektup
Hab. İş.	: Habercilerin İşleri
İng.	: İngilizce
M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Rom.	: Romalılar'a Mektup
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı/Sayfa Sayıları
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
vd. / vb.	: Ve diğerleri / Ve benzeri
y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
yk.	: Yaklaşık
yy.	: Yüzyıl
1. Kor.	: Korintoslular'a 1. Mektup
2. Kor.	: Korintoslular'a 2. Mektup
2. Sel.	: Selanikliler'e 2. Mektup

ÖN SÖZ

Din, belirli ölçüler ve davranış şekilleri sunarak muhataplarının hayatlarını yönlendiren, her türlü soru ve sorunlarına dünyevî ve uhrevî düzlemde cevaplar veren ve insanlık tarihi boyunca önemini koruyan en etkili kurumdur. İnsanoğlu, tarihin her devrinde çok çeşitli dinlere, inançlara ve kültürlerle bağlı olarak yaşamıştır. Bazı dinler ve inanışlar tarih sahnesinden kaybolmuş olsa da çok sayıda din günümüzde varlığını sürdürmekte ve öğretileriyle müntesiplerine yol göstermektedir.

Hem bireysel hem de toplumsal münasebetlerin nasıl bir düzlemde sürdürülmesi gerektiği konusunda aktif rol oynayan dinî argümanlar, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin de niteliğini belirleyen en önemli etmendir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Hıristiyanlığın tarih sahnesine çıktığı günden bu yana, en başta dinî temellere dayalı olmakla birlikte toplumsal yaşamın her alanında (siyasî, coğrafi, ilmî, ahlâkî, felsefî vb.) yansımaları görülebilen yoğun ilişkiler yaşamışlardır ve bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin tarihsel ve dinî seyrini anlattığımız çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın yönteminden, gayesinden, sınırlarından ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde, Hıristiyanlığın doğuşunda ve yayılma sürecinde Yahudilikle olan münasebetleri incelenmiştir. Daha sonra dinî kabul ve inkârların düşmanca bir yol çizdiği ilk dönem ilişkilerinin, Orta Çağ ve Modern Çağ boyunca yansımaları ve sonuçları anlatılmıştır. İkinci bölümde, yüzyıllarca Hıristiyan coğrafyalara hâkim olan Yahudi karşıtlığının getirdiği büyük kayıplar ve acı sonuçlarla yüzleşen Hıristiyanlığın, Yahudilere ve Yahudiliğe bakışımı değiştirmeye başladığı süreç ve iki dinî gelenek arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi adına atılan adımlar incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise konunun genel bir değerlendirmesi yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal'a teşekkürlerimi sunarım.

Sare ÇAKIR

Konya-2022

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

I.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmamızın konusu, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin tarihî serüveni ve bugün geldiği noktanın değerlendirilmesidir. Hıristiyanlığın doğuşundan itibaren günümüze kadar geçen süreçte Yahudiler ve Hıristiyanlar daima iletişim ve etkileşim halinde olmuşlardır. Bu iletişim Hıristiyanlığın doğuşundan XX. yüzyıla değin monolojik bir bağlamda hem sözlü hem yazılı hem de fizikî olarak çatışma ve şiddet temelinde sürdürülmüştür. Diğer bir deyişle tek bir otoritenin söz sahibi olduğu, karşılıklı konuşma ve anlayıştan uzak bir zemine temellendirilen Yahudi-Hıristiyan ilişkileri, olumsuz hatıraların hâkim olduğu uzun bir düşmanlık tarihine sahiptir.

XX. yüzyılda küresel anlamda gerçekleşen birçok değişiklik, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. İki din arasındaki ilişkileri müspet ve barışçıl bir çizgiye getirme çalışmalarının en somut örneği ise II. Vatikan Konsili'dir. Bu konsille birlikte Yahudi-Hıristiyan ilişkileri olumlu anlamda kayda değer bir ivme kazanmış, uzlaşa ve saygı üzerine inşa edilmeye çalışılan, karşılıklı konuşma ve anlayış bağlamında yeniden ele alınan bir döneme girmiştir.

Araştırma konusunu seçmemizin amacı, yaşayan dinler arasında iki önemli din olan, birçok yönden de münasebeti bulunan Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin, geçmişten günümüze nasıl bir yol izlediğinin incelenmesidir. Küresel anlamda etkin olan bu iki din arasındaki ilişkilerin nasıl bir çizgide ilerlediğinin bilinmesi, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin tarihî seyrinin daha iyi anlaşılması, değerlendirilmesi ve yorumlanması açısından önem arz etmektedir. Yüzyıllarca bir diğerini dışlayan dinî iddia ve kabullerin şekillendirdiği ilişkiler, dogmaların sorgulandığı, yeniden yorumlandığı, önyargıların yıkılmaya çalışıldığı ve radikal değişikliklerin yaşandığı bir evreye girmiştir. Amacımız Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında geçmişte yaşanan düşmanlığın ve bugün kurulmaya çalışılan dostluk bağlarının hangi neden ve argümanlara dayandırıldığının incelenmesidir.

I.2. Araştırmanın Önemi

Ülkemiz özelinde dinler arası ilişkilerinin araştırılmasına yönelik yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların genellikle müslim-gayrimüslim ilişkileri üzerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. İslâm dininin özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerle münasebetlerine yönelik yapılan çalışmaların yoğunluk arz etmesine karşın diğer dinlerin birbirleriyle olan ilişkileri noktasında yapılan çalışmalar çok az sayıdadır. İslâm'ın diğer dinlerle olan münasebetlerinin incelenmesinin yanında, Yahudi ve Hıristiyanların birbirleriyle olan münasebetlerinin incelenmesi de son derece önemlidir. Teolojik, sosyolojik, kültürel, felsefî, tarihî ve siyasî pek çok yönden ortak bir noktada buluşan ve birbirlerinden bağımsız değerlendiremeyeceğimiz söz konusu üç dinî geleneğin her birinin, birbirleriyle olan ilişkilerini bilmemiz, doğru ve sağlıklı analizler yapabilmemiz için son derece gereklidir.

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin geçmişte nasıl bir bağlamda gerçekleştiğini bilmek, bugün gelinen noktayı anlayabilmek açısından önemlidir. Zira uzun bir düşmanlık tarihine sahip olan iki dinî gelenek, XX. yüzyılın başlarından itibaren anlayış ve güven ortamında bir araya gelmeye başlamıştır. Modernitenin etkisini göstermeye başlaması ve küresel ölçekte gerçekleşen değişimler, iki din arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesinde rol oynayan önemli etkenlerdir. Modern dönemde birlikte dinî, insanî ve siyasî nedenlerin etkin rol oynadığı dünya gündemi, iki dinî gelenek için de düşmanlığa sırtını dönüp uzlaşa sağlanmaya çalışılan yeni bir döneme adım atmayı gerektirmiştir.

Yahudi-Hıristiyan ilişkileri dinî, siyasî, coğrafi, kültürel ve sosyolojik birçok açıdan üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. Bundan dolayı Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki münasebetlerin tarihsel serüveninin incelenmesi hem Hıristiyanlık ve Yahudilik hem de Dinler Tarihi, Din Bilimleri ve Sosyal Bilimler açısından oldukça önemlidir.

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin sürdürüldüğü düzlemi elen alan müstakil bir tez çalışmasının olmaması da konunun araştırılması hususunda bizleri teşvik etmiştir. Çalışmamızın Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanması hususunda küçük de olsa önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

I.3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırma konusu hakkında literatür taraması yapılarak kaynaklar tespit edilmiştir. Taranan literatür konu başlıklarına göre fişleme yöntemi izlenerek yazılmaya hazır hale getirilmiştir. Kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğruluğundan ve güvenilirliğinden emin olmak adına, bahsi geçen konunun birden fazla kaynaktan bakılmasına özen gösterilmiştir.

Araştırma konusunda veriler toplanırken, İslâm Araştırmaları Merkezi'nden, Ulusal Tez Merkezi'nden, çeşitli kütüphanelerden, online araştırma sitelerinden, birçok tarihî ve dinî kaynaktan faydalanılmıştır. Veri tarama, araştırma ve inceleme yöntemleri kullanılarak hazırlanan çalışmamızda, araştırma sonucu elde edilen bilgiler temel ve derinlemesine analiz yöntemleriyle anlatılmaya ve konu objektif bir şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır.

I.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız, İsa'nın ve Hıristiyanlığın doğuşu ile başlayıp, XXI. yüzyıla kadar olan süreçte, Yahudi-Hıristiyan münasebetlerinin nasıl bir düzlemde gerçekleştiğinin incelenmesi ile sınırlıdır. Yahudi-Hıristiyan ilişkileri yaklaşık iki bin yıllık tarihî, dinî, siyasî, coğrafi, psikolojik, sosyolojik ve kültürel birçok faktörün aktif rol oynadığı geniş bir dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla iki dinî geleneğin iletişim tarihindeki büyük resmi görebilmemiz ve ilişkilerin dünden bugüne nasıl bir noktaya geldiğini daha iyi değerlendirebilmemiz için zaman yelpazesi geniş tutulmuş ve konu genel bir perspektiften incelenmeye çalışılmıştır.

I.5. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın ana kaynağı, her iki dinî geleneği ortak bir paydada birleştiren kutsal kitap literatürüdür. Daha sonra Yahudilik ve Hıristiyanlık tarihini konu alan kaynaklardan ve doğrudan ya da dolaylı olarak iki dinî geleneğin münasebetlerini inceleyen çalışmalardan yararlanılmıştır. Mümkün olduğu kadar yabancı dildeki eserlerden ve internet sitelerinden de faydalanılmaya çalışılmıştır.

Şinasi Gündüz'ün "Hıristiyanlık", Salime Leyla Gürkan'ın "Yahudilik", Baki Adam'ın "Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler", Yasin Meral'in "Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik", Bekir Zakir Çoban'ın "Yahudilerden Sonra

Hıristiyanlardan Önce Hz. İsa” ve Ali İsra Güngör’ün “Vatikan Misyon ve Diyalog” isimli eserler başta olmak üzere çeşitli konularda kaleme alınmış DİA maddeleri ve konumuzla alakalı makaleler çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklardan bazılarıdır.

Yabancı kaynak olarak Edward Kessler ve Neil Wenborn’un editörü olduğu “A Dictionary of Jewish-Christian Relations”, Geoffrey Wigoder’in “Jewish-Christian Relations Since the Second World War” ve John W. O’Malley’in “What Happened at Vatican II” isimli çalışmalardan sıklıkla faydalanılmıştır. Çalışmamızda Hıristiyanlar tarafından Yahudiler üzerine yayımlanan, Vatikan’ın ve Dünya Kiliseler Konseyi’nin resmi internet sitelerinde yer alan bildirelere ve Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin geliştirilmesine adanmış kurum ve kuruluşların çalışmalarına da müracaat edilmiştir.

Ayrıca Edward Kessler’in “Yahudi-Hıristiyan İlişkilerine Giriş”, Sibel Sel ve Levent Kınran’ın çevirisini yaptığı “Hıristiyanlık Tarihi”, Kurt Schubert’in “Yahudi Tarihi”, Ilan Greilsammer’in “Siyonizm” ve Bernard Lewis’in “Semitizm ve Anti-Semitizm” eserleri de çalışmamızda faydalandığımız tercüme eserlerin bir kısmını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMA TEMELİNDE YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİ

I. Hıristiyanlığın Doğuşu ve Yahudilerle İlk Münasebetler

Yaklaşık iki bin yıllık tarihi ve günümüzde iki milyarı aşkın müntesibi ile Hristiyanlık, M.S. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki Filistin bölgesinde, Yahudilik içerisinde doğup, yine bir Yahudi olan İsa'nın şahsiyeti ve öğretileri etrafında gelişip büyüyen bir dindir.¹ Bundan dolayı Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkiler diğer dinlerin birbiriyle olan ilişkilerinden çok daha farklı ve karmaşıktır.

Hıristiyanlığın doğuşundan günümüze Yahudiler ve Hıristiyanlar her zaman pek çok yönden iletişim ve etkileşim halinde olmuştur. Bu iletişim çoğu zaman çatışma ve düşmanlık temelinde sürdürülse de günümüzde karşılıklı uzlaşma ve anlayış dönemine girmiştir. Geçmişten günümüze Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında yaşanan münasebetlerin merkezinde yer alan ve bu iki dinin hem ayrışma hem de birleşme noktaları olan İsa'nın kimliğinin ele alınması oldukça önemlidir.

İsa'nın doğumu, öğretileri, mucizeleri ve ölümü Hıristiyanlığın ilk inanmaları ile dönemin Yahudileri arasında olan ilişkilerin çekirdeğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin serüvenini daha doğru anlayabilmemiz ve dünden bugüne gelinen noktayı daha iyi analiz edebilmemiz için, İsa öncesi Yahudi toplumunun genel durumundan başlayarak, İsa sonrası dönemde Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında farklı dinî kabullerden kaynaklanan teolojik tartışmalara yakından göz atmamız gerekmektedir.

I.1. İsa Öncesi Yahudilik

Filistin bölgesinde Yahudi bir toplum içerisinde doğup büyüyen İsa'nın Yahudilik ile ilişkisi ve zamanının Yahudileri ile olan münasebetlerinin anlaşılması, dönemin dinî ve siyasî durumunu daha yakından tanımayı gerektirmektedir.

¹ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, DİB Yay., Ankara, 2016, s. 77; Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, 6. Basım, İsam Yay., İstanbul, 2017, s. 16.

İsa'nın yaşadığı dönemde Yahudilik birçok mezhep hareketinden müteşekkildir. Dönemin Yahudi geleneği birbirinden farklı özellikleriyle dikkat çeken çeşitli akımlar içermektedir ve bu akımları ortodoksi* ve heterodoksal* şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür. Yahudi ortodoksisi ya da Yahudi ana cemaati içerisinde yer alan en büyük grup Ferisîlerdir.² Yahudi şeriatına sıkı sıkıya bağlı olan ve kendilerini Musa ve Ezra'nın gerçek takipçileri olarak gören Ferisîler, Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ın otoritesini de kabul etmişler ve bu kabul neticesinde de Yazılı Tevrat'ta yer almayıp Sözlü Tevrat'ta yer alan hususlar konusunda bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Her şeyin Tanrı'nın kontrolünde olduğuna, özgür iradenin varlığına, insanların fiillerinden sorumlu olduğuna, ceza ve mükâfata, ölümden sonra dirilmeye ve Davud'un soyundan bir Mesih* geleceğine inanan Ferisîler; cennetin, cehennemin ve meleklerin varlığını da kabul etmektedirler.³ Ferisîlik, M.S. 70 yılında Mabed'in yıkılması ile "Rabbani Yahudilik", modern dönemde ise "Ortodoks Yahudilik" adıyla günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. İncillere göre İsa ile en çok uğraşan Yahudi grubu Ferisîlerdir.⁴ Bundan dolayı Yeni Ahit'te Ferisîlerden,

* Ortodoksi kavramı merkezi din anlayışını temsil eder (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. Basım, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 169.).

* Heterodoksi kavramı, dini inanç ve kurallara bağlılıktaki aşırılığı ve katı bir muhafazakârlığı belirten, merkezi din anlayışının dışında kalan dinsel akımları ifade etmek için kullanılır (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 169.).

² Gündüz, *a.g.e.*, s. 16.

* Mesih kavramı İbranice yağlanmış anlamına gelen "meşiah" kelimesinden türemiştir. Eski Ahit'te krallar ve önemli göreve gelen kimseler için bu göreve gelmeden önce yağlanmaları ve kutsanmaları dolayısıyla kullanılmıştır. Mesih inancı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm olmak üzere semavi kökenli üç dinde de karşımıza çıkan bir olgudur. Yahudi geleneğinin önemli bir parçası olan Mesih beklentisi, çok uzun devirler baskı ve sürgün hayatı yaşayan Yahudilerin kendilerini kurtaracak Davud soyundan bir Mesih'in geleceğine ve onun önderliğinde Filistin topraklarında dinî ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmak suretiyle, eski ihtişamlarına kavuşacaklarına yönelik inançlarına karşılık gelmektedir. Mesih Yahudilerin Tanrı'nın yolunu yeniden bulacağı ve eski ihtişamlarına kavuşacakları bir rüya devrinin ve yeryüzü cennetinin önderidir. Yahudilik, Mesih'in gelişini, dünyadaki kötülük güçlerini deviren ve Tanrı'nın saltanatını kuran dünya çapında tarihsel bir olay olarak görür. Mesih'in kim olduğu sorusuna kadar Yahudiler ve Hıristiyanlar aynı yaklaşımlara sahiptir. Hıristiyanlara göre beklenen Mesih İsa'dır; çarmıha gerildikten sonra Tanrı katına yükselen İsa, ikinci defa dünyaya gelecek ve Tanrı'nın evrensel ve mistik krallığını kuracaktır. Fakat Yahudiler İsa'yı Mesih olarak kabul etmeyerek, dünyayı barışa kavuşturacak âdil bir şahsı beklemeye devam etmektedirler. İslâm'a göre de Mesih İsa'dır ve kıyametten önce yeryüzüne inerek İslâm'ı hâkim kılacaktır (M. Sami Baybal, *İbrahimî Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, 1. Baskı, Yediveren Yay., Konya, 2002, ss. 25-113.).

³ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Pınar Yay., İstanbul, 2019, ss. 192-200.

⁴ Baki Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, Grafiker Yay., Ankara, 2017, s. 114.

“ikiyüzlüler”, “kör kılavuzlar”, “engerekler soyu” gibi olumsuz tanımlamalarla bahsedilmektedir.⁵

Yahudi ortodoksisi içerisinde yer alan bir diğer grup Sadukîlerdir. İtikat ve amelde Ferisilere karşıt olması ile tanınan Sadukîler, Yazılı Tevrat’ın yanında hiçbir kutsal sayılan yazıyı kabul etmemişlerdir. Mesih inancı olmayan Sadukîler, ölülerin dirilmesi, ahiret ve kader inancı gibi hususları da reddetmişlerdir.⁶ Yeni Ahit’te onlardan “Kıyamet yoktur diyen Sadukîler” şeklinde bahsedilmektedir.⁷

Bu dönemde Yahudi ortodoksisi içerisinde yer alan, dinî bir mezhep olmaktan ziyade siyasî görüş ve tavırlarıyla tanınan bir diğer grup ise Zelotlar’dır. Zelot Grekçe bir adlandırmadır ve “Tanrı ve şeriat için gayret gösteren, yurt sever” anlamlarına gelmektedir. Ferisîliğin aşırı kanadını temsil eden ve milliyetçi duygularıyla öne çıkan Zelotlar, Roma idaresine karşı isyankâr tutumları ile dikkat çekmektedirler.⁸

Aynı dönemde söz konusu ortodoks grupların yanında heterodoks hareketler de dikkat çekmektedir. Bunlar arasında öne çıkanlar ise Sâmirîler ve Essenîlerdir. Günümüzde sayıca çok az olmalarına rağmen hâlâ varlıklarını devam ettiren Sâmirîler, Kudüs yerine Sâmiriye’yi, Sînâ dağı yerine Gerizim’i öne çıkaran yaklaşımları ile dikkat çekmekte, Musa’nın gerçek dinini temsil ettikleri iddialarıyla bilinmektedirler.⁹

Münzevî ve mistik yapılı bir Yahudi cemaati olan Essenîler ise, dünyevî düzeni yeniden tesis edecek olan Mesih’in geleceğine, ölümden sonra dirilmeye ve yargılanmaya inanırlar. Yahudi kutsal kitapları yanında, İncilleri ve kendi cemaatlerine ait eserleri de kabul ederler. Bazı araştırmacılar aralarındaki birtakım benzerliklerden ötürü Hıristiyanlar ile Essenîler arasında bağ kurmakta, Hıristiyanlığın Essenîliğin devamı olduğunu, hatta İsa’nın da bir Essenî olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰

⁵ *Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015: Matta, 6: 2; 12: 34; 15: 14; 22: 18; 23: 13-30; Markos, 8: 15; 12: 13-16; Luka, 11: 41-44.

⁶ Adam, *a.g.e.*, s. 113; Kutluay, *a.g.e.*, s. 208.

⁷ Matta, 22: 23.

⁸ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik-Mezhepler ve Dini Gruplar”, *DİA*, c. 43, İstanbul, s. 214; Gündüz, *a.g.e.*, s. 17.

⁹ Gündüz, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰ Adam, *a.g.e.*, s. 114; Kutluay, *a.g.e.*, ss. 210-211.

İsimleri zikredilen Yahudi gruplarına ev sahipliği yapan Filistin bölgesi, İsa'nın doğduğu ve yaşadığı dönemde Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındadır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Yahudiler kendi dinî hukuklarına bağlı olup, dinî ve hukukî meselelerini Sanhedrin* olarak adlandırılan Yahudi konseyinde karara bağlamaktadır. Yahudi toplumunda dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam Mabed (Süleyman Mabedi ya da Beit ha-Mikdaş) merkezli yürütülmekle birlikte Kudüs'te Tapınak, diğer yerlerde ise sinagoglar merkezi bir role sahiptir.¹¹

Aynı zamanda bu dönem, özellikle yöneticiler ve din adamları ile ilgili, siyasî ve ahlâkî suiistimallerin sıkça görüldüğü bir zaman dilimi olarak da dikkat çekmektedir. Din adamları ve bilginleri arasındaki menfaat kavgaları, dinî emir ve kuralların keyfi yorumlanması ve yöneticilerin dinî emirlere aykırı tutumları bu hususlardan rahatsızlık duyan kişiler tarafından eleştirilmiştir. Tarihsel kaynaklarda peygamberler ya da kutsal kişiler olarak tanımlanan ya da kendilerini böyle tanımlayan bu kişiler gerek insanlar arasında dolaşarak gerekse etraflarında topladıkları cemaatleri vasıtasıyla bu ahlâkî ve siyasî bozulmuşlukla mücadele etmeye çalışmışlardır. Bu tür hareketlerin çoğunluğu yüzeysel ve sınırlı kalmış, bir kısmı ise geniş halk kitlelerini etrafında toplamıştır. Bu hareketlerin öncüleri ise hem siyasî yöneticilerin hem de din alimleri hiyerarşisinin yanlışlarını dile getirerek onları rahatsız etmiş ve tepkilerini çekmiştir. Dönemin etkili şahsiyetlerinden birisi olan Yahya*, İsa tebliğine başlamadan önce etrafına topladığı cemaatiyle, inançsızlığa ve ahlâkî bozulmuşluğa karşı eleştirilerini dile getirmiştir. Özellikle yöneticilerin hukukî kurallara muhalif davranışlarına karşı yönelttiği eleştiriler, bölgeden sorumlu Herod tarafından tutuklanıp şehit edilmesine neden olmuştur.¹²

* Sanhedrin: Yunanca bir kelime olup "Yaşlılar Konseyi" veya "Büyük Meclis" anlamına gelir. Yahudilerin temel suç davaları, dinî yasaları ile ilgilenen dinsel, yargısal ve yasa koyucu kurumudur (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yay., c. 2, İstanbul, 2002, s. 564).

¹¹ Gündüz, *a.g.e.*, s. 18.

* Yahudilikte kendilerini mabed hizmetine adanmış din adamı sınıfına (kohen/kâhin) mensup bir ailede dünyaya gelen ve 'vaftizci' sıfatıyla tanınan Yahya, Ürdün'ün kırsal kesiminde ve Ölüdeniz sınırındaki bölgede yaşayan bir Yahudi peygamberidir. Yahya ailesi gibi mabed hizmetini üstlenmek yerine bulunduğu sınıfı terk ederek Ürdün Nehri'nin çevrelediği çöle çekilmiştir. Hıristiyan anlayışında İsa'nın teyzesinin oğlu ve vaftizcisi olan Yahya'nın öğretileri, insanları günahlarından tövbe ederek kıyamet gününe hazır hale getirmeye ve Ürdün Nehri'nde vaftiz olmaya çağırması şeklinde özetlenebilir (Mahmut Aydın, "Yahya", *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013, ss. 232-234).

¹² Gündüz, *a.g.e.*, s. 19.

I.2. İsa'nın Yahudilik ve Yahudilerle İlişkisi

İsa'nın kimliği hakkında bilgi veren mevcut kaynaklar incelendiğinde, iki farklı İsa tipolojisi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi milâdi takvimin başlarında Filistin bölgesinde yaşayan ve tarihsel bir şahsiyet olan İsa'dır. Tarihsel araştırmacılar tarafından "tarihsel İsa" ya da "tarihin İsa'sı" diye isimlendirilen İsa, Yahudi toplumu içerisinde doğan, bir Yahudi olarak hayatını sürdüren, toplumdaki dinî ve ahlâkî yozlaşma ile mücadele eden bir şahıs olarak dikkat çeker. Diğer İsa tipolojisi ise, Hıristiyan inancının merkezinde yer alan, teslisin ikinci unsuru Tanrı Oğlu İsa Mesih'tir.¹³

Tarihsel İsa'nın yaşamı ile ilgili bilgi veren Hıristiyanlık içi kaynaklar arasında Yeni Ahit'i teşkil eden kanonik* metinlerle Yeni Ahit dışında kalan apokrif* metinler sayılabilir. Yeni Ahit metinlerinde İsa hakkında bilgi veren en erken kaynak Pavlus'tur. Fakat bu metinlerde Pavlus, tarihte yaşamış olan İsa'nın hayatı ve mesajlarından ziyade, kendisine bir vizyon sonucu görüldüğünü iddia ettiği ilâhi oğul İsa Mesih'i ön plana çıkarmaktadır. Pavlus'un takipçisi olan İncil yazarları da derledikleri İncil metinlerinde, tarihsel İsa'yı ve hayatını ilâhi oğul İsa Mesih inancı bağlamında değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu metinlerden hareketle gerçek bir İsa portresi ortaya koymak oldukça zordur.¹⁴

Mevcut metinler ışığında tarihsel İsa, kral Herod'un ölüm tarihi olan M.Ö. 4/6 yıllarında Galile bölgesinin Nasıra kasabasında bakire Meryem'den dünyaya gelen ve hayatı boyunca da "Nasıralı İsa" olarak anılan bir Yahudidir.¹⁵ Çocukluğunu ve gençliğini bu kasabada geçiren İsa, M.S. 28 yıllarında Yahya tarafından Ürdün

¹³ Gündüz, *a.g.e.*, s. 20.

* Kanonik: Doğru ve güvenilir dinsel literatürü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Hıristiyanlıkta dinsel dogmaları tespit etmede kaynak olarak başvuru, doğru ve otantik olarak kabul gören literatür için bu terim kullanılmaktadır. Yeni Ahit'in ilk bölümünü oluşturan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli dört İncil "Kanonik İnciller" olarak adlandırılır (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 212.).

* Apokrif: Yunanca "gizlenmiş" anlamına gelen, dinsel literatür içerisinde doğru ve otantik kabul edilmeyen metinleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Apokrif metinler, Tanah'a (Yahudi Kitab-ı Mukaddesi'ne) dahil edilmemiş olan, fakat Eski Ahit'in Yunanca nüshasının parçaları olduğu ifade edilen metinleri, yani Tobit, Yudit ve Süleyman'ın Özdeyişleri gibi metinleri; Kanonik metinlerin dışındaki Yeni Ahit'le ilişkili metinleri, yani Gnostik İnciller, Çocukluk İncilleri gibi metinleri kapsar (Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 38).

¹⁴ Gündüz, *a.g.e.*, ss. 21-22.

¹⁵ Ömer Faruk Harman, "İsa", *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 466; Ernest Renan, *İsa'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, MEB Yay., 2. Basım, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 26.

nehinde vaftiz edilmiş, Yahya'nın şehit edilmesinin ardından yaklaşık M.S. 30 yıllarında tebliğ faaliyetine başlamıştır. M.S. 33 yılına gelindiğinde Kudüs Mabedinde bazı olaylara sebebiyet verdiği için dönemin valisi Pontus Pilatus tarafından isyan ve karışıklık çıkarmakla suçlanmış ve çarmıha gerilerek idam edilmiştir.¹⁶

Kendisi de bir Yahudi olan İsa'nın tebliğinin ilk muhatapları yine Yahudiler olmuştur.¹⁷ Kısa tebliğ faaliyeti süresince köylerde, kasabalarda ve sinagoglarda vaazlar veren İsa, vaftizcisi Yahya'nın tebliğinin devamı niteliğinde olan öğretileriyle insanları yaklaşan son konusunda uyarılmış ve tövbe edip bir olan Tanrıya iman ederek Tanrı'nın hükümranlığına katılmaya çağırmıştır.¹⁸

İsa'nın tebliğini üç ana noktada özetleyecek olursak bunlardan ilki, insanları Tanrı'nın krallığına davet etmektir. Bu davet, Tanrı'nın emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak suretiyle ona iman etmeyi ve yaklaşan hesap gününe hazırlıklı olmayı içermektedir. İkincisi, ilâhî yasalara yani Musa'ya verilmiş olan şeriata sıkı sıkıya bağlanmakla ilgilidir. Üçüncü husus ise Yahudi din adamlarının yanlış tutum ve davranışlarına getirdiği tenkitlerdir. Bu dönemde özellikle Ferisî ve Sadukî ileri gelenlerinden oluşan ve toplumu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışan gruplar, İsa tarafından sık sık dinî ve ahlakî hususlarda eleştirilmiş ve uyarılmışlardır.¹⁹

Yahudi İsa'nın Yahudilerle olan müsabetlerinin ve tebliğinin temelindeki en önemli husus Musa Yasası'na karşı tutumudur. Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes, "Eski Ahit" adı altında Yahudilerin kutsal yazıları ve "Yeni Ahit" adı altında Hıristiyanların kutsal yazılarının bir araya gelmesinden ibarettir. Hıristiyan inancına göre Eski Ahit, Tanrı'nın Musa ile Sina Dağı'nda yaptığı antlaşmayı temsil ederken; Yeni Ahit, İsa'nın havarileriyle son akşam yemeğinde yaptığı antlaşmayı temsil etmektedir ve Eski Ahit'in hakkıyla anlaşılabilmesi için Yeni Ahit'e ihtiyaç vardır.²⁰ Hıristiyanların Eski Ahit diye tanımladıkları ve iman ettikleri bu kitap aslında Yahudilerin Tanakh/Tanah'ıdır. Tanah, İbranice yasa ve şariat anlamına gelen "Tora",

¹⁶ Mahmut Aydın, *a.g.e.*, s. 85; J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilâp Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, ss. 87-90.

¹⁷ H. G. Enelow, *A Jewish View of Jesus*, The Macmillan Company, New York, 1920, s. 13.

¹⁸ Matta, 3: 2.

¹⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, ss. 21-24; Linda Woodhead, *Hıristiyanlık*, Dost Kitabevi Yay., çev. Sevda Çalışkan, Ankara, 2006, ss. 18-19.

²⁰ Mahmut Aydın, *a.g.e.*, s. 78.

Nebileri ifade eden “Neviim” ve kitaplar anlamına gelen “Ketuvim” kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltmadır ve bunlar aynı zamanda Tanah’ı oluşturan ana bölümlerdir. Üç ana bölüm ve yirmi dört kısımdan oluşan Tanah’ın en önemli bölümü ise Tevrat diye de isimlendirilen Tora’dır. Yaratılış (Tekvin), Mısır’dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım (Sayılar) ve Yasa’nın Tekrarı (Tesniye) Tora’nın bölümleridir. Tora’nın önemi Yahudilerin bu kısımların bizzat Musa tarafından yazıldığına olan inançlarından kaynaklanmaktadır ve “Musa Yasası” tabiri de genel olarak bu beş kitabı ifade etmektedir.²¹

Yahudiler için yerine getirilecek sorumluluklar ve kaçınılması gereken yasakları ifade eden Yasa’nın en önemli unsuru Şabat’tır. Yahudi geleneğinde haftanın yedinci ve dinlenme günü olan Şabat veya Sebt, bütün canlıları altı günde yaratıp yedinci gün dinlenen Tanrı’ya adanmıştır ve Cuma gün batımından başlayıp Cumartesi gece sona ermektedir.²² Yasa’da geçen diğer önemli hususlardan bazıları ise: on emre riayet,²³ Tanrı’nın ayrıntılarıyla belirttiği ve Yahudilerden dikkat etmelerini istediği beslenme konulu anlatılar,²⁴ abdest ve temizlenme emirleri,²⁵ bütün Yahudilerden gelirleri üzerinden vermeleri istenen vergi²⁶ ve özellikle diasporadaki* Yahudilerden canları pahasına istenen Tapınak Vergisi,²⁷ paganlarla yeme-içme ve evlilik gibi hususların yasaklanmasıdır.²⁸

İsa’nın yaşamı sırasındaki başlıca faaliyeti Yasa hakkında konuşmak ve Yasa’nın derin anlamlarını etrafındaki insanlara açıklamaktır. Sinoptik İnciller’in* İsa hakkında çizdiği resim, ulusunun dinî uygulamalarına riayet eden bir Yahudinin resmidir. İsa’nın düzenli olarak ibadet ve öğretim merkezleri olan sinagoglarla

²¹ Yeşu, 8: 31-32; Zafer Duygu, “İsa ve Musa Yasası Meselesi”, *Bilimname*, c. 2018, sy. 35, y. 2018, ss. 285-286.

²² Mısır’dan Çıkış, 20: 8-11; 34: 21; Yasa’nın Tekrarı, 5: 12-15.

²³ Mısır’dan Çıkış, 20: 2-17.

²⁴ Levililer, 11; Yasa’nın Tekrarı, 14: 3-21.

²⁵ Levililer, 12; 15.

²⁶ Yasa’nın Tekrarı, 14: 22-27

* Diaspora: Yahudilerin tutsaklık, sürgün ve bazen de seyahat ve benzeri nedenlerle Filistin bölgesinden ayrılarak herhangi bir yerde azınlık olarak yaşamaya başlamaları anlamına gelmektedir (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 95).

²⁷ Mısır’dan Çıkış, 30: 13-16.

²⁸ Yasa’nın Tekrarı, 3; 4.

* Kaynak, metin ve içerik açısından birbirlerine benzeyen Matta, Markos ve Luka’ya Sinoptik İnciller denir (Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 342).

ilişkilendirildiği İncillerde, Şabat Günü de dahil olmak üzere sıklıkla sinagogları ziyaret ettiği ve tapınak avlusunda insanlara öğrettiğine dair referanslar vardır.²⁹ İsa, Yahudilerin Mısır esaretinde kurtuluşları anısına kutladıkları Hamursuz Bayramı'na riâyet etmiş, Fısıh kurbanı ile ilgili emirleri sadakatle yerine getirmiştir.³⁰ İsa'nın kanuna riayet ettiğine dair başka bir işaret ise Mabedin bakımı için toplanan yarım şekel vergiyi ödemesidir.³¹ Kısacası İsa Yahudi yaşamını tüm yönleriyle kuşatan, özel ve kamusal hayatı düzenleyen yasa ve gelenekleri kabul etmiş, onlara saygı duymuş ve onları uygulamıştır.³² Fakat İncil anlatılarına baktığımız zaman, İsa'nın ,Yahudilere ve Yahudiliğe muhalif birtakım söylem ve eylemler içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu durum elbette dindar Yahudilerin, özellikle de Ferisîlerin dikkatini çekmiş ve zaman zaman İsa ile münakaşa konusu olmuştur. İncil anlatılarına göre İsa, Yahudileri şu hususlarda eleştirmektedir:³³

1. Ruhsal körlük: İsa birtakım mucizelerinin, davranışlarının ve söylediklerinin asıl maksadını anlayamayan Yahudileri sık sık eleştirmektedir.³⁴

2. Şekilcilik: Yahudilerin bazı ibadet ve davranışlarında özü ve maneviyatı ihmal ederek şekillere odaklanmaları, İsa tarafından eleştirilen bir başka husustur.³⁵

3. Gelenekçilik: İsa Yahudilerin gelenek haline getirdikleri bazı inanç ve davranışlarının asıl gayesinden sapmış olması, yanlış anlaşılması ve yorumlanmasından dolayı Yahudileri eleştirmektedir.³⁶

4. İki yüzlülük: İsa herhangi bir ibadet, iyilik ve kötü davranıştan sakınma konusunda riyadan uzak durulması, söz ve fiiller arasında tezat bulunmaması ve bu

²⁹ Matta, 1: 21, 21:12, 26: 55; Markos, 11: 15, 14: 49; Luka, 4: 15-16, 22: 53.

³⁰ Matta, 26: 17-19; Markos, 14: 12-18; Luka, 22: 7-15.

³¹ Matta, 17: 24-27.

³² Geza Vermes, *The Religion of Jesus The Jew*, Fortress Press, Minneapolis, 1993, ss. 13-17; William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi*, çev. Filiz Akyüz, 1. Basım, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2000, ss. 46-48.

³³ Bekir Zakir Çoban, *Yahudilerden Sonra Hıristiyanlardan Önce Hz. İsa*, 2. Basım, İnsan Yay., İstanbul, 2018, ss. 114-115.

³⁴ Matta 9: 13; 13: 13-17; 15: 12-20; 16: 1-4; Markos, 3: 5; 4: 12; 8: 11-13; Luka, 5: 39; 8: 10; 11: 37-54; Yuhanna, 3: 1-14; 6: 44; 9: 40.

³⁵ Matta, 5: 17; 6: 18; Luka, 2: 37-54; 18: 1-14.

³⁶ Matta, 15: 1-20; Markos, 7: 1-23.

hususların insanları değil Tanrı'yı memnun etmek için yapılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁷

5. Kutsal Ruh'a karşı saygısızlık: İsa söz ve eylemlerinin Kutsal Ruh'tan* kaynaklandığını, Yahudilerin bunlara muhalif tutum ve davranışlarının ise kendine değil Kutsal Ruh'a saygısızlık olduğunu bildirmektedir.³⁸

6. Kendisini reddetmeleri dolayısıyla Tanrı'yı da reddetmiş olmaları: İsa, Yahudilerin daha önce Tanrı tarafından gönderilen davetçi ve uyarıcıları da tanımayarak reddettiklerini ve kendisinin de aynı duruma maruz kalacağını ifade etmektedir.³⁹

Yahudilere tebliğ ve öğreti faaliyetinde bulunan İsa'nın eleştirileri ve söylemleri elbette tek taraflı vuku bulmamıştır. İsa zamanındaki Yahudilikte yerleşik bir akide sistemi olmamakla birlikte Yahudilerin genelinin sahip olduğu temel bir inanç çerçevesi vardır. Bu inancın ana unsurları Tanrı, Musa başta olmak üzere diğer peygamberler, kutsal kitap, İsrailoğulları'nın seçilmişliği* ve Mesih beklentisidir.⁴⁰ Yine İncil anlatılarına baktığımız zaman Yahudilerin bu inanç çerçevesine aykırı tutum ve davranışlarda bulunduğunu gördükleri İsa'yı tenkit ettiklerini ve nihayetinde ölümünü talep ettiklerini görmekteyiz. Ferisiler başta olmak üzere bazı Yahudi ileri gelenleri İsa'yı şu noktalarda eleştirmektedir:⁴¹

1. Sebt Gününe itibar etmemesi: Yahudi inancına göre hiçbir iş yapılmayan ve dinlenme günü olan Sebt gününde, İsa'nın öğrencilerinin bir buğday tarlasından geçerken başakları koparıp yemeleri; yine bugün bazı hastaları iyileştirmesi, sinagoglarda öğretmeye devam etmesi gibi eylemleri dolayısıyla İsa, Yahudiler tarafından Cumartesi yasağını ihlâl etmekle suçlanmıştır. İsa onlara hem Tevrat'tan ve zamanın Yahudilerinin uygulamalarından örnekler vererek hem de mantıksal

³⁷ Matta, 6: 2-7; 15: 7-9; 16: 5-12; 23: 13-39; Markos, 7: 6,7; 8: 14-21; Luka, 6: 37-42; 12: 1-2.

* Kutsal Ruh: Hıristiyan ilâhiyatında Baba (Tanrı) ve Oğul'dan (İsa) sonra teslisin üçüncü unsuru olarak zikredilen ve ilk iki unsurla aynı cevherden olan tanrısal kişiliktir (Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 228).

³⁸ Matta, 12: 31-33; Markos, 3: 28-30; Luka, 12: 10.

³⁹ Matta, 17: 12; Yuhanna, 5: 42; 6: 52; 7: 48; 8:21-52; 10: 25-38.

* Tanrı'nın yeryüzündeki diğer halklar arasında Yahudileri sevdiği, seçtiği ve öz halkı kıldığı ifadeleri Tora'da geçmektedir (Tesniye, 7: 6).

⁴⁰ Çoban, *a.g.e.*, s. 99.

⁴¹ Çoban, ss. 101-103.

açıklamalar yaparak bunların yasağın ihlâli anlamına gelmediğini belirtir.⁴² Onun karşı olduğu bu uygulamada gösterilen şekilcilik, amaçla aracın karıştırılmış olmasıdır: “İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan içindir.”⁴³

2. Temizlik konusunda ihmalkâr davranması: İsa tipik bir Ferisî adeti olan yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması adetine dikkat etmediği, ataların töresine aykırı davrandığı için eleştirilmiştir. Ona göre “İnsanı, ağzından girenler değil içinden çıkanlar kirletir. Çünkü içerden, insan yüreğinden kötü düşünceler çıkar: Zina, hırsızlık, adam öldürme, açgözlülük, düzenbazlık, kıskançlık... Bu kötülüklerin hepsi içerden çıkar ve insanı kirletir.”⁴⁴

3. Dindar Yahudilerin hoş bakmadıkları insanlarla diyaloga girmesi: İsa’nın itiraz gören bir diğer uygulaması ise, günahkâr insanlarla muhatap olmanın Musa Yasası’na aykırı bir davranış olmasına rağmen İsa’nın vergi mültezimleri ve günahkâr insanlarla muhatap olması ve onlarla yemek yemesidir. Bu tutumları Ferisîler tarafından eleştirilen İsa’nın bu eleştirilere cevabı ise “Ben doğru kişileri değil, günahkarları çağırmaya geldim” şeklindedir.⁴⁵

4. Yahudilerin beklediği Mesih olduğu iddiaları: İsa’nın tebliği, mucizeleri ve söylemleri ona ilk inananlar arasında beklenen Mesih olduğu çerçevesinde yorumlanmıştır. Fakat Yahudilerin beklediği Mesih, gelişiyile fiziksel ve dünyevî bir devletin kurulacağı, askerî-politik bir liderdir ve İsa Yahudilerin beklediği Mesih modeline uymamaktadır.⁴⁶

5. Oruç konusunda ihmalkâr davranması: Yahya’nın öğrencileri ve Ferisîler oruç ibadetinde titizlik gösterirken, İsa ve öğrencilerinin böyle davranmamaları Yahudiler tarafından eleştirilmiştir.⁴⁷

⁴² Matta, 12: 1-5; Markos 2: 23-28; Luka 6:1-11; Yuhanna 5: 9-18.

⁴³ Markos, 2: 27.

⁴⁴ Matta, 15: 1-20; Markos, 7: 1-23.

⁴⁵ Matta, 9: 11-13; Markos, 2: 15-17; Luka, 15: 1-7.

⁴⁶ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, Pozitif Yay., trs., s. 157.

⁴⁷ Matta, 9: 14-17; Markos, 2: 18-22; Luka, 5: 33-39.

6. “Tanrı Baba’mdır” diyerek Tanrı Oğlu* olduğunu söylemesi ve kendisini Tanrı ile bir tutması: İsa’nın Tanrı’ya “babam” diye hitap etmesi, takipçilerinin Tanrı Oğlu ithamı karşısında sessiz kalması veya onaylaması gibi hususlar, Tanrı ile insanı kesin çizgilerle birbirinden ayıran Yahudiler tarafından şiddetle reddedilmiş ve İsa hakkında bu ifadelerinin cezasının ölüm olduğu hükmü verilmiştir.⁴⁸

7. Şeytan ve cinlerle iş birliği yaptığına inanılması: İsa’nın hasta, âmâ, sağır, kötürüm ve cine tutulmuş insanları iyileştirmesi gibi mucizeler göstermesi karşısında Ferisiler, bu olağanüstülükleri cinlerin başkanı Baalzevul’dan yardım alarak gerçekleştirdiğini iddia etmiştir.⁴⁹

8. İkna edici mucizeler gösterememesi: İsa’nın gösterdiği mucizeleri tatmin edici bulmayan Yahudiler kendi istekleri doğrultusunda mucizeler talep etmişlerdir.⁵⁰

9. Geleneğe aykırı davranışlarda bulunması: İsa günahkârlarla muhatap olduğu, onlarla yemek yediği, yemekten önce temizliğe dikkat etmediği ve Şabat günü

* Hristiyanlık açısından Yeni Ahit’te İsa’yı tanımlamak için kullanılan en önemli unvanlardan bir tanesi de Tanrı Oğlu’dur. Tarihsel olarak bakıldığında zaman Hristiyanlığın bugünkü Tanrı Oğlu anlayışı büyük oranda IV. yüzyılda İznik Konsili’nde formüle edilmiş ve bir iman esası olarak tanımlanmıştır. Söz konusu unvan, Hristiyanlık öncesi dönemde zaten var olan ve geniş çapta kullanılan bir kavramdır. Tanrı Oğlu tabiri ilâhî bir çağrışımı bulunan ve Antik Çağlara kadar uzanan bir saygı ifadesidir. Çok tanrılı inançların egemen olduğu eski Mısır, Yunanistan ve Mezopotamya gibi bölgelerde, daha genel bir ifadeyle antik Roma dünyasında tanrıları ya da yöneticileri -hem ilâhî hem de beşerî bağlamda- tanımlamak için Tanrı Oğlu ifadesi kullanılmıştır. Yahudi kutsal yazılarında da örneklerine rastlayabileceğimiz bu unvan, İsrail halkını, kralları ve Tanrı tarafından özel olarak seçilen ve görevlendirilen bireyleri, erdemli ve salih kulları tanımlamak için kullanılmıştır. Fakat pagan dünyanın aksine monoteist bir inanca sahip olan Yahudiler için insanların ilâh olması ya da ilâhla özdeşleşmesi gibi bir düşünce kabul edilebilir bir durum değildir. Bundan dolayı Yahudiler Tanrı Oğlu kavramını beşerîlik noktasında anlamış ve yorumlamıştır. Sonuç olarak İsa’nın yaşadığı coğrafya ve toplum Tanrı Oğlu kavramına yabancı değildir. Kendisini hiçbir zaman ilâhî bir varlık olarak tanımlamayan ve “insanoğlu” olduğuna vurgu yapan İsa’nın aksine Yeni Ahit metinlerinde ifade edilen Tanrı Oğlu tanımlaması, Tanrı ve Mesih arasında Baba-Oğul ilişkisini vurgulamak ve İsa’yı özel bir statüye yükseltmek için kullanılmıştır. Muhtemelen İsa’ya ilk inanan ve ona bu unvanı kullanan Kudüs cemaati de ilâhî bir özellik kastetmemiştir. Ancak Hristiyanlığın pagan çevrelerde yayılmaya başlamasıyla Tanrı Oğlu unvanı, beşerî bir nitelikten çok ilâhî bir üstünlüğü tanımlar hale gelmiştir. Özellikle de Pavlus anlayışında filizlenen, Hristiyan inancına kök salan ve ilâhîlik bağlamında yorumlanan Tanrı Oğlu anlayışı, Yeni ahit yazarları tarafından da bu şekilde anlaşılmıştır (Zafer Duygu, “İsa’nın Yeni Ahit’te “Tanrı Oğlu” Olarak Tanımlanması Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59:1 (2018), ss. 155-181).

⁴⁸ Matta, 26: 65; Markos, 14: 64; Luka, 5: 17-26; Yuhanna, 5: 18.

⁴⁹ Matta, 12: 22-24; Markos, 3: 20-22; Luka, 11: 14-16.

⁵⁰ Matta, 12: 38-45; Markos, 8: 11; Luka, 11: 16-32.

kurallarına riayet etmediği, dolayısıyla geleneğe muhalif davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle sık sık Ferisîler tarafından tenkit edilmiştir.⁵¹

10. Sezar'a ihanet etmesi: Sezar Roma İmparatorluğu'nun resmî unvanıdır. İsa'nın "Yahudilerin Kralı" ve "Mesih" olduğu iddiaları Yahudiler tarafından dönemin yönetimine isyan ve başkaldırı olarak değerlendirilmiştir.⁵²

11. Ölümünden üç gün sonra dirileceğini söylemesinden dolayı aldaticı bir yalancı olarak görünmesi: İsa öğrencilerine defalarca acılar çekerek öleceğini, ölümünün üçüncü gününde yeniden dirileceğini bildirmiştir.⁵³

12. Mabedi yıkıp üç günde yeniden kuracağını iddia etmesi: İsa Yahudi halkının yanlış gördüğü davranışları ve inanışları noktasında sadece sözlü uyarı ve nasihatlerle yetinmemiş bazen radikal davranışlar da sergilemiştir. Satıcıların ve tacirlerin Mabedi mesken tutmasına tepki göstermiş, dua evi olması gereken bir yerin maksadı dışında kullanılmasına şiddetle karşı çıkmış ve tapınağı yıkıp yeniden yapacağını söylemiştir.⁵⁴

Zikredilen tüm bu hususlar neticesinde Yahudiler İsa'nın öldürülmesi gerektiğine ikna olmuşlar ve bu uğurda çabalarını artırmışlardır.⁵⁵ Fakat kendilerinin öldürme yetkisi olmadığı için bu meseleyi Vali Pilatus'a intikal ettirmişlerdir.⁵⁶ İsa M.S. 33 yılında, dönemin Yahudi Başkâhini Kayafas tarafından tutuklanmış, yargılanmış, Roma valisi Pontus Pilatus tarafından da yargılandıktan sonra Golgota denilen yerde çarmıha gerilerek idam edilmiştir.⁵⁷ Ölümünün üçüncü günü dirilip öğrencilerine görünmüş, onları mesajını tüm uluslara yaymakla görevlendirmiş ve ardından göğe yükselmiştir.⁵⁸

Çarmıh hadisesinden itibaren Yahudiler ve İsa'nın takipçileri arasında amansız bir mücadele başlamıştır. İsa ile ilgili mucize, inanç ve telakkiler etrafında birleşen ve bundan dolayı Yahudilerin şiddet ve zulmüne maruz kalan ilk Hıristiyanlar, bir taraftan

⁵¹ Matta, 15: 1-30; Markos, 7: 1-23; Luka, 11: 37-54.

⁵² Matta, 27: 17-25; Markos, 15: 9-14; Luka, 23: 2; Yuhanna, 18: 8-30; MacDonald, *a.g.e.*, s. 559.

⁵³ Matta, 27: 63; Yuhanna, 7: 14: 30.

⁵⁴ Matta, 26: 61; 27: 39; Markos, 14: 58; 15: 29; Yuhanna, 2: 13-22.

⁵⁵ Matta, 26: 1-5; Markos, 14: 1-2; Luka, 22: 1-2; Yuhanna, 11: 47-54.

⁵⁶ Matta, 27: 1-2; Markos, 15: 1-5; Luka, 23: 1-5; Yuhanna, 18: 28-32.

⁵⁷ Matta, 27: 32-44; Markos, 15: 21-32; Luka, 23: 26-43; Yuhanna, 19: 1-18.

⁵⁸ Matta, 26; 27; 28; Markos, 14; 15; 16; Luka, 22; 23; 24; Yuhanna, 18; 19; 20.

İsa'nın zamansız ölümünün üzüntüsünü yaşarken diğer taraftan İsa'nın buyruğu üzere inançlarını diğer insanlara anlatma yolunda büyük bir kararlılıkla yürümüşlerdir.

I.3. İlk Hıristiyanların Yahudilerle İlişkisi

İsa'nın yaşamı boyunca kendisine inanan ve yakınında yer alan birçok kişi olmuştur. İncillerde ifade edildiğine göre öğrencileri ya da havarileri olarak bilinen ve ona ilk inanan kişilerin isimleri şöyledir: Petrus diye bilinen Simun, kardeşi Andreas, Zebedi'nin oğlu Yakup ile kardeşi Yuhanna, Filipus ve Bartolomeos, Tomas ve gümrük vergisi toplayan Matta, Alfeos'un oğlu Yakup ile Taddeos, Partizan Simun ve İsa'yı ele veren Yahuda İşkariyot.⁵⁹ Hıristiyan kaynaklarda geçen çeşitli ifadelerden, zikredilen bu isimlere ek olarak, İsa'ya birçok kişinin inandığı, erkeklerin yanında bazı kadınlarında onun etrafından yer aldığı bilinmektedir.⁶⁰

İsa'yı beklenen Mesih kabul edip onun çağrısına uyan ilk inananlar Yahudilerdir. "Musevi-Hıristiyanlar", "Yahudi-Hıristiyanlar" ya da "Ebionitler" olarak adlandırılan ve on iki öğrencinin etrafında toplanan bu cemaat; Mabede devam etmiş, bayramlara, Şabat ve oruç günlerine riayet etmiş, dinî hükümlere uymuş ve çocuklarını sünnet ettirmiştir. Havari Yakub'un etrafında toplanan Yahudi-Hıristiyanlar İsa'nın Mesihliğini kabul etmiş aynı zamanda Musa şeriatına uymanın gerekliliğine de inanmışlardır.⁶¹

İsa döneminde tebliğ faaliyeti Filistin bölgesiyle sınırlı kalmıştır. İsa'dan sonra öğrencilerinin gayretleriyle Hıristiyanlık, Yahudi-Hıristiyan çizgide devam ederken iki önemli problemle karşılaşmıştır: Birincisi Ferisiler'in ve Sadukîler'in öncülük ettiği ve ilk Yahudi-Hıristiyanlara karşı büyük engel teşkil eden Yahudi düşmanlığıdır. İkinci problem ise, Yahudilerin kışkırtmasıyla Yahudi-Hıristiyanlara karşı cephe alan Roma siyasetidir. İlk dönem Hıristiyanlığı, Roma İmparatoru Konstantin'in 313 yılında onaylayacağı Milan Fermanı'na kadar bu iki problemle daima mücadele etmek

⁵⁹ Matta, 10:1-4; Markos, 3:13-19; Luka, 6: 12-19.

⁶⁰ Matta, 27: 55-56; Markos, 15: 40; Luka, 24: 10.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, "Yahudi Hıristiyanlığı", *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 185; M. Hans Lietzmann, *Eski Kilise Tarihi I ve II. cilt*, çev. Mehmet Aydın, Literatürk Academia, Konya, 2016, s. 59; Fulbert Cayre, *Kilise Babaları'nın Tarihi ve Doktrinleri I ve II. Cilt*, çev. Mehmet Aydın, Literatürk Academia, Konya, 2021, ss. 105-106.

zorunda kalmıştır. Milan Fermanı sonrası Yahudi baskısı devam etmişse de Roma baskısı ortadan kalkmıştır.⁶²

İsa'nın mesajı için hedef kitle öncelikle İsrailoğulları olmuş öğrencilerini de öğretilerini yayarken yalnızca İsrailoğulları'na gitmeleri konusunda uyarmıştır.⁶³ Ancak Yeni Ahit metinlerine göre çarmıh hadisesinden sonra dirilen ve havarilerine görünen İsa, öğrencilerini diğer uluslara gitmeleri konusunda da yönlendirmektedir.⁶⁴ İsa'dan sonra onun öğretilerini yaymaya çalışan havariler için oldukça sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Bir taraftan Roma yönetimi diğer taraftan Yahudiler isyankâr ve sapkın addettikleri İsa'nın bağlılarına yönelik takibat başlatmıştır.⁶⁵ Havariler ve İsa cemaatine katılanlar Yahudi ileri gelenleri tarafından yargılanmış ve şiddete maruz kalmıştır. Yeni Ahit'e göre İstefanos'un başına gelenler Yahudiler ve ilk Hıristiyanlar arasındaki gergin münasebetin en belirgin örneğidir.⁶⁶

İstefanos, yeni inancın bütün insanlar için olduğunu ve Yahudilikten kopmanın kaçınılmaz olduğunu düşünmüş, bu düşüncesini dillendirdiği cüretkâr vaazları nedeniyle de Yahudi önderlerle anlaşmazlığa düşmüş ve nihayetinde yargılanıp öldürülmüştür. Bu olay Kudüs Hıristiyanlarına karşı bir zulüm patlamasının fitilini ateşlemiştir. Zulümler dolayısıyla birçok Hıristiyan Kudüs'ü terk etmek zorunda kalmış ancak gittikleri yerlerde tebliğ faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁶⁷ İstefanos'un ölümü de dahil olmak üzere ilk Hıristiyanlara yapılan zulümlere Saul adında Romalı bir Yahudi önderlik etmiştir. Saul Hıristiyanlık hareketine şiddetle karşı çıkmış, ilk inananlara karşı kıyasıya mücadele etmiştir.⁶⁸

Kudüs ve Filistin Yahudi-Hıristiyanları, Yahudiler tarafından İsa'yı Mesih olarak kabul etmelerinden dolayı sinagogu ve tapınağı terk etmek zorunda bırakılmışlardır.⁶⁹ Yahudiler onları hain, ihanetçi, sapkın ve yoldan çıkmış olarak

⁶² Mehmet Aydın, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığı'na Bir Bakış", *Adalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı*, sy. 7, Antalya, 2004, s. 251; Eusebios, *Kilise Tarihi*, çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yay., İstanbul, 2010, s. 68.

⁶³ Matta, 10: 5-6.

⁶⁴ Matta, 28: 19; Markos, 16: 15, Luka 24: 47-49, Hab. İş., 1: 8

⁶⁵ Hab. İş., 4: 1-21; 27-29; 5: 17-4; 12: 1-5.

⁶⁶ Hab. İş., 6: 8-15; 7: 1-60; 8: 1-3; Eusebios, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁷ Hab. İş., 8: 1-4; 11: 19.

⁶⁸ Hab. İş., 8: 3.

⁶⁹ Yuhanna, 9: 22.

görmüşlerdir. Yahudi-Hıristiyanlar, Yahudi dinî merasimlerine katılmaktan men edilmiş ve Yahudi halkından dışlanmışlardır. Dönemin Yahudi din bilginleri onlarla tartışma yasağı getirmişlerdir. İsrail'in inkârcıları olarak putperestlerden daha kötü görülen Yahudi-Hıristiyanlar, M.S. II. yüzyılda yaşamış Yahudi alim II. Gamaliel'in patrikliği sırasında on sekiz takdis duasından oluşan Amidah duasına ek olarak "Birkat ha Minim" (heretiklere lânet olsun) duasının formüle edilmesinde etkili olmuşlar ve bundan sonra sinagogdaki ibadetin dışında bırakılmışlardır.⁷⁰

Kudüs'ün 70 yılında Romalılar tarafında yıkılışına, hatta Roma'ya karşı gerçekleştirilen Yahudi ayaklanması Bar Kohba İsyanı'na 133-135) kadar Hıristiyanlığın Yahudilikle bağı devam etmiştir. Mabet'in yıkılması ve Yahudilerin Roma İmparatorluğu'na karşı başlattığı isyanların başarısız olması, Hıristiyanlar tarafından, Tanrı'nın onlara karşı hoşnutsuzluğunun bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı da Hıristiyanlar, tedricen Yahudilikten uzaklaşmaya başlamışlardır. Özellikle İsa Pavlus'un Hıristiyan olması ve dinî anlayışını yayma faaliyetleri ile birlikte Yahudilikten uzaklaşma süreci daha da hızlanmıştır. Yahudilikten ayrılarak müstakil bir din olan Hıristiyan teolojisinin köklerinin büyük bir kısmı esasında Pavlus'un İsa'nın öğretilerine getirdiği yorumda yatmaktadır.⁷¹

II. Talmud Literatüründe İsa, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar

Öğrenme, öğretim ve çalışma anlamlarına gelen ve İbranice bir kelime olan Talmud, Yahudi geleneğinde Tora'nın yorumu olarak görülür. Mişna ve Gemera adlı iki bölümden oluşan ve M.S. II. ve IV. yüzyıllar arasında teşekkül eden Talmud, "Rabbi" denilen Yahudi din alimlerinin hukukî, felsefî, tarihî, teolojik ve etik konular üzerine yaptığı tartışma ve yorumlardan meydana gelmektedir. Talmud, Tanah'tan sonra en kutsal Yahudi metni olarak kabul edilir. Tora ve Eski Ahit bölümleri üzerine tefsir mahiyetindeki Midraş metinleri ile birlikte Rabbani literatürü meydana getirir.⁷²

⁷⁰ Hans Joachim Schoeps, *İlk Hıristiyanlar*, trc. Ekrem Sarıkcıoğlu, 1. Baskı., Düşün Yay., İstanbul, 2019, ss. 40-41.

⁷¹ İsmail Taşpınar, "Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler ve Mensupları", *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed. Ali İsmail Güngör, 1. Baskı, Grafiker Yay. Ankara, 2017, s. 123; Roberts, *a.g.e.*, ss. 90-91.

⁷² Salime Leyla Gürkan, "Talmud", *DİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 550.

Rabbani literatürde İsa, ona inananlar ve sonraki dönem Hıristiyanlar hakkında olumsuz ifadeler yer almaktadır. Genellikle gerçekliği sorgulanan, çoğu zaman düşmanca ve ayrıntılı olmayan Talmud metinlerindeki İsa bilgileri, Yahudiliğin, Hıristiyanlığın kurucusu olan İsa'ya bakış açısını yansıtmaktadır. Talmud'un İsa ve Hıristiyanlık hakkındaki rivayetleri genel olarak Yahudilerin İsa'ya ve Hıristiyanlara karşı hissettikleri şiddetli düşmanlık olgusundan beslenmektedir. Yahudiliğin başlı başına bir kaynak metni olarak Talmud, Yahudi-Hıristiyan ihtilâflarının merkezinde yer almış, Yahudi din alimlerinin Talmud metinlerinde dile getirdikleri İsa yaklaşımı tarih boyunca Hıristiyanlar tarafından tenkit edilmiştir.⁷³

Günümüzdeki Talmud metinlerinde Hıristiyanlık karşıtı, suçlayıcı, aşağılayıcı ve hakaret içerikli ifadelerin görülmesi mümkün değildir. Bu tarz saldırgan pasajlar gerek Hıristiyanların doğrudan müdahalesiyle gerekse Yahudilerin kendileri tarafından kaldırılmıştır. Talmud'un Hıristiyanlık ve İsa'dan bahseden orijinal metinlerinin günümüze aktarımı, Hıristiyanların Talmud'a karşı saldırgan politikası nedeniyle sekteye uğramıştır. İlk kez 1240 yılında Paris'te gerçekleştirilen bir münazaradan sonra Fransa'daki bütün Talmud metinleri toplanıp yakılmıştır. 1263 yılında Barcelona Münazarası'ndan sonra ise kilise* tarafından Hıristiyan doktrinine karşı sakıncalı ve saldırgan bulunan bütün Talmud pasajları sansürlenmeye başlamıştır.⁷⁴

M.S. 1631'de Polonya'daki Petrikau'da düzenlenen bir Yahudi konseyi, Talmud'da İsa'ya atıfta bulunan bu tarz tüm pasajların kaldırılması gerektiğini belirten bir genelge yayımlamıştır. 1644'te Amsterdam baskısının yayımlanmasından bu yana yayımlanan Talmud baskılarında doğrudan Hıristiyanları rahatsız edici söylemler bulunmamaktadır. Talmud nüshalarından çıkarılan bu tarz pasajlar Alman asıllı Profesör Strach tarafından derlenerek kitapçıklar halinde yayımlanmış ve kaynak olarak korunması sağlanmıştır. Buna ek olarak 1891 yılında Berlin'de sansürlenmiş

⁷³ Kenan Has, Arzu Cebe, "Talmud Geleneğinde İsa'nın İz Düşümleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 24, Haziran 2020, ss. 245-247.

* Kilise kavramı Hıristiyan geleneğinde hem kutsal mekânı hem de yerel ya da evrensel Hıristiyan toplumunu ya da Hıristiyanlıktaki çeşitli mezhepleri ifade etmek için kullanılır (Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 220). Konumuz içerisinde geçen kilise kavramıyla genel olarak Hıristiyan cemaati kastedilmektedir.

⁷⁴ Peter Schäfer, *Jesus in Talmud*, Princeton University Press, New Jersey, 2007 s. 132.

pasajların tamamı misyoner* bir kuruluş olan “Institutum Judaicum” tarafından “Jesus Christus Im Talmud: Mit Einem Anhang: Die Talmudischen Texte” başlığı altında yeniden yayımlanmıştır.⁷⁵

II.1. Talmud Literatüründe İsa

Rabbînik literatürdeki İsa pasajları en belirgin şekilde Babil Talmudu’nda yer almaktadır. İsa’nın yaşamı, öğretileri ve ölümü hakkında verilen bilgilerin tarafsız ve tutarlı olmadığı kabul edilir fakat bu anlatılar rabbiler tarafından meydana getirilen literatürün her tarafına dağılmıştır. Bu metinlerde nadiren İsa’ya doğrudan hitap edilir ve ilgili metinler çözümlenmesi gereken bazı şifrelerin arkasına gizlenmiştir. Bu tarz bölümler İsa ve hayatıyla ilgili ayrı bir pasaj veya detaylı bir anlatım şeklinde değil, bir başka konunun ikincil bir detayı olarak bahsedilmiştir.⁷⁶

Talmud literatüründe İsa, Yeşu, Ben Pantira (Pantira’nın oğlu), Yeşu Bar Pantira, Ben Stada, Ben Soteda, Ben Sotera, Ben Siteri, Yeşu haNotsri gibi isimlerle tanımlanmaktadır. İsa’nın kendi ismi olan Yeşua ise sadece iki metinde bu şekilde yer almış diğer pasajlarda ise Yeşu şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Bu isimlendirmelerden “Pantira”, Roma’da halk kahramanı olarak kabul edilen kişilerin takma adı niteliğinde kullanılmış olup, İsa’nın babasının da bu nitelikte biri olduğu varsayılmaktadır. “Sta Da” kelimesi ise sapmış, sapkın anlamına gelmekte ve Ben Stada’nın Lidda şehrinde taşlandığı ya da çarmıha gerildiğinden bahsedilmektedir. İsa’nın Talmud pasajlarında bazen “Ben Stada” bazen de “Ben Pantira” olarak adlandırılması; bu isimlerden ilkinin annesinin kocası, diğerinin ise sevgilisinin ismi bazen de tam tersi olmasından dolayı Yahudi din bilginleri arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bazı pasajlarda ne Stada’nın ne de Pantira’nın eşi veya sevgilisi olduğu, Stada kelimesinin “sadakatsiz, yoldan çıkmış” (setat da) anlamlarına gelmesinden

* Misyoner: Latince “missio” kelimesinden türemiş olan “misyon” kelimesi; görev, vekalet, salâhiyet; bir kimseye bir işi yapması için verilen özel yetki anlamlarına gelmektedir. Aynı kelime gönderme, aracılık yapma ve ifa anlamlarını da karşılamaktadır. Bundan dolayı bir işi yapmakla görevli ve yetkili kimseye; özel olarak da Hıristiyanlığı yaymayı vazife edilmiş ve bu konuda kilise tarafından görevlendirilmiş kimseye “misyoner” denilmektedir. Misyon ve misyoner kelimeleri genel olarak bütün evrensel dinler için geçerli olmakla birlikte, Hıristiyanlık söz konusu olduğunda, tarihî süreç içerisinde daima etkinliğini koruyan organize bir kilise faaliyeti olması bakımından daha özel bir anlama sahip olmuştur. (Ali İsmail GÜNGÖR, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, 2. Baskı, Alperen Yay., Ankara, 2002, ss. 149-150).

⁷⁵ Benhard Pick, “The Personality of Jesus in the Talmud”, *The Monist*, c. 20, sy. 1, 1910, ss. 6-7.

⁷⁶ Schäfer, *a.g.e.*, s. 95.

dolayı eşi Pappos b. Yehuda'yı aldatan Meryem'i nitelemek için kullanılan bir sıfat olduğu belirtilmektedir.⁷⁷

Bu bağlamdaki rivayetlerin muhtelif varyantlarına göre kadın berberliği veya terziliği yapan ve Paphos Ben Yehuda adında birisiyle evli olduğu öne sürülen Meryem isminde bir kadın kocasını aldatma eğilimindedir. Kocasını durumu fark edince onu eve kilitler. Ancak buna rağmen kadın kocasına sadık kalmayarak onu aldatır ve bu gayri meşru birlikteliğin ardından İsa doğar. İsa, zina yapan bir anneden doğması nedeniyle "mamzer" (babasının kimliği belli olmayan gayri meşru bir çocuk) olarak nitelenir ve bu durumu uğradığı şiddetli ölümün de sebebi olarak değerlendirilir.⁷⁸

Yeni Ahit'in ve Hıristiyanların soyu Davud'a dayanan ve bakire Meryem'den dünyaya geldiği vurgulanan İsa anlatılarına karşın Yahudi anlatımı, İsa'nın Davud soyundan gelme fikrinin, Mesih ve Tanrı Oğlu olduğu iddialarının sahtekarlığa dayandığı şeklindedir. İsa, annesi ve sözde babası Yahudi halkını aldatan ve masum görünmek için taktıkları maskelerinin düşürülmesi gereken sahtekârlardır.⁷⁹

Talmud metinlerinde İsa; yalancı, büyücü, mürted, mahkûm, İsrail'in günahkârı gibi sıfatlarla da nitelendirilmiş ve dünyaya gelişi Yahudiliğin utancı olarak görülmüştür. İsa'nın ölümü ise kötü niyetli bir suçlunun öldürülmesine eş değer olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰

Talmud'da İsa ile ilgili anlatılarda "Balaam" kelimesinin kullanıldığına da rastlanmaktadır. Rabbani literatürde Balaam kötü karakterlerden biri olarak tanımlanmış ve bazı bilginler bu kelimenin İsa için kullanılmış örtülü bir gönderme olduğunu öne sürmüştür.⁸¹ Başlangıçta bir peygamber sonrasında ise büyücü olarak nitelenen Balaam'ın 33 yaşında öldürüldüğü haber verilmektedir.⁸² Tanrı tarafından kendisine pek çok yetenek ve imkân sunulan Balaam, bu armağanları kötüye

⁷⁷ Şabat 104b, *The William Davidson Talmud*,

https://www.sefaria.org/Shabbat.104b?ven=William_Davidson_Edition_-, (06.04.2022).

⁷⁸ Schäfer, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁹ *a.g.e.*, s. 22.

⁸⁰ Pick, *a.g.m.*, s. 32.

⁸¹ Gil Student, *The Real Truth About the Talmud*, <http://talmud.faithweb.com/>, (06.04.2022).

⁸² Sanhedrin 106 a/b, *a.g.k.*,

https://www.sefaria.org/Sanhedrin.106b.1?ven=William_Davidson_Edition_-

[_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi](https://www.sefaria.org/Sanhedrin.106b.1?ven=William_Davidson_Edition_-&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi), (06.04.2022).

kullanmayı tercih etmiştir. Kendisi ve öğrencileri kötülüğün, aç gözlülüğün ve kibrin timsalidir.⁸³

M.S. III. yüzyılda yaşamış ve sapkınlara karşı muhalefetiyle bilinen Rabbi Abahu, Tevrat'ta geçen “Tanrı insan değil ki yalan söylesin; insan soyundan değil ki tövbe etsin. O söyler de yapmaz mı? Söz verir de yerine getirmez mi?”⁸⁴ pasajını, İsa'nın kutsallığının reddi olarak yorumlamıştır. Rabbi Abahu: “Eğer bir adam size ben Tanrı'yım diyorsa o bir yalancıdır. Eğer insanoğluyum diyorsa sonunda insanlar ona gülecektir. Eğer ‘cennete gideceğim’ diyorsa gidemeyecek.”⁸⁵ Bu pasaj İsa'dan açıkça bahsetmemesine rağmen Hıristiyanlığın İsası'nın Tanrı ve insanoğlu olduğu iddiaları ve cennete yükseldiği kabullerine doğrudan bir karşı saldırı olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶

Yine Talmud'da İsa çapkınlığı dolayısıyla hocası tarafından kovulan ve sonradan putperestliğe dönen haham Joshua ben Perahia'nın bir çırağı olarak tasvir edilmiştir.⁸⁷ Mısır'dan etindeki bir kesikle büyü getiren kötü şöhretli İsa, öğrencileriyle birlikte bu işle uğraşmış ve Yahudi halkını putperestliğe teşvik ederek saptırmaya çalışmıştır.⁸⁸ Büyücülük yaptığı, insanları puta tapmaya teşvik ettiği ve Yahudileri saptırdığı için mahkeme tarafından Nasıralı İsa'nın asılmasına karar verilmiş, beraat etmesi için bir sebep bulunamadığı için Fısıh arefesinde taşlanarak öldürülmüş ve asılmıştır.⁸⁹

II.2. Talmud Literatüründe Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar

İsa hakkında olduğu gibi ilk Hıristiyanlar ve onların kutsal kitapları hakkında Talmud'da yeterince açık olmamakla birlikte çok az bilgi mevcuttur. Talmud'da

⁸³ Mişna Pirkei Avot, 5: 19, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.5.19?ven=Mishnah_Yomit_by_Dr._Joshua_Kulp&vhe=Torat_Emet_357&lang=bi, (06.04.2022).

⁸⁴ Sayılar 23: 19.

⁸⁵ Wilhelm Bacher, Jacob Zallel Lauterbach, *Ta'anit*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14183-ta-anit>, (07.04.2022).

⁸⁶ Edward Kessler, *Yahudi-Hıristiyan İlişkilerine Giriş*, çev. Nevfel Akyar-Talha Fortacı, 1. Baskı, Eskiye Yay., Ankara, 2020, s. 126.

⁸⁷ Sotah 47a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Sotah.47a.14?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

⁸⁸ Şabat 107b, *a.g.k.* https://www.sefaria.org/Sanhedrin.107b.14?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (31.03.2022).

⁸⁹ Sanhedrin 43a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Sanhedrin.43a?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (31.03.2022).

Hıristiyanlıktan “minuth” (sapkınlık), Hıristiyanlardan “minim” (sapkınlık, kâfirler) olarak bahsedilmekte ve ilk Hıristiyanların mabedlerine, toplantı yerlerine ise “Nitzrefei” denmektedir. Hıristiyanlar ve Mecusilerin mukayese edildiği bölümde bir rabbinin “Abidan”’a yani Mecusi mabedine giremeyeceği, Nitzrefei’ye ise hiç girmemesi gerektiği belirtilirken, bunun karşılığında sıradan bir Yahudi’nin bir Nitzrefei’ye giremeyeceği fakat Abidan’a girebileceği hükmü verilir. Böyle bir hükümle Hıristiyanların Mecusilerden daha tehlikeli olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰

Talmud’da Hıristiyanlığı tanımlamak için kullanılan bir diğer kelime, Tanrı ile ilave bir gücün ortaklığı veya birlikteliği anlamına gelen “Şittuf”tur. Bu terim putperestlik olarak kabul edilmeyen fakat Sina’da vahyedilen mutlak monoteizmin kirlenmesine neden olan, Paganizm ve Yahudiliğin bir karışımı olarak görülen dinler için kullanılmıştır. Şittuf monoteizmden taviz verdiğinden dolayı, Yahudilere yasaklansa da Nuh Kanunları’na* aykırı olmadığı için Hıristiyanlar gerçek manada putperest olarak kabul edilmemiştir.⁹¹

Hıristiyanların kitaplarına da boş sayfalar/yapraklar anlamında “Aven Gilyon” denmektedir. Rabbi Yohanan ise bu metinleri günahkâr yaprak “Avon Gilyon” olarak adlandırmıştır.⁹² Rabbi Yosei’ye göre heretiklerin kitapları içinde bulunan Tanrı isimleri kesilip gömüldükten sonra gerisi yakılmalıdır. Rabbi Tarfon ise şöyle der: “Bu kitaplar elime geçerse onları, içindeki Tanrı isimleriyle birlikte yakacağım. Bir kimse beni öldürmek niyetiyle ya da bir yılan ısırarak beni kovalasa, putperestlerin mabedine sığınırım da bu sapkınlıkların mabedine girmem. Çünkü putperestler Tanrıyı bilmedikleri için inkâr ederler. Bunlar ise Tevrat’ta ve onun yasalarında tecelli eden

⁹⁰ Şabat 116a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.10?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

* Yahudiler açısından Yahudi olmayanlar “Nuhiler” (Bney Noah) ve “Putperestler” (Avoda Zarim) olmak üzere iki gruba ayrılır. Nuhiler, Nuh’un tevhid esasına dayalı yedi kanununu benimseyen ve uygulayan kimselerdir. Bunların dışında kalanlar ise putperestler olarak isimlendirilir. Nuhî kanunlar şunlardır: putperestlikten, küfürden, zinadan kaçınmak, bütün münasebetlerde âdil ve dürüst olmak, kan dökmek, hırsızlık yapmamak, canlı hayvanlardan et koparıp yememek. Yahudilere göre Yahudi olmayanlar Nuh Kanunları’na tabi olarak kurtuluşa erebilirler (Baki Adam, “Yahudilik Açısından Diğer Dinler ve Mensupları”, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ss. 88-89).

⁹¹ Kessler, *a.g.e.*, s. 118.

⁹² Şabat 116a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.10?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

Tanrı'yı bilmelerine rağmen inkâr etmektedirler.”⁹³ Rabbi Yishmael'e göre ise “Yahudi halkı arasında kıskançlık ve nefret empoze eden ve ihtilâfa düşen bu sapkınların kitaplarındaki Tanrı isimleri silinerek yakılmalıdır.”⁹⁴

İsa'ya ve ilk Hıristiyanlara yönelik Talmud metinlerinde yer alan ifadeler, sonraki dönemlerde Yahudilere karşı halihazırda var olan Hıristiyan düşmanlığının daha da artmasına neden olmuştur. Bu tarz söylemleri kabul etmesi mümkün olmayan Hıristiyanlar, Talmud'a ve Yahudilere karşı her türlü şiddet eyleminde bulunmaktan çekinmemişlerdir.

III. Erken Dönem Hıristiyanlık Metinlerinde Yahudilik ve Yahudiler

Hıristiyanlığın içinde doğup büyüdüğü din olan Yahudilik ile ilişkileri, yüzyıllar boyunca hayli gerilimli bir çizgide ilerlemiştir. Yahudi ileri gelenlerinin İsa'nın Mesihlik iddiasını kabul etmemesi ile başlayan bu süreç, Hıristiyanlar tarafından öne sürülen, Yahudilerin İsa Mesih'in çarmıha gerilmesinden sorumlu oldukları ithamı nedeniyle tam bir düşmanlığa dönüşmüştür. İnanç ve düşünce farklılıklarından dolayı yaşanan gerilimlerin neticesinde, Yahudi yazınında yer alan İsa ve Hıristiyanlık karşıtı metinlere paralel olarak, erken Hıristiyan yazınında da Yahudilik karşıtı bir söylem oluşturulmuştur.

Erken dönem Hıristiyanlık metinleri incelendiğinde, başta İnciller ve diğer Yeni Ahit metinleri olmak üzere, Kilise Babaları'nın yazılarında ve Hıristiyan yazarların kaleme aldığı pek çok eserlerde Yahudilik ve Yahudilere karşı ciddi bir muhalefet ve düşmanlığın yer aldığı görülmektedir. M.S I. yüzyıldan en az XVIII. yüzyıla kadar Yahudi karşıtı Hıristiyan polemik metinlerinin bütünü “Adversus Judaeos Literature” (Yahudi Karşıtı Literatür) olarak adlandırılmıştır. Bu tür literatür

⁹³ Şabat 116a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.8?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

⁹⁴ Şabat 116a, *a.g.k.*, https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.9?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

Yahudiliğe ve Yahudilere yönelik kaleme alınmış pek çok eser, sistematik olarak düzenlenmiş broşürler, kamusal bir tartışma veya diyalog* olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁵

İlk olarak Barnabas'ın kaleme aldığı metinlerde, Justin Martyr'nin Dialogue with Trypho isimli eserinde daha sonra Patristik ve Orta Çağ dönemleri boyunca, Chrysostom, Augustine ve Martin Luther gibi Hıristiyan aydınların kaleminden, Yahudi karşıtı temaya sahip metinler çeşitli dillerde, biçimlerde ve hatırı sayılır bir süreklilikle varlığını kanıtlamıştır. Bu temalar Yahudi yasasının sınırlı süreye hitap ettiğine ve Tapınağın yıkılması ile birlikte geçerliliğinin son bulduğuna, Yahudilerin seçilmiş halk olma statülerinin kaybolduğuna ve dolayısıyla Tanrı'nın yeni seçilmiş halkının Hıristiyanlar olduğuna ilişkin iddiaları içermektedir. Metinler ayrıca İsa'nın Mesih ve Tanrı Oğlu olduğunun savunulması, ispatlanmaya çalışılması ve Hıristiyanların Mesih'e inandıkları için putperestlikle itham edilmelerine yönelik eleştirilere cevap verilmesi gayretine yöneliktir.⁹⁶

Erken dönem Hıristiyan yazınındaki Yahudi karşıtı söylemler dönemlere ve bireylere göre farklılık gösterse de sonraki dönemlerin Hıristiyan bilincinde, Yahudilere ve Yahudi geleneklerini terk etmeyen Hıristiyanlara karşı bir tavır oluşmasına neden olmuştur. Başlangıçlarda daha mutedil ve sadece söylem düzeyinde kalan Yahudi karşıtı tavır, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşmasıyla eleştiri ve itham dili giderek sertleşmiş, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde, fikirsel bir reddiyeden eylemsel bir aşamaya geçilmiştir.⁹⁷

III.1. Yeni Ahit Literatüründe Yahudilik ve Yahudiler

Kitab-1 Mukaddes hem Yahudilerin hem Hıristiyanların kutsal kabul ettiği Eski Ahit ve sadece Hıristiyanların kutsal kabul ettiği Yeni Ahit'in bir araya gelmesiyle

* Diyalog farklı din, kültür ve inanışlara sahip iki veya daha fazla kişinin medeni ölçüler çerçevesinde karşılıklı konuşması yoludur. Dinî alanda diyalog ise, hem aynı din içerisindeki farklı grupların, hem de başka dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, saygı ve anlayış temelinde konuşabilmesi, tartışabilmesi ve iş birliği yapabilmesidir. Dinler arası diyalog Hıristiyan dünyasında gerçekleşen II. Vatikan Konsili vasıtasıyla kurumsal bir boyut kazanmıştır (Ali İsmail Güngör, "Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar", *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, s. 20).

⁹⁵ James Carleton Paget, "Adversus Judaeos Literature", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 6.

⁹⁶ Paget, "Adversus Judaeos Literature" *a.g.e.*, s. 7.

⁹⁷ Ulaş Töre Sivrioğlu, "Erken Hıristiyan Literatüründe Yahudiler ve Anti-Semitizm", *Seleucia*, s. 7, y. 2017, s. 235.

oluşan kutsal kitap koleksiyonudur. Yahudilerin kutsal kabul ettiği bölümün Eski Ahit şeklinde isimlendirilmesi, Hıristiyanların, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki anlaşmanın hükmünü kaybettiğine ve İsa ile yeni bir anlaşma yapıldığına inanmalarından dolayıdır. II. yüzyıldan itibaren Yeni Ahit olarak isimlendirilen metinler de İsa ile yapılan yeni anlaşmanın belgeleridir. Trente Konsili'nde* (1545-1563) tespit edilip kesinleşen Yeni Ahit: İnciller (4), Habercilerin İşleri, Pavlus'un Mektupları (14), Genel (Katolik) Mektuplar (7) ve Yuhanna'nın Vahyi olmak üzere toplam yirmi yedi kitaptan meydana gelmektedir.⁹⁸

Yeni Ahit literatürü kapsamında Yahudilere yöneltilen birçok sert söylem ve eleştiri karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyan kutsal kitaplarında yazımsal ifadesini bulan Yahudi karşıtı duygu ve düşünceler, yüzyıllar boyunca Yahudi-Hıristiyan ilişkilerine yön veren önemli bir izlek görevi görmüştür. Bununla birlikte Yahudi karşıtı Hıristiyan algısının şekillenmesinde rolü olan diğer önemli kaynak ise bizzat Eski Ahit'in kendisidir. Eski Ahit'in birçok metninde Tanrı Yahve, Yahudileri başka ilâhlara taptıkları ve çeşitli günahlar işledikleri için kendisine ihanetle suçlamakta, onları günaha karşı ısrarcı ve inatçı olmaları dolayısıyla ağır şekilde cezalandıracağını belirterek sürekli öfkesiyle ikaz etmektedir.⁹⁹

Eski Ahit'te yer alan bu tarz ifadeler, Hıristiyan yazarlar tarafından Yahudilerin suçlanması için delillere dönüştürülmüştür. Ayrıca özellikle İncil yazarlarına göre Eski Ahit metinleri, Hıristiyanlığı ve İsa'nın Mesihliğini destekleyen kanıtlarla doludur. Bundan dolayı Yeni Ahit yazarları tarafından İsa'nın ve Hıristiyanların rolünü kanıtlamak için sıklıkla Eski Ahit'e atıflar yapılmış ve Eski Ahit metinleri bu bağlamlarda yeniden yorumlanmıştır.¹⁰⁰

* Konsil: Çeşitli dinsel geleneklerde inanç esasları, ibadetler veya yönetim gibi konuları görüşmek ve karara bağlamak amacıyla üst düzey din adamlarının bir araya gelerek yaptığı toplantılara "konsil" ismi verilir. Hıristiyanlıkta belirli bölgelerle sınırlı olan yerel konsiller var olduğu gibi bütün Hıristiyan grupların veya büyük çoğunluğun temsilcilerinin katıldığı evrensel/ökümenik konsiller de vardır (Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 223).

⁹⁸ Hikmet Tanyu, "Ahd-i Cedid", *DİA*, c.1, İstanbul, 1988, s. 501.

⁹⁹ Çıkış, 32: 9-14; Hakimler, 2: 10-14; 3: 7-8; 4: 1-2; Yeşaya, 1; Yeremya, 17; 25; Amos, 2: 6-10; Malaki, 2.

¹⁰⁰ Sivrioğlu, *a.g.e.*, ss. 244-245.

III.1.1. İncillerde Yahudilik ve Yahudiler

Yeni Ahit'in en önemli metinleri olan ve İsa'nın biyografisi niteliğini taşıyan İnciller, Yahudi ve Yahudilik karşıtı sayılabilecek pasajlarla doludur. İlk Hıristiyanların Yahudilere karşıt bir tavır içinde olmalarının en önemli sebebi, Yahudilerin İsa'nın tebliğine katılmamaları, Mesih olduğunu kabul etmemeleri ve çarmıha gerilmesinde sorumlu olmalarıdır.¹⁰¹

İncillere göre Yahudiler İsa'nın Mesih ve Tanrı Oğlu olduğu iddialarına şiddetle karşı çıkmış, tebliğini engellemeye çalışmış, en sonunda da İsa'yı Romalı idarecilere şikâyet ederek öldürülmesine yol açmışlardır. İsa'nın çarmıha gerilmesindeki rolleri üzerine Yahudilere yöneltilen tenkitler İncillerde farklı tonlarla yer almakla birlikte bu tenkitlerin tonu gittikçe sertleşmektedir.¹⁰² Örneğin M.S. 60'lı yıllar gibi diğerlerinden daha erken bir tarihte yazıldığı tahmin edilen Markos İncili'ne¹⁰³ göre, İsa Mesih'in ölümünden genel olarak Yahudi halkı değil; kâhinler, din bilginleri ve Yahudi ileri gelenleri sorumlu tutulmakta ve halkın da bu kimseler tarafından kışkırtıldığı belirtilmektedir.¹⁰⁴

Miladi 70 yıllarında yazıldığı kabul edilen Matta İncili'nde¹⁰⁵, ileri gelenler tarafından kışkırtılan halk, İsa'nın idamının sorumluluğunu üstlenmek istemeyen Vali Pilatus'a cevaben: "Onun kanının sorumluluğu bizim ve çocuklarımızın üzerine olsun." diyerek sadece kendileri adına değil, kendilerinden sonraki nesiller adına da gerçekleştirilecek infazın sorumluluğunu üstlenmektedirler.¹⁰⁶ Bu itham sonraki asırlarda da Hıristiyan yazınında sıklıkla tekrarlanmış ve Yahudilerin başına gelen olumsuzluklara sebep olarak, Mesih'in ölümündeki sorumlulukları dolayısıyla Tanrı'nın lânetine uğradıkları gösterilmiştir.¹⁰⁷ Apostolik metinlerin hemen hemen hepsinde Yahudilerin kalıtsal olarak devraldıkları ve sonraki nesillere de aktarılan

¹⁰¹ Matta, 26; 27; Markos, 14; 15; Luka, 22; 23; Yuhanna, 18;19.

¹⁰² Sivrioğlu, *a.g.m.*, s. 246.

¹⁰³ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi El Kitabı*, s. 156.

¹⁰⁴ Markos, 14: 53-65; 15: 1-5.

¹⁰⁵ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁰⁶ Matta, 27: 15-26.

¹⁰⁷ MacDonald, *a.g.e.*, s. 171.

bu gnahtan ancak İsa Mesih'in adıyla vaftiz olarak kurtulabilecekleri iddia edilmektedir.¹⁰⁸

Milâdi 80 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Luka İncili'ne¹⁰⁹ göre de İsa'nın ölümünden kâhinler, din bilginleri ve Yahudi ileri gelenleri sorumludur.¹¹⁰ Fakat Milâdi 95-100 yılları arasında kaleme alındığı tahmin edilen, İnciller arasında en geç yazılan ve beşerî bir İsa'dan ziyade ilâhî bir İsa'ya odaklanan Yuhanna İncili¹¹¹ ise Yahudileri, İsa'nın ölümünden kesin ve kararlı bir şekilde sorumlu tutmaktadır.¹¹² Mesih'in gelişini önceden bildiren kutsal yazılara sahip olmalarına rağmen İsa'yı reddeden ve çarmıha gerilmek üzere Pilatus'a teslim eden Yahudiler, İsa'nın ölümünden kesinlikle suçludur.¹¹³ İsa'nın şeytanla özdeşleştirdiği ve katil olmakla itham ettiği Yahudiler, eylem ve söylemlerine tepki gösterdikleri İsa'yı öldürmek için defalarca fırsat kollamışlardır.¹¹⁴ İsa'ya iman edenlerin sonsuz yaşam kazanacağı, Yahudiler gibi itaat etmeyip inkâr edenlerin ise Tanrı'nın gazabına uğrayacağı Yuhanna İncili'nde net bir şekilde ifade edilmektedir.¹¹⁵

İncillerde ifade edilen Yahudilere dönük "Tanrı/Mesih katili" suçlamasının en dikkat çeken yönlerinden birisi de İncil yazarlarının bu idamda payları olan Romalı yetkilileri infazdan sorumlu tutmayıp aksine temize çıkarmaya çalışma eğilimidir. Halbuki Yeni Ahit'te de belirtildiği gibi Hıristiyan kaynaklar, Yahudiler ne isterse istesin ölüm cezası verebilme yetkisinin Romalıların elinde olduğunun bilincindedir.¹¹⁶ Bu kabule rağmen İsa'nın ölümü noktasında Pilatus suçlanmadığı gibi bu suçtan tamamen aklanmaya çalışılmaktadır.¹¹⁷ Muhtemelen Pilatus başta olmak üzere Romalıların İsa'nın idamından sorumlu tutulmayışlarının nedeni, Hıristiyanlığın yayılması hususunda bir engelle karşılaşmamak adına devleti doğrudan suçlamak

¹⁰⁸ Hab. İş., 2: 36-39.

¹⁰⁹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 157.

¹¹⁰ Luka, 19: 47-48; 22: 1-2; 23: 1-5.

¹¹¹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 157.

¹¹² Yuhanna, 19: 11.

¹¹³ MacDonald, *a.g.e.*, s. 559.

¹¹⁴ Yuhanna, 5: 18; 7: 1; 8: 44.

¹¹⁵ Yuhanna, 3: 36; MacDonald, *a.g.e.*, s. 451.

¹¹⁶ Yuhanna, 18: 31.

¹¹⁷ Yuhanna, 18: 38; 19: 12.

istememeleridir.¹¹⁸ Bundan dolayı çarmıh hadisesinin müsebbibi olan ve Mesih'in ölümünün tüm sorumluluğu üzerlerine yüklenen Yahudiler, yüzyıllarca Hıristiyanların yegâne düşmanları konumunda olmuşlardır.

İncil metinlerinde yer alan Yahudi karşıtı ifadeler, yüzyıllar boyunca Yahudilerle yürütülecek düşmanca ilişkilerin en temel referansı olmuştur. Yeni Ahit literatürü içerisinde İncillerden sonra, önceleri bir Yahudi iken Hıristiyanlığın önde gelen temsilcisine dönüşen Pavlus tarafından kaleme alınan mektuplar da Yahudi karşıtı temaları barındırması dolayısıyla önem arz etmektedir.

III.1.2. Pavlus'un Mektuplarında Yahudilik ve Yahudiler

Hıristiyanlık açısından İsa'nın vefatından sonraki dönemde ortaya çıkan ve Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde de önemli rol oynayan en etkili figür Pavlus'tur.¹¹⁹ “Yabancıların/Gentilelerin Havarisi” olarak bilinen ve asıl adı Saul olan Pavlus, Tarsus doğumlu ve Roma vatandaşı bir Yahudidir.¹²⁰ Koyu bir Ferisî olarak yetiştirilen Pavlus, İsa yanlısı ayrılıkçıları tutuklayıp Kudüs'e getirmek amacıyla çıktığı Şam yolculuğu esnasında gördüğü bir vizyon ile İsa'nın taraftarları arasına katılmıştır. M.S. 33/36 yılında gerçekleşen Şam vizyon hadisesi, Pavlus'un yaşamında ve Hıristiyanlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.¹²¹

“Daha annesinin karnındayken Tanrı tarafından seçilip çağrıldığımı”¹²² ifade eden Pavlus, Yeni Ahit'in büyük bir kısmını oluşturan mektuplarında sıklıkla Tanrı tarafından İsa Mesih'in elçisi ya da peygamberi olarak görevlendirildiğini ve öğretilerinin hepsini İsa Mesih'ten aldığını iddia eder. Vizyon hadisesine kadar Kutsal Yasa'ya bağlı, İsa ve yandaşlarının düşmanı bir Ferisî iken, vizyon hadisesiyle birlikte İsa Mesih'in elçisi olma niteliğini kazanmıştır.¹²³ Vizyon sonrasında Şam'a gidip vaftiz olan Pavlus, sinagoglarda İsa'nın “Tanrı Oğlu ve Mesih” olduğuna dair

¹¹⁸ Mahmut Aydın, *Hız. İsa'ya Ne Oldu?*, 1. Basım, Otto Yay., Ankara, 2017, ss. 55-57; Sivrioğlu, *a.g.m.*, ss. 247-248.

¹¹⁹ Kessler, *a.g.e.*, s. 81

¹²⁰ Hab. İş., 21: 39, 22: 3.

¹²¹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, 2. Basım, MilelNihal Yay., İstanbul, 2021, ss. 56-57.

¹²² Gal., 1: 15.

¹²³ Gündüz, *Pavlus*, s. 57.

anlatılarda bulunmaya başlamıştır.¹²⁴ Şam'da bir müddet kaldıktan sonra Kudüs'e giderek Barnabas aracılığıyla İsa'nın öğrencileriyle de tanışmış, Kudüs'te de tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş ve Yahudilere karşı sıkı bir mücadeleye girişmiştir.¹²⁵

Kudüs'ün ardından Suriye ve Kilikya bölgelerine giden Pavlus, mesajını "Gentileler" olarak adlandırılan Yahudi olmayan uluslar arasında yaymaya başlamıştır. İsa'nın mesajının, Yahudi olmayan halka yönelik misyon faaliyetleri sonucu, Kudüs merkezli İsa cemaatinin anlayışı dışında bir dinî anlayış gelişmiştir. Pavlus'un mektuplarında ve Luka'nın anlatılarında İsa sonrası dönemde havarilerden Yakub'un liderliğinde Kudüs merkezli İsa cemaati mensuplarıyla, Antakya ve etrafında örgütlenen, daha sonra Pavlus'un da aralarına katıldığı cemaat arasındaki çatışma ve münakaşalara atıfta bulunulur. Antakya merkezli cemaat, Musa hukukunun geçerliliği, havarilik ve İsa'nın konumu gibi konularda Kudüs'teki cemaatten farklı düşünmektedir. Bundan dolayı Antakya cemaati, Musa hukukunu özellikle de sünneti kabul etmemeleri ve Mesih kavramı çerçevesinde geliştirdikleri İsa anlayışıyla Kudüs cemaatinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. İsa, Hıristiyan kelimesini hiç kullanmamış ve etrafında oluşan cemaate de böyle bir isim vermemiştir. Fakat İsa sonrasında Antakya cemaatinin Mesih merkezli düşünceleri nedeniyle geliştirdikleri dinsel harekete, Antakya yöresinde Mesihçilik (Hıristiyanlık) adı verilmiştir.¹²⁶

Kudüs'ten sonra yeniden Antakya'ya dönen Barnabas ve Pavlus, Kutsal Ruh'un ilhamıyla Antakya cemaati tarafından Kıbrıs ve Anadolu'da misyon faaliyetinde bulunmak üzere görevlendirilmişlerdir.¹²⁷ Pavlus'un birinci misyon faaliyeti olarak adlandırılan bu seyahat esnasında Barnabas ve Pavlus'un misyonunda iki temel öğreti ön plana çıkmıştır.¹²⁸ Bunlardan ilki, İsa Mesih'in "kurtarıcı" olarak yeryüzüne geldiği, burada çarmıha gerilerek öldürüldüğü fakat sonra Tanrı'nın onu dirilttiği mesajıdır.¹²⁹ Birinci misyon faaliyetinin ikinci önemli mesajı ise kurtuluşun Musa yasası aracılığıyla değil, Mesih ve Mesih'e iman aracılığıyla olduğu

¹²⁴ Hab. İş., 9: 19-22.

¹²⁵ Hab. İş., 9: 26-29.

¹²⁶ Gündüz, *Pavlus*, ss. 67-72.

¹²⁷ Hab. İş., 13: 1-3.

¹²⁸ Gündüz, *Pavlus*, s. 73

¹²⁹ Hab. İş., 13: 23-27.

kanaatidir.¹³⁰ Pavlus'un öğretileriyle Yahudilik ve Hıristiyanlık kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaya başlamıştır.

Barnabas ve Pavlus, bu ilk seyahat sonrasında yeniden Antakya'ya dönmüşler ve misyon faaliyetlerini Antakya cemaati ile paylaşmışlardır.¹³¹ Bu sıralarda muhtemelen havarilerden Yakub önderliğindeki Kudüs merkezli İsa cemaatine mensup bazı kimseler Antakya'ya gelmiş, buradaki cemaat ile Musa yasasına riayet konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Kudüs cemaati özellikle Gentilelerin dine girişinde Yahudi şeriatına uyararak sünnet olmalarının şart olduğu üzerinde durmuştur. Pavlus ve Barnabas'ın da dahil olduğu uzun boylu tartışmalar, meselenin havarilere intikâl ettirilmesi kararı ile sonuçlanmıştır.¹³²

Meselenin görüşülmesi için Pavlus ve Barnabas Kudüs'e gitmiş,¹³³ ve Kudüs cemaatinin önderi Yakup, Petrus, Yuhanna, Barnabas ve Pavlus'un katılımıyla bir toplantı gerçekleşmiştir. "Kudüs Konsili" ya da "Havariler Konsili" diye anılan bu toplantı, M.S. 50 civarında gerçekleştirilmiştir.¹³⁴ Pavlus, Hıristiyan olan putperestler için şeriatın şart olmadığını ifade etmiştir. Fakat Kudüs'teki cemaatin büyük çoğunluğu, Pavlus'u bu düşüncesi dolayısıyla eleştirmiş ve böyle bir kararı onaylamamıştır. Pavlus'un mektuplarında "sünnet yanlıları" ve "sahte kardeşler" olarak nitelendirdiği Kudüs cemaatine göre kurtuluş ancak şeriata uyararak ve dolayısıyla sünnet olmakla mümkündür.¹³⁵ Fakat bu toplantıda Pavlus ve taraftarlarının lehine bir karar alınmıştır. Cemaatin başkanı Yakub da Pavlus'un fikrini benimsememekle birlikte cemaatin tehlikeye düşmemesi için ulaştırıcı bir yol tercih etmiştir. Sonuç olarak Kudüs'te toplanan bu ilk konsilin kararıyla, putperest iken Hıristiyan olanlar, putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, zinadan, boğularak öldürülmüş hayvanlardan ve kandan uzak durmalarına yönelik dört esas dışında şeriat kurallarından muaf tutulmuştur.¹³⁶ Ancak Yahudi-Hıristiyanlar İsrail'in ayrıcalığı olan

¹³⁰ Hab. İş., 13: 38-39.

¹³¹ Hab. İş., 14: 24-28.

¹³² Hab. İş. 15: 1-2.

¹³³ Gal., 2: 1-2.

¹³⁴ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 302.

¹³⁵ Hab. İş., 21: 21-22; Gal., 2: 3-4.

¹³⁶ Hab. İş., 15: 20.

şeriatı riayet etmeyi, konsilden önce olduğu gibi konsil sonrasında da kendileri için gerekli görmeye devam etmişlerdir.

İlk misyon faaliyetinin ardından üç misyon gezisi daha gerçekleştiren Pavlus, gittiği yerlerde Hıristiyan cemaatlerini ziyaret etmiş ve onlara Hıristiyanlığın öğretilerini hatırlatmıştır. Misyon faaliyetlerinin yanı sıra kaleme aldığı mektuplarla da ilk inananların inançlarının şekillenmesinde merkezî bir rol oynamıştır. Pavlus, Yeni Ahit'in önemli bir kısmını oluşturan mektuplarında Yahudilere de önemli ölçüde yer vermiştir. Pavlus'a göre Tanrı adaletinin, sevgisinin ve merhametinin tecellisi olarak oğlu İsa'yı, kanıyla insanlığın günahlarını bağışlatan ve imanla benimsenen bir kurban olarak sunmuştur.¹³⁷

Mesih'in gelişiyle birlikte Yahudi şeriatı eskide kalmış, Mesih'in gelişine kadar Yahudileri eğiten buyruklar ve tüzüklerle ilgili Kutsal Yasa'nın geçerliliği, Mesih'in gelmesiyle birlikte son bulmuştur.¹³⁸ Artık kurtuluş yasa ile değil, İsa Mesih'in Rab olduğuna ve onun ölümler arasından dirildiğine imanla mümkündür.¹³⁹ İsa'ya inanmamaları dolayısıyla akıllarına ve kalplerine perde indirilen Yahudilerin, bu durumdan kurtulmaları ve Eski Ahit'i anlayabilmeleri için Mesih'e iman edip vaftiz olmaları şarttır.¹⁴⁰ Mesih'in gelişiyle her şey yenilenmiştir, Tanrı ile yapılan anlaşmanın ve seçilmiş halk olma statüsünün muhatapları artık Yahudiler değil, Hıristiyanlardır.¹⁴¹ Pavlus ile birlikte şeriatın en önemli unsurlarından olan sünnet de artık zorunlu bir unsur olmaktan çıkmış ve herkesin çağrıldığı durumda kalması tavsiye edilmiştir.¹⁴²

Pavlus'a göre daha önceki peygamberleri ve Rab İsa'yı öldüren Yahudiler, Tanrı'nın beğenmediği kişilerdir. Kendileri inanmadıkları gibi diğer insanların kurtuluşuna da engel oldukları için işledikleri günahları daha da çoğaltmaktadırlar. Mesih'i öldürmelerinden dolayı Tanrı'nın öfkesi üzerlerine çökmüş ve bundan dolayı M.S. 70 yılında tapınak yıkılmıştır.¹⁴³

¹³⁷ Rom., 3: 25-26; 4: 25; 5: 8; 12-21; 8: 3; 2. Kor., 5: 15; Gal., 1: 4.

¹³⁸ Rom., 7: 6; 10: 4; Gal., 3: 23-25.

¹³⁹ Rom., 10: 9.

¹⁴⁰ 2. Kor., 3: 13-16.

¹⁴¹ 2. Kor., 5: 17.

¹⁴² 1. Kor., 7: 17-20.

¹⁴³ 1. Sel., 2: 15-16.

III.2. Kilise Babaları'nın Yazılarında Yahudilik ve Yahudiler

“Kilise Babaları” veya diğer bir isimlendirmeye “Kilise Pederleri”, ilk yüzyıllardan itibaren Hıristiyan tarihine ve teolojisine katkıda bulunan, Hıristiyan öğretilerini muhafaza ve müdafaa etmiş, yazılarıyla ve eserleriyle Hıristiyanların rehberi olan ilâhiyatçılar, öğretmenler ve episkoposlardır.¹⁴⁴

Kilise Babalarını yaşadıkları dönemler ve kiliseye katkılarından dolayı farklı kategorilere ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, İsa'nın on iki havarisinin görgü tanığı veya öğrencisi olan “Apostolik/Havarisel Babalar”dır. I. yüzyılın sonu ve II. yüzyılın başında yaşamış olan Klement, İgnatus, Polikarp ve Papias gibi isimler bu kategoridedir. Havarisel babalar, ilk dönem kilise cemaatlerini yöreklendirmek ve doğru inancı yaymak için birçok mektup kaleme almışlardır. Bu gruptan sonra gelen ikinci nesil Kilise Babaları ise, “Apolojist Babalar” olarak isimlendirilen inanç savunucularıdır. Zira yaşadıkları dönemde Hıristiyanlara karşı pek çok suçlama yöneltilmiştir. Hıristiyanlar birbirlerine kardeş diye hitap ettikleri için ensest olmakla, Evharistiya âyinine ekmek ve şarabı İsa'nın kanı ve bedenine atfen yiyip içmelerinden dolayı yamyamlıkla ve Roma ilâhlarına inanmadıkları için ateist olmakla suçlanmışlardır. II. yüzyılda yaşayan apolojist babalar, kaleme aldıkları eserlerde bu tarz iddiaların yanlışlığını ispatlamaya çalışmış ve Hıristiyanlığı savunmuşlardır. Justin Marty, Sardisli Melito, Teofilos, Tatian, Irenaeus, Tertullianus, Origenes ve Antakyalı Lukianos bu kategorideki Kilise Babaları'dır. Hıristiyanlık tarihinde III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren münzevî bir hayatı tercih eden kesimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüzün manastır oluşumlarının öncüsü olan Pakomius ve hocası Antonius “Çöl Babaları” unvanı ile bilinmektedir. I. ve II. Ekümenik Konsiller'in arasında Anadolu'da yaşamış olan “Kapadokya Babaları”, İznik Konsili ve sonrası dönemde Doğu Roma bölgelerinde yaşamış olan “Süryani Babalar” da diğer kategoriler arasında zikredilebilir.¹⁴⁵

Erken dönem Hıristiyanlık savunucularının çalışmaları Hıristiyanlığı olduğu kadar, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamamıza da olanak sağlar. Kilise Babaları bir yandan İsa'nın bir Yahudi olarak doğduğu, yaşadığı

¹⁴⁴ Cayre, *a.g.e.*, ss. 19-21; Marc Madrigal, *Kilise Babaları*, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., 2015, s. 5.

¹⁴⁵ Madrigal, *a.g.e.*, ss. 5-7.

ve öldüğünü kabul ederken; diğer taraftan Yahudilerin İsa'yı Mesih olarak kabul etmediği sorunu ile mücadele etmişlerdir. Yahudilerin dışlanması ilk dönem kilise için utanç verici bir durum olmuş, özellikle Hıristiyan kimliğinin oluşmasında ve Hıristiyanlığın sadece Yahudilikle değil aynı zamanda genel olarak putperestlik olarak adlandırılan eski geleneklerle olan ilişkilerinde de birtakım zorluklar doğurmuştur. Paganlar antikliği saygınlığa denk kabul ettikleri için eski kültlere sempati duymuşlar, yeni oluşumlara ise şüpheyle yaklaşmışlardır. Bundan dolayı ilk yüzyıllarından itibaren kuşkuyla bakılan Hıristiyanlığa, özellikle paganlar tarafından çok sert suçlamalar yöneltilmiştir. Kilise Babaları bir taraftan paganların eleştirilerine cevap vermeye ve Hıristiyanlığı savunmaya çalışmışlar, diğer taraftan da Yahudi karşıtlığını öğretilerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir.¹⁴⁶

Kilise Babalarından Justin Martyr'nin (110-167) "Dialogue with Trypho" (Trypho ile Diyalog) isimli eseri en kapsamlı Yahudi karşıtı eser olmakla birlikte, ilk dönem Yahudi-Hıristiyan ilişkilerine ışık tutan önemli bir kaynaktır. Bu eser IV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kilisenin düşüncesine hâkim olacak Yahudi karşıtı tutumun tohumlarını ekmiş ve Yahudilik ile ilgili tartışmalarda bir model haline gelmiştir. Justin'in yazıları, Yahudilerin başına gelen talihsizliklerin İsa'yı öldürmelerinden dolayı verilen ilâhî cezanın sonuçları olduğu fikrinin ilk gerçek ifadesi olmuştur. Sonuç olarak Yahudiler marjinal ve sefil bir varoluşa hapsolarak acı çekmekten asla kaçamayacaklardır. Bu teoloji Hıristiyan düşünce ve sanatında "Gezgin Yahudi" imgesinin kaynağı olmuştur.¹⁴⁷

Justin'e göre Musa Yasası'ndaki sünnet ve diğer emirler yalnızca günahı önlemenin bir aracı olarak verilmiş, fakat bunlar da adaletsizlikleri önlemek için yeterli olmamıştır. Tüm bu yasalar, Yahudi halkının yüreğinin katılığı nedeniyle getirilmiştir. Eski Ahit, Yeni Ahit'in hazırlayıcısıdır ve önceki peygamberler Hıristiyan doktrininin habercileridir. Yahudilerin artık anlayamadıkları kutsal metinleri, Tanrı'nın tüm

¹⁴⁶ Kessler, *a.g.e.*, ss. 87-88.

¹⁴⁷ John T. Pawlikowski, "Anti-Judaism", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ss. 19-20.

vaatlerinin mirasçıları ve “Gerçek İsrail”^{*} olmaları sebebiyle yalnızca Hıristiyanlar doğru bir şekilde anlayabilir ve yorumlayabilir.¹⁴⁸

Bir diğer eser ise Küçük Asya’daki en eski ve muhtemelen en büyük Yahudi toplumlarından birine ev sahipliği yapan şehir olan Sardis’in piskoposu Melito’ya (140-185) ait “Peri Pascha” (Paskalya Üzerine) isimli eserdir. Melito’ya göre Yahudi tarihindeki hadiseler İsa’nın gelişi ile rollerini tamamlamıştır. Bu bakış açısı, Yahudiliğin kurtarıcı ve inananlarını özel kılıcı özelliklerini kaybettiğini ve Hıristiyanlığın Yahudiliğin yerine geçtiğini vaaz eden “ikâmecilik teolojisi”nin başlangıcıdır. Melito, Hıristiyanların Yahudi algısının merkezinde yer alan “Tanrı’nın öldürülmesi” (deicide) suçlamasıyla ün kazanmıştır. Tanrı’nın öldürülmesini yazan ilk şair olarak bilinen Melito’ya göre İsa Mesih’i inkâr eden Yahudiler aynı zamanda onun katilleridir.¹⁴⁹

İkinci İstanbul Konsili’nde (553) sapkın olarak kınanmış olduğundan tam anlamıyla bir Kilise Babası olmasa da ilk dönem Kilise Babalarının en bilinenlerinden birisi de Origenes’dir (185-254). Antik yazarların eserlerinde Hıristiyanlığın olumsuz değerlendirmesi noktasında ilk belirgin saldırı, II. yüzyılda yaşamış pagan yazar Celsus’un “True Word” (Doğru Söz) eserinde kaydedilmiştir. Origenes’in “Contra Celsum” (Celsus’a Karşı) ismiyle kaleme aldığı eser Celsus’a reddiye niteliğinde olup, Yahudilik ve Yahudiler hakkında son derece olumsuz söylemler barındırmaktadır. Ona göre Yahudiler ruhsal bir anlayıştan yoksun oldukları için kutsal metinleri anlayamamışlar ve bu yüzden İsa’yı reddetmişlerdir. Bunun neticesinde seçilmiş halk olma statüsü ve Tanrının krallığı üzerindeki sorumluluk, Mesih katili Yahudilerden alınıp Hıristiyanlara verilmiştir.¹⁵⁰

* İsrail: Yahudi teolojisinin aslı unsurlarından birisi olan İsrail kavramı, hem Tanrı’nın seçtiği ve ahitleştiği kutsal halk mânâsında Yahudilere verilen, hem de İsrailoğulları’na Tanrı tarafından vaad edilen Kutsal Topraklar’ı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 6. Basım, İsam Yay., Ankara, 2017, s. 167). Hıristiyanlar güçlendikçe ve Yahudilerin başına türlü olumsuzlukların geldiğini gördükçe, kendilerini, ahdin ve vaadin yeni ve gerçek sahipleri olarak değerlendirmişlerdir.

¹⁴⁸ Kessler, *a.g.e.*, ss. 96-98; Cayre, *a.g.e.*, ss. 126-127.

¹⁴⁹ Kessler, *a.g.e.*, ss. 99-101.

¹⁵⁰ Dennis D. Mcmanus, “Origen”, *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, s. 323; Cayre, *a.g.e.*, s. 205.

Kilise Babalarından Tertullian'a (II. yüzyıl) göre Yahudilerin İsa'yı Mesih olarak tanımamaları ilâhî gazaba uğramalarına neden olmuştur. Irenaeus (II. yüzyıl) ise Yahudi yasasını insanların günahkârlığı nedeniyle bir süre gerekli olarak açıklamıştır. Fakat İsa'nın gelişi ve Kudüs'ün yıkılışı ile Yahudilerin ve yasalarının dönemi sona ermiştir.¹⁵¹ Bu isimlerin yanı sıra ismini zikretmediğimiz pek çok Kilise Babası da eserlerinde Yahudi karşıtlığına yer vermiştir.

İsa'yı reddeden ve ölümünün tüm sorumluluğu üzerlerine yüklenen Yahudiler, Hıristiyanlığın devletin gücünü de arkasına almasıyla her türlü eleştiri ve şiddetin muhatabı olmuşlardır. İlk dönemlerden Yeni Ahit metinlerinde olduğu gibi Kilise Babaları da gerek yazdıkları eserlerle gerekse verdikleri vaazlarla Yahudileri aşağılayan, Yahudiliğin hükümsüzlüğünü ve geçersizliğini savunan bir dil kullanmışlardır. Yahudilerin başlarına gelen her kötülük ilâhî bir gazap olarak nitelendirilmiş, bu da Hıristiyanların haklı oldukları hissine kapılmalarına ve dolayısıyla yöneltilen şiddetin dozunun giderek artmasına neden olmuştur.

IV. Hıristiyanlığın Devlet Dini Olması ve Yahudilerle İlişkiler

M.S. IV. yüzyıl Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde rollerin değiştiği, Hıristiyanlık adına olumlu Yahudilik adına çoğunlukla olumsuz önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur.

IV. yüzyılın başlarında küçük bir azınlık dini olan Hıristiyanlık için kilit olay 312 yılında İmparator Konstantin'in (272-337) din değiştirmesiyle meydana gelmiştir. İmparator Konstantin, 313'te tüm dinlere hoşgörü tanıyan ve Hıristiyanlığa yasal bir nitelik kazandıran Milano Fermanı'nı imzalamıştır. Bu tarihten itibaren kendisini kilisenin hamisi olarak gören Konstantin, Hıristiyanlığa güç kazandıracak pek çok politika izlemiştir. IV. yüzyıl boyunca imparatorluk politikası Hıristiyanlığın lehine olmuş, bağışlar, vergi muafiyetleri ve tapınakların yağmalanması sonucunda kiliseye ciddi gelir sağlanmıştır. Toplumun işlevlerinin ve törenlerinin büyük bir bölümü kilise tarafından devralınmış, imparatorluk yönetiminin zayıf olduğu dönemlerde piskoposlar yerel liderlere dönüşmüştür. İmparatorluğun gücünü arkasına alan Hıristiyanlar, paganlara, heretiklere ve Yahudilere karşı her türlü şiddeti uygulamaktan

¹⁵¹ Pawlikowski, "Anti-Judaism", *a.g.e.*, s. 19.

çekinmemişlerdir. Yahudiliğe geçmiş olan Hıristiyanlar tüm mal varlıklarını kaybetmiş, Yahudiler imparatorluk yönetiminden uzaklaştırılmıştır.¹⁵²

Hıristiyanların teolojik olarak Yahudilerden gittikçe uzaklaşmasının ilk resmî ifadesi, 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde gerçekleşmiştir. Konsilde Hıristiyan Paskalya bayramı, Yahudi Fısıh bayramı ile aynı güne denk geldiğinden Paskalya'nın kutlanacağı günün değiştirilmesine karar verilmiştir. IV. yüzyılda toplanan Laodikya Konsili'nde (343-348) ise On Emir'de uyulması açıkça ifade edilen ve Yahudilerin de son derece hassasiyet gösterdiği Şabat Günü'nü Hıristiyanların kutsal gün olarak kutlaması yasaklanmıştır. Bunun yerine İsa Mesih'in çarmıhtan dirildiği gün olarak kabul edilen pazar günü kutsal gün olarak ilân edilmiştir.¹⁵³

IV. yüzyılın sonuna doğru Yahudilerin toplum içindeki durumu ciddî tehlike altına girmiş ve imajları büyük ölçüde zedelenmiştir. Hıristiyanlık M.S. 380 yılında İmparator I. Theodosius (347-395) tarafından Roma İmparatorluğu'nun resmî dini kabul edilmiştir. Roma geleneğinin eski dini paganizm artık yasaklanmış ve Yahudiler de Tanrı tarafından lânetlenmiş şeytanî bir figür olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Hıristiyan vaizler vaazlarında sıklıkla ve öfkeli bir şekilde Yahudiliğe yönelmiştir. Bu vaizlerin en önde geleni ise, Yahudileri akla gelebilecek tüm günah ve kötülüklerle suçlayan ve Yahudi halkını kınayan sekiz vaaz serdeden John Chrysostom'dur.¹⁵⁴

John Chrysostom (350-407) vaazlarında Yahudiliği bir hastalık, Yahudi orucunu sarhoşluk hali, sinagogları ise “şeytanın, fahişelerin ve hırsızların toplanma yeri” olarak nitelendirmiştir. Kudüs'ün Romalılar tarafından yıkılmasını ve 132-135 yılları arasında gerçekleşen Bar Kokhba isyanının başarısız olmasını, Mesih'i inkâr eden ve öldüren Yahudilerin, Tanrı tarafından cezalandırılması olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁵

Yahudilerin Tanrı'nın kutsal alanından çıkarılmış olduklarına ilişkin teolojik görüş, Hıristiyanlık ve Roma İmparatorluğu arasındaki yakın bağ sebebiyle, dinsel

¹⁵² Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev: Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yay., İstanbul, 2011, ss. 254-256.

¹⁵³ Taşpınar, “Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler ve Mensupları”, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁵⁴ Pawlikowski, “Anti-Judaism”, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵⁵ Kessler, *a.g.e.*, s. 103-107; Cayre, *a.g.e.*, s. 527.

olduğu kadar siyasî ve yasal olarak da dışlanmalarına neden olmuştur. Yahudilerin o zamana kadar Roma İmparatorluğu'nda sahip oldukları bütün ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Yahudilerin Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nda çoğunlukta olan nüfusla ilişkilerini belirlemek için 438 yılındaki “Theodosius Kanunları” ve 553 yılında I. Jüstinyen (482-565) tarafından Yahudiler için çıkarılan kararname iki dönüm noktasıdır. Bu kanunlarla birlikte Yahudilerin yeni sinagoglar inşa etmeleri, Hıristiyanlar üzerinde ve devlet içinde bir mevkide bulunmaları, Hıristiyanlarla evlenmeleri, Hıristiyan köle sahibi olmaları ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları yasaklanmış ve yasaya karşı gelenler ölüm cezasına çarptırılmıştır.¹⁵⁶

Roma İmparatorlarının Yahudilere karşı davranışları bazen ılımlı olabilmekle beraber bu tutumları Hıristiyan din adamlarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Örneğin Fırat Nehri kıyısındaki Kallinikum'da bulunan sinagogun, Hıristiyanlar tarafından tahrip edildiğini öğrenen İmparator I. Theodosius, bu şehrin Hıristiyanların pahasına tekrar inşa edilmesini emretmiştir. Fakat Milano Piskoposu Ambrosius (340-397), imparatoru buyruğunu geri çekmeye zorlamış, aksi takdirde imparatorun huzurunda Kudas âyini yapmayı reddetmiştir. Nihayetinde İmparator Kallinikum Sinagogu sorunundan vazgeçmek durumunda kalmıştır.¹⁵⁷

Roma İmparatorluğu sonrası kurulan Frank Krallığı döneminde ekonomik sebeplerden dolayı çıkarılan bir krallık kararnamesi ile kilisenin, Yahudilerin pagan kölelerine karşı misyonerlik faaliyetlerine son vermesi istenmiş fakat kilise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Kilise sözcülerinden Lyonlu Başpiskopos Agobard (779-840) bu konuya ilişkin beş mektup kaleme almıştır:

1. Yahudilerin kölelerinin vaftiz edilmesi hakkında sarayın makam sahiplerine soru ve talep,

2. Yahudilerin kölelerinin vaftiz edilmesi hakkındaki küstah kararnameye karşı sarayın makam sahiplerine,

3. Yahudilerin yüzüzlükleri hakkında,

¹⁵⁶ Kurt Schubert, *Yahudi Tarihi*, çev. E. Derya Yamaner, 1. Basım, Runik Kitap, İstanbul, 2021, s. 32. Leon Poliakov, “Antisemitism”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, c.2, USA, 2007, ss. 209-210

¹⁵⁷ Schubert, *a.g.e.*, s. 41.

4. Yahudilerin yanlış inanışları hakkında,

5. Nibridius'tan* (819-822) Yahudiler ve cemaatleriyle yaşamamak üzerine talep.

Sarayın yüksek makam sahiplerine hitap eden ilk mektubunda, kendilerine vaftiz olma isteğiyle gelen pagan köleleri reddetmek ya da bağışlamak zorunda olduklarını belirten Agobard, bir sonraki mektubunu ise Yahudi karşıtlığı çerçevesinde kaleme alarak böyle bir kararnamenin kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Dördüncü mektubunda, Hıristiyan polemiginde ilk defa Yahudi ve dinsizleri aynı bağlam içinde dile getirmiş; Yahudileri sapkın, yalancı, hakikatin düşmanları ve Deccal olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁸

IV.-V. yüzyıllarda bu duygu ve düşüncelerle beslenen Yahudi algısı ile Hıristiyanlar, Yahudilerin cezalandırılması için ilâhî bir onay mührü ile kendilerinin seçilmiş olduklarını düşünmüşler ve her türlü düşmanlık faaliyetinde kendilerini özgür hissetmişlerdir. Hıristiyan toplumlarda ilk yüzyıllardan itibaren görülen ve artarak devam eden Yahudi karşıtlığı daha sonraki dönemlerde de egemen bir olgu olmaya devam etmiştir.

V. Orta Çağ Yahudi Hıristiyan İlişkileri

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin Orta Çağı (X. yy. - XVIII. yy.), Hıristiyanlar tarafından Yahudilere yöneltilen suçlama, şiddet ve katliam olaylarına tanıklık etmiştir. Haçlı seferleri, engizisyon, toplu Yahudi kıyımları ve Yahudilerin yaşadıkları topraklardan sürgün edilmesine kadar birçok olay bu çağda yaşanmıştır.

V.1. Hıristiyanların Yahudi Karşıtlığı

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin Orta Çağı'nda, şiddet ve intikam ateşiyle körüklenen Haçlı seferleri gerçekleştirilmiştir. 27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus (1042-1099), Clermont Konseyi'nde ilk Haçlı seferi için çağrıda bulunmuştur. "İsa'nın kanının öcü alınmalı!", "Kutsal Kabir Serazenler'in (Müslümanlar) elinden kurtarılmalı!" bu seferlerin sloganlarından olmuş ve Yahudiler açısından büyük

*Nibridius, Fransa'nın bir şehri olan Narbonne'un piskoposudur, <https://www.geschichtsquellen.de/werk/2649>, (18.06.2022).

¹⁵⁸ Schubert, *a.g.e.*, ss. 43-44.

katliamlarla sonuçlanmıştır. İnsanları Haçlı seferlerine çağırın ve Haçlı yığınlarını Yahudilere karşı kışkırtın vaazların konusu da bu temalar teşkil etmiştir. Bu hissiyâtle körüklenen nefret öyle bir noktaya gelmiştir ki, Haçlı seferleri esnasında Hıristiyan Dominiken keşişi Capistranolu St. John (1386-1456), Yahudilere uyguladığı zulümler dolayısıyla “Yahudi Kırbağı” unvanını kazanmıştır.¹⁵⁹

1146 yılında Papa III. Eugenius (1080-1153) ikinci ve daha iyi hazırlanmış Haçlı seferini başlatmıştır. Yahudilerin bu sefer için maddi destek sağlaması istenmiş, bunun karşılığında öldürülmeyecekleri ve din değiştirmek zorunda kalmayacakları vaat edilmiştir. Kluni manastır başrahibi Petrus Venerabilis (1092-1156), Fransa kralı VII. Louis’e (1120-1180) yazdığı bir mektupta Yahudilerin katledilmesine karşı çıkmış, fakat kardeş katili Kabil gibi ölümden daha kötü bir yaşam sürmeleri ve mal varlıklarının alınması gerektiğini belirtmiştir. Eski Ahit’te geçen “Daha büyük olan genç olana hizmet etmelidir.”¹⁶⁰ ifadesi, Yahudileri, hakları üzerinde iktidar sahibi olanların bilfiil ekonomik mülkiyeti haline getirmiştir. Yahudi mülklerinin esasen hizmetkârı oldukları kişiye ait olduğuyla ilgili temel düstur, Orta Çağ’ın sonuna kadar Yahudilerin sosyal konumlarının yanı sıra ekonomik durumlarının da giderek kötüleşmesine neden olmuştur.¹⁶¹

Papa III. Innocentius (1161-1216), 1205’te Sens ve Paris piskoposlarına yazdığı bir mektupta Yahudilerin, Mesih’i öldürdükleri için Tanrı tarafından sonsuza kadar köle olmaya mahkûmiyetle cezalandırıldıklarını belirtmiştir. Yine aynı papa tarafından 1215 yılında toplanan IV. Lateran Konseyi’nde, Yahudilerin giydikleri kıyafetlerin Hıristiyanlarınkinden farklı olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Örneğin Yahudi olduklarının bir göstergesi olarak Alman Yahudileri, önceleri boynuz benzeyen ucu sivri bir şapka takarken, Orta Çağ’ın sonuna doğru bu işaret sarı bir nokta veya kıyafetin dışına takılan sarı bir halka halini almıştır.¹⁶²

¹⁵⁹ Eva Groepler, *Anti-Semitizm*, çev. Süheyla Kaya, 1. Baskı, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 12-14; I. Rennap, *Anti-semitizm ve Yahudi Sorunu*, çev. Şen Süer Kaya, İnter Yay., İstanbul, 1991, s. 25; Poliakov, “Antisemitizm” *a.g.e.*, s. 211.

¹⁶⁰ Yaratılış, 25: 23.

¹⁶¹ Schubert, *a.g.e.*, ss. 49-52.

¹⁶² Schubert, *a.g.e.*, s. 51.

Yahudilere bu çağda kan iftirası, kuyu sularını zehirlenme, kutsal ekmeğe saygısızlık gibi pek çok suçlama yöneltilmiştir. Bu suçlamalardan kan iftirasıyla ilgili en eski delil, 1144’de İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlara göre on iki yaşında bir erkek çocuğu olan Norwichli William (1132-1144), Mesih’in öldürülmesi olayını tekrarlamak için Yahudiler tarafından katledilmiştir. 1235 yılında Almanya’nın Fulda şehrinde, bir değirmende çıkan yangında değirmencinin beş çocuğunun ölü bulunması neticesinde de Fulda Yahudileri suçlanmıştır. Yahudilerin büyüdü şifa uygulamaları için Hıristiyan çocukların kanına ihtiyaç duydukları düşüncesi ile bu olayın ardından otuz dört Yahudi bir odun yığını üzerinde yakılmıştır.¹⁶³

Lincolnlu Hugh (1246-1255) vakası da 1255 yılında İngiltere’de meydana gelmiştir. Bu olayda suçlu bulunan Yahudiler, vahşi atlarca sürüklenmiş, ardından asılmışlardır. 1287 yılında yine Almanya’da kan iftirası cinayetine kurban gittiği söylenen Oberweselli Werner’in (1271-1287) ardından birçok Yahudinin katliama uğradığı bir pogrom* gerçekleşmiştir. Werner’in cesedi, Bacharach’a nakledilerek mezarının üzerine bir şapel inşa edilmiştir. Daha sonra bu Werner Şapeli, hacıların uğrak yeri olmuş, II. Vatikan Konsili sonrası Trier Piskoposluğu Werner kültünü kaldırmıştır. 1475’te İsviçre’nin Trient bölgesinde yaşayan Yahudiler de kan dökme suçlaması ile itham edilmiştir. 23 Mart 1475’te Paskalya’dan önceki perşembe günü Trient’te kaybolan Gerbers Andreas’ın iki yaşındaki oğlu Simon, Paskalya gününü pazartesiye bağlayan gece bir Yahudi evinin önünde ölü olarak bulunmuştur. Şehirde Yahudilerin bu çocuğun kanıyla uygunsuz davranışlarda bulunmak için öldürdüğüne dair bir şüphe dolaşmaya başlamıştır. Kurulan mahkemede yargıçlar, Yahudilerin, İsa’nın çarmıhtaki ölümünü tekrarlamak ve Hıristiyanların Paskalya Bayramı’na karşıt bir kült geliştirmek istedikleri yönünde karara varmıştır. Daha sonra olayla bağlantısı bulunan on dört Yahudi ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir.¹⁶⁴

XIII. yüzyılda İmparator II. Friedrich (1194-1250) ve Papa IV. Innocent (1195-1254), Yahudilere yöneltilen suçlamaların giderek artması üzerine bunların asılsız

¹⁶³ Pierre-Andr  Taguiffe, *Antisemitizm*,  ev. Işık Ergüden, 1. Basım, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2017, ss. 57-58; Schubert, *a.g.e.*, s. 50.

* Pogrom: “Zulmetmek, şiddet kullanarak yok etmek, katletmek” anlamlarına gelir, <https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/pogroms>, (20.05.2022).

¹⁶⁴ Schubert, *a.g.e.*, ss. 55-57.

olduğu ve Yahudilerin âyinlerinde kan kullanmadıkları yönünde fermanlar çıkarmıştır. Fakat bu girişimler de yetersiz kalmış, Avrupa’da Yahudilere yöneltilen suçlamalar XX. yüzyıla kadar devam etmiş ve pek çok Yahudi ölümle yargılanmıştır.¹⁶⁵

Kan dökme suçlaması gibi kan iftirası ve kutsal ekmeğe saygısızlık suçlamaları da Yahudilere yönelik diğer Orta Çağ suçlamalarıdır. Hıristiyanlara göre Yahudiler, İsa ile bedenleşen Tanrı’nın öldürülmesinden yana takındıkları olumlu tavrı hala devam ettirmekte ve her fırsatta bunu tekrarlamayı içten içe istemektedirler. Hıristiyanlar, Yahudilerin bu isteklerini Hıristiyan çocukları katlederek ve kutsanmış ekmeğe saygısızlık yoluyla gerçekleştirdiklerini iddia etmişlerdir.¹⁶⁶

İkinci iftira, kutsanmış ekmeğin ve şarabın tam anlamıyla İsa’nın bedeni ve kanına dönüştüğüne karar verildiği, 1215’de toplanan IV. Lateran Konsili’nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren birçok Hıristiyan, kutsanmış ekmeğin tılsımına ve mucizevi gücüne inanmaya başlamıştır. Bu inancın üzerine Yahudilerin kötü niyetli ve günahkâr oldukları ön kabulü de eklenince sonuç kaçınılmaz olarak Yahudilerin aleyhine olmuştur. Bir zamanlar kendilerini kurtarmak için ete kemiğe bürünmüş Tanrı’yı; şimdi ise kendini somut olarak kutsanmış ekmekte gösteren gerçek İsa’yı eziyet ederek öldürmüşlerdir. Bu tür bir iddiayı içeren ilk kayıt 1243 tarihlidir ve Berlin’de meydana gelmiştir. Suçlamaya göre Yahudiler, Hıristiyan birisini parayla ya da kandırarak bir parça kutsanmış ekmeğin getirmeye razı etmiştir. Bu ekmeğin parçasını diğer bir deyişle İsa’yı, eve veya sinagoga götürmüş, burada hırpalamış, üzerine dikenler batırmış ve üzerinde tepinmişlerdir.¹⁶⁷ Özellikle Almanya’nın birçok bölgesinde kutsal ekmeğe karşı saygısızlık suçlaması gerekçe gösterilerek Yahudilere karşı kovuşturmalar ve şiddet olayları meydana gelmiştir.¹⁶⁸

Yahudilerin kuyuları zehirleyerek komplo kurdukları suçlaması ise, 1348-1349’daki büyük veba salgını ile bağlantılı olarak ortaya çıkmış ve en ağır şiddet olaylarına yol açmıştır. Hıristiyanlara göre Yahudiler, İsa Mesih’i öldürdükleri ve bu cinayeti Hıristiyan çocuklar ve kutsanmış ekmeğin üzerinde tekrar etme arzularında olduğu gibi veba salgını ile de Hıristiyanları yok etmek istemişlerdir. Veba salgınından

¹⁶⁵ Groepler, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶⁶ Schubert, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁷ Groepler, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁶⁸ Schubert, *a.g.e.*, s. 59.

ilk Fransa etkilenmiş sonrasında salgın Batı İsviçre üzerinden Almanya'ya yayılmıştır. 1348 yılında Basel'de çıkan kuyu suyu zehirlenmesi hakkındaki söylentilere esnaf loncalarının baskısı da eklenmiş ve belediye meclisi Basel Yahudilerinin idamını onaylamıştır. Şüpheli bulunan kişiler, 1349'da Ren Nehri yakınlarına inşa edilen ahşap kafeslerde yakılmış ve geride bıraktıkları mal varlıklarına el konulmuştur.¹⁶⁹

1434 yılında Basel Konseyi'nin ardından gettolar* kurulmuştur. Zira Yahudilerle birlikte yaşamak Hıristiyanlar için aşağılayıcı bir hususiyet kazanmış, Yahudilerin Hıristiyanlardan ayrı ve kiliselerden uzak yerlerde yaşaması zorunlu hale gelmiştir.¹⁷⁰ Orta Çağ Yahudiler için şiddet, katliam, yağmalama ve tehcirden sonra kovulma ve sürgünlerin de yaşandığı bir dönemdir. Yahudiler 1492'de İspanya'dan, 1497'de Portekiz'den, 1537'de Saksonya'dan, 1543'te Brunswick'ten, 1553'te Hannover ve Lüneberg'den, 1569'da Papalık Devleti'nden, 1573'te Brandenburg'dan, 1575'te Palatinlik'ten, 1582'de Silezya'dan kovulmuşlardır.¹⁷¹

Yahudilere karşı nefret söylemi Orta Çağ Hıristiyan sanatına da yansımıştır. “Yahudilerin Domuzu” veya “Yahudi Domuzu” anlamına gelen ve antisemit bir betimleme olan “Judensau” motifi Orta Çağ suçlamalarıyla yakından ilişkilidir ve Hıristiyan sanatında Yahudileri temsil etmek için kullanılmıştır. Pis bir hayvan olarak dişi domuz günahla özdeşleştirilmiş, Yahudilerin dişi domuzun memelerinden emdiği ve böylece Şeytan ve Deccal'in hizmetkârı olduğu düşünülmüştür. XIII. yüzyıldan bu yana belgelenen bu motif Modern Çağa kadar ulaşmıştır.¹⁷²

Orta Çağ Hıristiyan sanatçılarının Hıristiyanlığın Yahudilik ile ilişkisini temsil etmek için oluşturdukları bir diğer motif ise “Ecclesia ve Synagoga” (Kilise ve Sinagog) adlı kadın figürlerdir. Hıristiyan resim ve heykel sanatında vücut bulan muzaffer ve mağrur Ecclesia ve mağlup Synagoga figürleri, Yahudiliğin modasının geçtiğini ima eden Hıristiyan iddiasını temsil etmektedir. Tasvirlere göre Synagoga

¹⁶⁹ Schubert, *a.g.e.*, ss. 59-60; Taguieff *a.g.e.*, ss. 62-63.

* Getto: Yahudilerin yaşadıkları toplumlardan izole edilmesi amacıyla ayrılmış zorunlu ikâmet alanlarına verilen isimdir, <https://www.britannica.com/topic/ghetto>, (20.06.2022).

¹⁷⁰ Schubert, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷¹ Ponting, *a.g.e.*, s. 532.

¹⁷² Schubert, *a.g.e.*, s. 56.

gözleri bağlı ve boyun eğmiş, Mesih'in ışığını görmekten aciz, tacı düşmüş ve asası kırılmış; Ecclesia ise daha genç, ileriye güvenle bakan ve gururlu vaziyettedir.¹⁷³

V.1.1. Yahudi-Hıristiyan Reddiye Geleneği

Bu çağa ait Yahudi karşıtı Hıristiyan polemiğinin bir başka biçimi, bir tarafın diğerinin inanç esaslarını geçersiz kılmak için ötekinin meşruiyetini kısmen reddettiği bir hitap biçimi olan tartışmalar ya da münazaralardır. Bazen kralların bazen de papaların yönettiği bu münazaraların en meşhurları Paris, Barcelona ve Tortosa münazaralarıdır.

1240 yılında Paris'te gerçekleştirilen ve iki gün süren Paris Münazarası'nda Yahudi tarafını Paris'in önde gelen hahamlarından ve saygın bir Talmud alimi olan Rabbi Yehiel, Hıristiyan tarafını ise Yahudi bir haham iken Hıristiyanlığa geçen Nicholas Donin temsil etmiştir. Talmud ile ilgili düşünceleri sebebi ile Yahudi cemaatinden uzaklaştırılan Donin, Hıristiyanlığı seçtikten sonra her fırsatta gerek Hıristiyan din adamlarını gerekse Hıristiyan prensleri Yahudilere karşı kışkırtmıştır. Talmud karşıtı kaleme aldığı metinleri Papa'ya ulaştırmış, Hıristiyanlık ve İsa ile ilgili hakaret içeren ifadeler barındırdığını iddia ederek Talmud'un incelenmesini talep etmiştir. Nitekim Paris münazarası da bu iddiaların ardından Donin'in talebiyle gerçekleşmiştir. Rabbi Yehiel Talmud ile ilgili iddialara cevap vermeye çalışmış, fakat binlerce Talmud nüshasının yasaklanıp yakılmasına engel olamamıştır.¹⁷⁴

1263 yılında İspanya'da Aragon kralı I. James (1566-1625) tarafından yürütülen Barcelona Münazarası'nda Yahudi tarafını Rabbi Moşe ben Nahman (Nahmanides), Hıristiyan tarafını ise yine eski bir Yahudi haham olan Pablo Christiani (Fray Paul) temsil etmiştir. Münazaranın toplanma gerekçesi Paris Münazarası'nda olduğu gibi sakıncalı pasajlar bulunması dolayısıyla Talmud'u yargılamak değil, Talmud'da Hıristiyan inançlarını kanıtlayacak ve destekleyecek türden ifadeler bulunduğu iddiasıdır. Talmud ve Yahudi dinî literatüründen yapılan alıntılar delil gösterilerek İsa'nın Mesih olduğuna ve önceden müjdelendiğine dair iddialar,

¹⁷³ Kessler, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁷⁴ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 1. Basım, MilelNihal Yay., İstanbul, 2021, s. 398; Fatma Seda Şengül, *Yahudi-Hıristiyan Münazaralarında İsa ve Mesih Tartışmaları*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2022, ss. 26-29.

münazaranın ana gündemini oluşturmuş ve münazara talebi yine Hıristiyanlardan gelmiştir. Bu çerçevede Mesih'in henüz gelip gelmediği, ulûhiyeti ve başarısı gibi hususlarda tartışmaya dahil edilmiştir. Beş gün süren münazara esnasında başta papa olmak üzere Hıristiyan otoriteler hakkında sarf ettiği bazı ifadelerden ötürü can güvenliği tehlikeye giren Nahmanides, Filistin topraklarına göç etmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁵

1413-1414 yıllarında birçok oturumla gerçekleştirilen ve yaklaşık iki yıl süren Tortosa Münazarası'nda da Mesih ve Talmud'la ilgili konular tartışılmıştır ancak bu münazara bazı yönleriyle diğer münazaralardan ayrılır. Öncelikle yirmi bir ay ve altmış dokuz oturumda tamamlandığı için en uzun soluklu münazaradır. İkinci olarak daha önceki gibi krallar ya da kraliçeler tarafından değil bizzat Papa XIII. Benedict (1649-1730) tarafından yürütülmüştür. Münazarada Yahudi tarafını Aragon bölgesi hahamlarından oluşan bir heyet, Hıristiyan tarafını ise yine eski bir haham iken Hıristiyanlığa geçen Geronimo de Santa Fe (Joshua Lorki) temsil etmiştir. Geronimo'nun Talmud'da İsa'nın Mesihliğine dair işaretler bulunduğu iddiası münazaranın ana gündemini oluşturmuştur. Hem tartışma esnasında hem de tartışmayı müteakiben Yahudiler arasında azımsanmayacak kadar kişinin Hıristiyanlığa geçmiş olması, münazaraya ilişkin önemli bir detay olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷⁶

Bu münazaralar ya da tartışmalarda birkaç husus dikkat çekmektedir. İlk olarak Paris Münazarası'nda Talmud faydasız bir kitap olarak sunulmaya ve çürütülmeye çalışılırken, diğer iki münazara için İsa'nın Mesihliğini belgeleyen bir delil olarak sunulmuştur. İkinci husus, Hıristiyanlar tarafından talep edilen bu münazaralarda Yahudi tarafının sürekli savunma pozisyonunda kalarak inançlarına ve kitaplarına yönelik iddialara ikna edici bir biçimde cevap vermekle yükümlü olmalarıdır. Dikkat çeken üçüncü husus ise münazaraların, gerek Yahudilerden bir kısmının Hıristiyanlığa geçmesiyle gerekse Talmud'un yakılması ve Yahudi alimlerin bölgeyi terk etmesiyle Hıristiyan tarafın lehine sonuçlanmasıdır. Üç münazarada da Hıristiyan tarafını temsil eden kişilerin eski hahamlardan oluşması da dikkat çekicidir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Meral, a.g.e., s. 398; Şengül, a.g.e., 31-36.

¹⁷⁶ Meral, a.g.e., s. 398-399; Şengül, a.g.e., 37-42.

¹⁷⁷ Meral, a.g.e., s. 399.

V.1.2. Engizisyon ve Yahudiler

“Bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama” anlamına gelen, Güney Avrupa’da XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren ve Katolik Kilisesi’ne bağlı mahkeme ve adlî kurumları temsil eden engizisyon, özellikle Hıristiyanlıktan dönen ve dinî esaslara karşı gelen kimseleri cezalandırmak amacıyla kurulmuştur.¹⁷⁸ Engizisyon önceleri Hıristiyanlar arasında kilise öğretilerine karşı çıkanlarla ilgilenmiş, fakat daha sonra şeytana tapma, zina, cadılık, Yahudiler, Hıristiyan olmuş Yahudiler (Konversolar), Müslümanlar ve Hıristiyan olmuş Müslümanlar (Moriskolar) da engizisyonun ilgi alanına girmiştir. Engizisyonlar mahkûmları sorgulama, suçun itiraf edilmesini isteme ve itirafa direnenlere işkence uygulama şeklinde işlemiştir.¹⁷⁹

Engizisyon fiili olarak Papa IX. Gregory zamanında (1145-1241) kurulmuştur. Fakat daha önce Papa III. Innocent (1161-1216) tarafından inançlara karşı gelmekle suçlanan kimseler hakkında araştırma ve soruşturma işlemleri yapılmıştır. Papa III. Innocent Yahudilerin aşırı faiz ve kâr elde ettikleri, kiliselerden büyük sinagoglar yaptıkları, Hıristiyanları alaya aldıkları ve öldürdükleri, evlerinde Hıristiyan hizmetçi çalıştırdıkları ve kiliseye vergi vermekten kaçındıkları iddialarıyla krallara şikâyetle bulunmuş ve IV. Lateran Konseyi (1215) sonrasında Yahudilerin aleyhinde kararlar çıkartmıştır.¹⁸⁰

Engizisyonun etkisini en fazla gösterdiği yer olan İspanya’da Hıristiyanlıktan uzaklaşanlar, Hıristiyanlaştırılan Yahudiler, eski dinlerine dönmek isteyenler ve Müslümanlar yargılamanın, işkencenin ve katliamın muhatabı olmuştur. Başlangıçta güney Fransa’daki sapkın gruplara karşı ortaya çıkan ve Yahudiler ile ilgilenmeyen engizisyon, 1391’de İspanya’da meydana gelen ayaklanmadan sonra din değiştiren kimselere de yönelmiştir. 1391’de Sevilla’daki Yahudi mahallesinde bir saldırı düzenlenmiş, sinagoglar ateşe verilmiş veya kiliseye çevrilmiş, birçok Yahudi öldürülmüş ve zorla vaftiz edilmiştir. Söz konusu Hıristiyanlığı kabul eden Yahudiler ve çocukları şüpheye sebep olmuş ve kilise de onların gerçekten Hıristiyan olup

¹⁷⁸ Kürşat Demirci, “Engizisyon”, *DİA*, c. 11, 1995, İstanbul s. 238.

¹⁷⁹ Mehmet Esgin, “Engizisyonun Günümüze Hatırlatıkları”, *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 1,1 (2012/1), s. 91.

¹⁸⁰ Demirci, *a.g.md.*, s. 238.

olmadıklarından emin olmak istemiştir. Vaftiz edilmelerine rağmen Yahudiliğe gizlice sadık kalan her Yahudiye, Hıristiyanlar tarafından “Marrano” (domuzlar) adı verilmiştir.¹⁸¹

Orta Çağ boyunca ve XIX. yüzyıla kadar birçok Avrupa ülkesinde özellikle İspanya ve Portekiz’de kilisenin düşman ve sapkın tanımına giren birçok kimse engizitörler tarafından yargılanmış, dinî ve etnik gruplar özellikle de Yahudiler ve Müslümanlar çeşitli cezalara maruz kalmışlardır. Bu çağ boyunca mahkûmlara uygulanan cezaların bazıları: diri diri yakma, işkence uygulama, hapis cezası, suçluların mallarına el konulması, kâfirlik işaretini taşıma cezası, para cezaları, aforoz ve sürgündür.¹⁸²

V.2. Yahudilerin Hıristiyan Karşıtlığı

Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkinin tek taraflı tabiatı nedeniyle Yahudilerin Hıristiyan karşıtı tutumlarının daha az ve çok daha detaylı olduğu düşünülmektedir. Talmud’da Hıristiyanlığa yapılan atıflar azdır, ancak Talmud da dahil olmak üzere klâsik Yahudi metinlerinde şiddeti resmeden pasajlara yer verilmiştir. Bunlar: Mesih ortaya çıktığında gentilelerin katliama uğrayacağı ve Yahudi tahakkümü altına gireceğini gösteren betimlemeler, Yahudi olmayıp Tevrat’ı inceleyen birisinin ölüm cezasına çarptırılacağı konusunda verilen hükümler, Yahudi olmayan milletlerin kötülükle özdeşleştirildikleri ve ruhlarının şeytanî güçlerin etkisinde olduğuna dair öğretilerdir.¹⁸³

Orta Çağ’ın başına kadar Hıristiyan teolojisinin esası olan İsa Mesih’in bakire bir anneden doğduğu inancı Yahudiler tarafından acımasızca eleştirilen konulardan biridir. Bu tutum Orta Çağ boyunca X. yüzyıldan kaldığı iddia edilen fakat muhtemelen VI. yüzyıla ait olan ve İsa’nın hayatını konu alan Toledot Yesu (İsa’nın Hayatı) ve muhtemelen IX. yüzyıla ait olan The Alphabet of Ben Sira (Ben Sira Alfabesi) gibi Hıristiyanlık karşıtı Yahudi risalelerinde de dillendirilmiştir. Bu eserlerde bakireden doğma olayı sık sık ahlâka aykırı şekilde itibarsızlaştırılmaya

¹⁸¹ Bernard Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, çev. Hür Güldü, 2. Baskı, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018, ss. 90-92; Demirci, *a.g.md.*, 239-240; Schubert, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁸² Esgin, *a.g.m.*, s. 95.

¹⁸³ Kessler, *a.g.e.*, s. 171.

çalışılmış, bekâret kavramının Meryem'in evlilik dışı birliktelik sonucu hamileliğini maskeleyerek için ortaya atıldığı ve gerçekte İsa'nın gayrimeşru bir çocuk olduğu iddia edilmiştir.¹⁸⁴

Suçlama olaylarına Yahudiler de kendi kitap illüstrasyonlarıyla* yanıt vermiştir. Bir rabbinik anlatıya göre Firavun, İsrailoğulları'nın Mısır'daki esaretleri sırasında cüzzam hastalığına yakalanmıştır. Hizmetinde bulunan kâhinler de yakalandığı bu hastalıktan kurtulması için kendisine sabah akşam yüz elli Yahudi çocuğun kanında yıkanmasını tavsiye etmişlerdir. Fakat efsaneye göre bu tedavi de ona yardımcı olmamıştır. Firavun İsrailoğulları'na baskı yapan hükümdarların timsali olduğu için, kitap süslemelerinde defalarca yer alan bu motifin Hıristiyanların kan dökme suçlamasına, “Biz değil, kan dökmeyi adet edinenlerin izinden gidenler kan döküyor.” anlamına gelen bir cevap olması muhtemeldir.¹⁸⁵

İslâm'ın yükselişinin ardından Hıristiyanlığa karşı Yahudi polemik edebiyatı İslâm topraklarında daha da gelişmiş ve dili Arapça olan pek çok eser kaleme alınmıştır. En eski Orta Çağ polemiği Hıristiyanlığı kabul eden bir Yahudi olan Davud ibn Mervan el-Mukammes'dir (9/10 yüzyıl). En eski Yahudi kelâmcısı olarak da bilinen Davud el-Mukammes daha sonra tekrar Yahudi olmuş ve Hıristiyanlara karşı olan iki polemik eser kaleme almıştır. Yahudi okuyucular için yazılmış kelâmî bir eser olan “İşruun Makala”, İncillerden alıntılara da yer verilen Hıristiyan karşıtı görüşler ihtiva etmektedir.¹⁸⁶

Meşhur Yahudi filozofu Musa ibn Meymun (1135-1204) da eserlerinde Hıristiyan karşıtlığına yer vermiştir. İbn Meymun Hıristiyanlığın putperest, şiddet yanlısı, güç kullanmaya eğilimli ve polemik taraftarı bir din olduğunu, İsa'nın Mesihlik iddiasının Yahudi halkının ıslah etmek yerine mevcut durumu daha da

¹⁸⁴ Kessler, *a.g.e.*, s. 171.

* İllüstrasyon: kitaplar, dergiler ve öğretim materyallerinde, bir kavram veya sürecin görsel olarak ifade edilmesi amacıyla oluşturulan çizimlerdir, <https://www.arkhesanat.com/illustrasyon-nedir/>, (18.06.2022).

¹⁸⁵ Schubert, *a.g.e.*, ss. 57-58.

¹⁸⁶ Kessler, *a.g.e.*, s. 171.

kötüleştirdiğini savunmuştur. Hıristiyanlığı ise nihaî dinî hakikat olan Yahudiliğin kabulüne yönelik bir nevi hazırlık safhası olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁷

Saadia Gaon (882-942) da yazılarında Hıristiyan karşıtı argümana yer vermiştir. Zamanın en popüler eserlerinden bir diğeri ise, Yahudiliğe geçmiş Hıristiyan bir rahip tarafından kaleme alınan “Book of Nestor the Priest” (Rahip Nestor’un Kitabı) isimli çalışmadır. Orijinal tarihi belirsiz olan eserde, İnciller başta olmak üzere Yeni Ahit literatüründen alıntılar yapılmış ve metin hem Arapça hem de İbranice versiyonlarıyla günümüze ulaşmıştır.¹⁸⁸

Yahudiler tarafından Hıristiyanlığa karşı pek çok türde reddiye kaleme alınmıştır. Bunlar Talmud pasajlarının açıklanması, Mesih’le ilgili malûmatın izahı, Hıristiyan inanç esaslarının ve Yeni Ahit’in eleştirilmesi şeklinde sıralanabilir. Tanah pasajlarının açıklanması türündeki reddiyelerin amacı, Hıristiyanların kendi öğretilerini doğrulamak için Tanah’ı referans göstermelerini engellemek ve iddialarının asılsız olduğunu kanıtlamaktır. Zira Hıristiyanlar, İsa’nın Mesih olduğunu ispat sadedinde birçok Talmud pasajını Yahudilere karşı delil olarak kullanmıştır. Yahudi müelliflerde Hıristiyanların bu yorumlarının geçersiz olduğunu ispat etmek için reddiyeler kaleme almışlardır. Bu tür reddiyelere örnek olarak Rakov ben Reuven’in 1170 yılında kaleme aldığı “Milhamot ha-Şem” verilebilir.¹⁸⁹ Yukarıda birkaç örneği zikredilen, Yahudiler tarafından kaleme alınan Hıristiyanlık karşıtı eserler uzun bir tarihe sahiptir ve yüzyıllar boyunca pek çok eser yazılmaya devam etmiştir.

V.3. Reformasyon Çağında Yahudiler

Avrupa toplumu XIV. ve XV. yüzyıllarda meydana gelen ekonomik, politik ve dinî gelişmeler nedeniyle, Orta Çağ sonlarına doğru birçok önemli değişiklik ve yeniliğin etkisinde kalmıştır. Ekonomik açıdan toprak sahibi olmanın önemini yitirmesi ve ticarete ilginin artmasıyla çok sayıda işçi, ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı

¹⁸⁷ Hatice Doğan, *İbn Meymun’un Hayatı, Eserleri ve Delâletü’l Hâirîn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, ss. 230-234.

¹⁸⁸ Pawlikowski, “Anti-Judaism”, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁸⁹ Yasin Meral, “Yahudi-Hıristiyan-Müslüman Reddiye Geleneği”, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, s. 162.

kasaba ve liman kentlerine yerleşmiştir. Orta Çağ sosyal düzeninin ortadan kalkmaya başladığı bu dönem, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra her yüzyılda topluma egemen konumda olan kilisede de birçok önemli değişimin yaşandığı bir zaman dilimidir.¹⁹⁰

Alman Protestan Reformu'nun önde gelen şahsiyetlerinden Martin Luther (1483-1546), XVI. yüzyılda Katolik Kilise'nin otoritesine ve birtakım uygulamalarına karşı başlattığı reform hareketi ve Yeni Ahit'i Almancaya çevirmesi ile Avrupa tarihinin akışını değiştirerek yaşadığı döneme damga vuran bir şahsiyettir.¹⁹¹ Martin Luther'in konumuz açısından dikkat çeken yönü ise Yahudi halkıyla olan karmaşık ve düşmanca ilişkisidir.

Yahudiler hakkında çeşitli eserler kaleme alan ve vaazlar veren Martin Luther, Yahudi karşıtlığının aktif şekilde kendisini hissettirdiği bir coğrafyada yaşamış, döneminin görüş ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Yahudilerin Meryem Ana ve İsa'ya küfrettikleri ithamına binaen, XV. yüzyılın sonlarında Pharetra Catholice Fidei (Katolik İnançının Sadakati) isimli, Bakire Meryem'e küfreden Yahudileri mahkûm etmek için bir el kitabı basılmış ve metnin Almanca versiyonu 1513'te Almanya Nürnberg'de geniş çapta dağıtılmıştır. Luther de eserlerini Almanya'daki hem Protestan hem de Katoliklerin Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki görüşlerinde oldukça gergin oldukları bir ortamda kaleme almıştır. Orta Çağ Hıristiyan ilâhiyatçıları da Luther'in görüşlerini etkilemiştir. En çağdaş etki ise Yahudilikten Hıristiyanlığa geçen Anthonus Margaritha'nın "The Whole Jewish Faith" isimli eseridir.¹⁹²

Luther, Yahudiler hakkında konuyu doğrudan ele alan beş eser yazmıştır. Luther'in Yahudilere yaklaşımı önceleri olumlu iken daha sonra düşmanca bir tavra bürünmüştür. Yahudiler ve Yahudilik ile ilgili bilinen en eski incelemesi "Daß Jesus Christus ein geborener Jude sei" (İsa Mesih Bir Yahudi Olarak Doğdu) isimli eserinde kilisenin Yahudi düşmanlığını sert sözlerle yermiş, Yahudi dostu görüşler savunmuş ve yeni bir yaklaşımla Yahudilerin Hıristiyan olmaları için umutlarını dile getirmiştir.

¹⁹⁰ Ronald Finucane, "Huzursuzluk Dönemi", *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2004, s. 332.

¹⁹¹ Christopher J. Probst, *Demonizing the Jews: Luther and the Protestant Church in Nazi Germany*, Indiana University Press, United States of America, 2012, s. 39.

¹⁹² Probst, *a.g.e.*, ss. 42-46.

Luther'in sonraki eserlerinde yer alan kan iftirası, tefecilik gibi tipik Orta Çağ suçlamaları, kaba ve skatolojik referanslar bu eserinde olmamakla birlikte, Yahudiler ve Yahudilik hakkında daha sonraki eserlerinde tam olarak gelişim gösteremeyen filosemitizm* tohumları vardır. Ona göre Yahudiler İsa'yı çarmıha germekten dolayı suçlu olsalar da aynı zamanda Mesih'in kan akrabalarıdır. Bundan dolayı Hıristiyanlar Yahudilere kibar ve nazik davranmalıdır. Hıristiyanların ahlaki açıdan Yahudilerden üstün olmadığını kabul eden Luther, Yahudilerle ilişkilerin papalık yasasıyla değil Hıristiyan sevgi yasası ile yönlendirilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁹³

Bu eserin kaleme alınmasından on beş yıl sonra Luther'in yakın arkadaşı olan Kont Schlick, kendisine, Bohemya ve Morovya'daki Hıristiyanların Yahudilerin Sebt gününün gözetilmesini içeren şabatvari eğilimler gösterdiğini bildirmiştir. Luther ise Kont Wolf Schlick zu Falkenau'ya "Against the Sabbatarians" başlıklı açık bir mektup yazarak, Yahudilere karşı sert söylemler dile getirmiş; "Anlaşmaya uymadılar, günah işlediler ve Mesih'i reddettiler, sürgündeler ve çoğu vaat edilmiş topraklardan kovuldular. Yahudiler bir bütün olarak boş konuşmaya ve yalan söylemeye eğilimlidirler." şeklinde ifadeler kullanmıştır. Tarihsel bağlamda incelendiği zaman diğer eserlerine nazaran daha hafif kalan bu söylemler, Luther'in Yahudilere yönelik tavrındaki kademeli artışın bir göstergesidir.¹⁹⁴

Hıristiyan olmaları ümidi ve beklentisiyle Yahudilere karşı olumlu ifadelerde bulunan Luther, zamanla umduğunu bulamamış ve hayal kırıklığına uğramıştır. Luther'in bu hayal kırıklığı neticesinde oldukça sert ve hakaretamiz bir dil kullanarak kaleme aldığı "On the Jews and Their Lies" (Yahudilerin Yalanları Üzerine) isimli eser, Orta Çağ Yahudi karşıtı ana temalarının çarpıcı bir özetini sunmaktadır. Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Luther, Yahudilerin sahte övünmelerini (İbrahim soyundan olma, sünnet, Musa yasaları ve Kenan Ülkesi'ne sahip olma) tanımlar ve yerer. Yahudilere, İsa'ya ve Meryem'e karşı küfürde buldukları, tefecilik ve hırsızlıktan suçlu oldukları ve Hıristiyan otoritelerini devirmek istedikleri

* Filosemitizm/Judeofilya kavramları genellikle Yahudi olmayan kişilerce, Yahudiliğe, Yahudi cemaatine ve kültürüne karşı duyulan sevgi, takdir ve hayranlığı ifade eder <https://politikvesiyasi.wordpress.com/2013/06/06/siyonizmsemitizmfilosemitizmantisemitizm/>, (20.05.2022).

¹⁹³ Probst, *a.g.e.*, ss. 46-47.

¹⁹⁴ Probst, *a.g.e.*, s. 47.

yönündeki suçlamaları yöneltir. İkinci bölümde önemli ve ilgili İncil pasajlarının tefsiri üzerine bir tartışma sunar. Üçüncü bölümde, İsa ve Meryem'e karşı Yahudilerin küfürlerini tekrar eder. Ona göre Yahudiler kana susamış, itaatsiz, kibirli, tefeci, cani, kutsala tecavüz eden ve Tanrının tüm darbelerine rağmen düzeltemediği iflah olmaz bir halktır. Eserinin son bölümünde ise Almanya'daki Yahudilere karşı eylemler için kilise ve devlet yetkililerine tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelere göre Yahudilerin sinagogları ve okulları yerle bir edilmeli, evleri yakılıp yıkılmalıdır. İçlerinde putperestlik, yalan ve küfür bulunan dua kitaplarına ve Talmud yazılarına el konulmalıdır. Hahamlarının faaliyetleri yasaklanmalıdır. Yahudilerin korunması ve sokağa çıkmaları yasaklanmalı, onlarla hiçbir ticari ilişkide bulunulmamalıdır. Elleri bulunan mal varlıklarına el konulmalı, tembelliklerinin cezası olarak ağır işlere tabi tutulmalıdır. Hatta Tanrı'nın gazabına uğramış bu halk ülkeden temelli kovulmalıdır.¹⁹⁵

Kalvinizm ve ondan etkilenen mezhepler veya hareketler Katoliklikten daha az Yahudi düşmanıdır. Fransız din reformcusu John Calvin (1509-1564) Luther ile karşılaştırıldığında Yahudilere karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Calvin, Yasa'nın önemini devam ettiğini vurgulamış ve Hıristiyanların İbranice kutsal kitabı anlamak için Yahudilerden ders almaları gerektiğini ifade etmiştir. Calvin aynı zamanda ahdin yeni varisi olarak kilisenin Yahudi halkının yerini aldığı tezini savunan ikâmecilik anlayışına karşı konuşan nadir kimselerdedir. Reforma tam anlamıyla ikrarın Tanrı'nın İbrahim ile olan ahbine ve İsrail'e verilen ayrıcalıkların tüm insanlığa paylaştırılacağı sözüne dayandığını vurgulamıştır. Yahudilerin uğradığı acıların Mesih'i reddetmelerinden kaynaklandığı gibi geleneksel Yahudi karşıtlığını devam ettirse de Yahudilere karşı Hıristiyan heretiklerden daha müsamahalı davranmıştır.¹⁹⁶

VI. Modern Dönem Yahudi Hıristiyan İlişkileri

Akıl çağı olarak da adlandırılan XVIII. yüzyıl Avrupa Aydınlanma Çağı, modern dönemin başlangıcını belirtir. Dinî, siyasî ve entelektüel cephelerde yaşanan

¹⁹⁵ Taguiffe, *a.g.e.*, ss. 48-49.

¹⁹⁶ Kessler, *a.g.e.*, ss. 186-187; Poliakov, "Antisemitism" *a.g.e.*, s. 212.

aydınlanma ile kilisenin ve genel olarak dinî otoritenin geleneksel dinî ve politik yönüne ilişkin kabullere itiraz edilmiştir.

Siyasî cephede yaşanan Aydınlanma, Yahudilerin yaşadıkları ülkelerde diğer vatandaşlarla hemen hemen aynı zeminde vatandaşlık hakları kazanmaları anlamına gelen Yahudi özgürleşmesine yol açmıştır. Özgürlük yasasının tarihi olan 1791'in Fransa'sı, Avrupa'da Yahudi özgürleşmesinin doğum yeri olarak kabul edilir. Yahudi karşıtı yasalar 1780'lerde kaldırılmaya başlanmış, Fransız Devrimi ile Yahudilere vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Yahudilerin özgürleşmesi kadınların kölelerin ve bazı dinî azınlıkların özgürleşmesi ile birlikte ilerlemiştir. Fakat bu siyasal özgürlük bir topluluk olarak Yahudi halkı için değil yalnızca Yahudi bireyler için geçerli olmuştur. Yahudiler kendilerini öncelikli olarak bireysel vatandaşlar şeklinde tanımlamaları şartıyla medeni haklara sahip olmuş ancak toplumsal kimlikleri kısıtlanmaya devam etmiştir.¹⁹⁷

Hıristiyanlığın Avrupa'da hüküm sürdüğü süre boyunca Yahudiler, Avrupa sosyal yaşamının sadece kıyısında var olabilmişlerdir. Ancak XVIII. yüzyılla birlikte Yahudilerin tecrit hayatı son bulmaya başlamıştır. Aydınlanma filozoflarının Hıristiyanlığa getirdikleri eleştirilerle birlikte, yüzyıllar sonra ilk kez Yahudilerin statüsü tartışma konusu haline gelmiştir. Birçok filozof Hıristiyanlığın hoşgörüsüzlüğünün kurbanları olan Yahudilere sempati duymaya başlamıştır. Charles Louis Montesquieu (1689-1755), Gootthold Ephraim Lessing (1729-1781) ve Jean Jacques Rousseau (1712-1778) gibi Aydınlanma yazarları her yerde Hıristiyan ve Yahudinin ortak bir insanlığı ve ortak insan haklarını paylaştıklarını vaaz etmişlerdir.¹⁹⁸

Aydınlanma Çağı sadece Yahudilerin özgürleşmesine ve eşit hakların tanınmasına değil aynı zamanda "Antisemitizm" denilen yeni bir sosyal ve politik düşünce biçimi ile Yahudi ve Yahudiliğin aşağılanmasına da tanık olmuştur.¹⁹⁹ Bir tarafta Yahudileri destekleyen sesler işitilirken diğer tarafta Yahudi karşıtı tutumun hız kesmeden devam etmesi Aydınlanmanın çift kutuplarda yaşandığının göstergesidir.

¹⁹⁷ Kessler, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁹⁸ Paul Weissman, "Antisemitism-The Enlightenment", *Encyclopaedia Judaica*, s. 213.

¹⁹⁹ Kessler, *a.g.e.*, s. 191.

Denis Diderot (1713-1784), Baron Paul Heinrich Dietrich d'Holbach (1723-1789) ve Voltaire (1694-1778) gibi entelektüeller, Yahudilere karşı makul eleştiri düzeyini aşan saldırılar başlatmışlardır. Özellikle Voltaire, Yahudilere karşı nefret söylemlerini çeşitli argümanlarla desteklemiş, onları Avrupa kültürü için tehdit ve tehlike olarak görmüş, Yahudilerin doğaları gereği cahil olduğunu ve asla modern bir topluma entegre olamayacaklarını ileri sürmüştür.²⁰⁰

VI.1. Antisemitizm

Antisemitizm kavramı ilk defa 1879'da bir gazeteci olan Alman ajitator Wilhelm Marr (1819-1904) tarafından kullanılmıştır. Kavram, o dönem Avrupa'da Yahudi karşıtı kampanyaları belirtmek için Yunanca karşı anlamında kullanılan "anti" ve Yahudi taraftarlığı anlamında kullanılan "semitizm" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.²⁰¹

1871'den itibaren Alman İmparatorluğu'nda Yahudilerin özgürleşmeye başlaması ile Marr, Yahudi sorununu dinsel bağlamdan bağımsız ve ırka dayalı olarak tanımlamıştır. Ona göre asla asimile edilemez olan ve doğası gereği diğer ırkları, özellikle de Germen ırkını yozlaştırmaya, sömürmeye ve tahakkümü altına almaya çalışan yabancı ve düşman Yahudi ırkına, seçkin Germen ırkı ile eşit haklar tanınmamalıdır.²⁰²

Yahudilere karşı duyulan antipatiyi ifade eden antisemitizm yeni bir kavram olsa da antikçağlardan beri süregelen Yahudi karşıtlığının (anti-Judaism/Judenhass/Jew-hatred) daha önceki biçimlerini takip eden Aydınlanma sonrası bir fenomen olarak kabul edilir. Bu bağlamda din temelli Yahudi karşıtlığından farklı olarak antisemitizmin kökleri biyoloji ve genetik hakkında yeni bir düşünce biçimine dayanmakta ve Avrupa'da modernitenin ortaya çıkışıyla ilişkili olarak belirli siyasî ve kültürel eğilimlerden kaynaklanan, Yahudilerin aşığılanması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle modern dönemle birlikte zaten var olan Yahudi

²⁰⁰ Weissman, "Antisemitism-The Enlightenment", *a.g.e.*, s. 214; Lewis, *a.g.e.*, ss. 97-98.

²⁰¹ Joseph Heinemann, Joshua Gutmann, "Antisemitism" *Encyclopaedia Judaica*, s. 206.

²⁰² Taguieff, *a.g.e.*, ss. 41-42.

düşmanlığının hissedilme, algılanma, tanımlanma ve ifade edilme biçimlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve Yahudi karşıtlığı yeni bir evreye girmiştir.²⁰³

Çok sayıda Yahudinin Hıristiyanlığa geçmesi ırksal antisemitizmin gelişmesinden önemli bir etkidir. Gettoların açılması ile özgürleşme yolunda yeni hedefler oluşturan ve vaftiz belgesini Avrupa uygarlığının pasaportu olarak gören pek çok Yahudi Hıristiyanlığa geçmiş ve Orta Çağ İspanyası'nda olduğu gibi bu geçişler şüphe uyandırmaya başlamıştır. Dinsel baskı döneminde her Yahudinin din değiştirerek özgürleşme seçeneği vardır fakat modern dönemle birlikte ırkın değişmez niteliği dinsel özelliğin yerini almış ve bu durum Yahudileri din değiştirme seçeneğinden mahrum bırakmıştır.²⁰⁴

XIX. ve XX. yüzyılın başlarında Fransa, Almanya, Polonya ve Rusya gibi Hıristiyan Avrupa'nın birçok yerinde antisemitizm başka bir biçim almıştır. Bu antisemitizm biçimi Yahudileri Avrupa'da kilisenin varlığını sürdürmesini tehdit eden hem komünizmin hem de liberalizmin destekçisi olmakla suçlamıştır. Yahudiler, dönemin papalarının sert bir dille kınadığı, resmî Katolik çevrelerde tiksindirici bir kavram olarak görülen, dinî özgürlüğü savunan ve Masonluk olarak adlandırılan hareketin merkezinde görülmüştür. Ayrıca yine bu dönemde Yahudiler pornografinin tedarikçileri olarak görülmüş ve toplumda önemli bir sosyal ahlaksızlık kaynağı olmakla suçlanmıştır.²⁰⁵

Çok önemli Yahudi nüfusuna ev sahipliği yapan Rus İmparatorluğu'nda XVIII. ve XX. yüzyıl boyunca ciddi antisemitizm patlamaları yaşanmıştır. 1791 yılında Yahudileri tecrit etmek amacıyla, diğer bölgelere ancak izinle taşınabilecekleri bir yurt olarak tasarlanan geniş bir iskân alanı tesis edilmiş ve Yahudilere yönelik pogromlar gerçekleşmiştir. Bu pogromlardan en kötülerini 1881, 1903 ve 1905'te olmak üzere düzenli aralıklarla evleri, iş yerlerini veya ibadet mekânlarını tahrip etmek; insanları dövmek, yaralamak, tecavüz etmek veya öldürmek suretiyle gerçekleşmiştir.²⁰⁶ İlk olarak Rusya'da 1905'te "Protocols of the Learned Elders of

²⁰³ Pawlikowski, "Antisemitism", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, s. 22; Lewis, *a.g.e.*, s. 89; Taguieff, *a.g.e.*, s. 40.

²⁰⁴ Lewis, *a.g.e.*, ss. 107-108.

²⁰⁵ Pawlikowski, "Antisemitism", *a.g.e.*, s. 23.

²⁰⁶ Kessler, *a.g.e.*, s. 199; Lewis, *a.g.e.*, ss. 80-81.

Zion” (Siyon Liderlerinin Protokolleri) olarak adlandırılan protokoller ortaya çıkmıştır. Rus antisemitleri tarafından yazılan ve günümüzde de bazı ülkelerde dolaşmaya devam eden Protokoller, küresel toplumun kontrolünü ele geçirmeyi ya da “devlet içinde devlet” oluşturmayı planlayan güçlü bir Yahudi toplumunun varlığını iddia etmiş ve Yahudilere karşı antisemit duyguları daha fazla körüklemiştir.²⁰⁷

Fransa’da da gittikçe artan antisemitizmin yeni ve modern biçimi, toplumda sansasyon yaratan kötü şöhretli “Dreyfus Olayı” ile zirveye ulaşmıştır. Dreyfus Olayı, 1894’te sahte belgelere dayandırılarak antisemit ordu subayları tarafından suçlu bulunan ve Fransız Guyanası’ndaki Şeytan Adası’nda ömür boyu hapis cezasına çarptırılan Fransız Yahudi subay Alfred Dreyfus’un (1859-1935) vatana ihanetten yargılanması ve cezalandırılması olayıdır. Genelkurmay’daki tek Yahudi olan Alfred Dreyfus, devlet sırlarını Paris’teki Alman askerî ateşesine vermekle suçlanmıştır. Bu olay Fransa’da sivil kargaşaya neden olmuş, Dreyfus hakkındaki tartışmalar halkı ikiye bölmüştür. Dreyfus bazılarına göre Yahudi hainin teki, bazılarına göre adaletsizliğe ve iftiraya uğramış bir masum olarak değerlendirilmiştir. Fransız milliyetçileri ve dinci sağ kesim tarafından, Yahudi Dreyfus’un ülkenin geleneksel Hıristiyan düzeni üzerindeki tüm liberal, yabancı ve insanları Hıristiyanlıktan çıkarıcı baskıları temsil ettiği öne sürülmüştür. Katolik Kilisesi de medya aracılığıyla ülkeyi kasıp kavuran Dreyfus karşıtı hassasiyete ciddî destek vermiştir. Nihayetinde ise Dreyfus Olayı’nın iki önemli etkisi olmuştur: İlk olarak duruşmaları basına aktaran Viyanalı gazeteci Theodor Herzl’i (1860-1904), 1896’da kaleme alacağı “The Jewish State” (Yahudi Devleti) isimli kitap için motive etmiştir. İkinci olarak ise 1905’te Fransa’da kilise ve devleti birbirinden ayıran yasanın yolunu açmıştır.²⁰⁸

Sonuç olarak daha önceki dönemlerde olduğu gibi Aydınlanma Çağında da Hıristiyan Yahudi karşıtlığı ve bunun modern ürünü Antisemitizm hem Batı’da hem Doğu’da popülerite kazanmış gerek teolojik ve siyasî yazılarla gerekse edebi çalışmalarda desteklenmiştir. Hıristiyanlığın klâsik Yahudi karşıtı öğretileri, modern dönem itibarıyla yeni siyasî, kültürel ve biyolojik antisemitizm biçimleriyle birleşmiş ve Yahudi düşmanlığı Yahudilere uygulanan soykırım ile zirveye ulaşmıştır.

²⁰⁷ Pawlikowski, “Antisemitism”, *a.g.e.*, s. 22; Lewis *a.g.e.*, ss. 124-126; Taguieff, *a.g.e.*, s. 19.

²⁰⁸ Kessler, *a.g.e.* ss. 194-195; Lewis, *a.g.e.*, ss. 74-75.

VI.2. Yahudi Soykırımı (Holokost)

İbranice yıkım ve felâket anlamlarına gelen “Hurban” ve “Shoah” olarak da bilinen Holokost (1933-1945), Nazi Almanyası rejimi ve müttefikleri tarafından Avrupa’da yaşayan altı milyon Yahudiye karşı devlet eliyle sistematik olarak gerçekleştirilen zulüm ve katliamları ifade eder. Holokost dönemi 1933 yılında Adolf Hitler (1889-1945) ve Nazi Partisi’nin iktidara gelmesinden sonra başlamış, 1945 yılında Müttefik kuvvetlerin II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası’nı yenmesiyle sona ermiştir.²⁰⁹

Nazi Almanyası topraklarını 1938-1939 yıllarında genişletmeye başlamıştır. Bu süreçte komşu Avusturya’yı Sudetenland’ı topraklarına katmış, Çek topraklarını da işgal etmiştir. 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırarak II. Dünya Savaşı’nı başlatmış, takip eden iki yılda Sovyetler Birliği’nin batısı dahil olmak üzere Avrupa’nın büyük bir bölümü Naziler tarafından ele geçirilmiş ve işgal edilmiştir. İtalya, Macaristan ve Bulgaristan devletleriyle ittifaklarda kuran Nazi Almanyası, Slovakya ve Hırvatistan kukla devletlerini de kurarak kontrol gücünü daha da artırmıştır. Japonya’nın da dahil olduğu bu ülkelerin hepsi II. Dünya Savaşı esnasında “Müttefik” devletlere karşı “Mihver” ittifakını oluşturmuştur. 1942 yılına gelindiğinde fetihler, işgaller ve ittifaklar sonucunda Avrupa’nın büyük bir bölümü ve Kuzey Afrika’nın bir kısmı Nazi Almanyası tarafından kontrol altına alınmıştır. Geniş alanlara yayılan Nazi kontrolü, Avrupa genelinde Yahudiler için sert politikalar ve nihayetinde toplu katliamları da beraberinde getirmiştir.²¹⁰

Naziler Almanya’da iktidara gelir gelmez toplu katliamlar yapmaya başlamasalar da hükümetin gücünü kullanarak Yahudileri hedef almaya, yürürlüğe koyulan çeşitli ayrımcı yasalar ve düzenlenen şiddet olaylarıyla Alman toplumundan soyutlamaya başlamışlardır. Naziler Yahudileri Almanya’daki sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sorunlara neden olmakla itham etmişlerdir. Özellikle Almanya’nın

²⁰⁹ Michael Berenbaum, “Holocaust”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, c.9, Keter Publishing House, USA, 2007 ss. 325-326.

²¹⁰ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinin nedeni olarak Yahudiler görülmüştür. Fakat Nazi ideolojisinin Yahudi karşıtlığı için kullandığı esas argüman dine değil ırka dayalıdır.²¹¹

Bütün antisemitler için olmasa da Naziler için Yahudilere karşı duydukları nefreti açıklayan anahtar kelime “arî”dir. En güzel biçimde Alman ırkında vücut bulan arî; güzelliği, yaratıcılığı ve gücü temsil eder. Arî ırkın karşısında bulunan “samî” ise; sadece yok etmekle meşgul olan, yaratıcılıktan ve yaratılanı korumaktan aciz bir ırktır. Samî ırka mensup kimseler kendi ırkını ve diğer aşağı ırkları arî topluma zarar vermek ve onu melezleştirmek için kullanır. Nazilere göre Yahudiler samî ırktandır ve Alman toplumu için tehlike arz etmektedir. Naziler Yahudilerin Alman toplumundan çıkarılması gereken bir tehdit olarak görmüşler aksi takdirde Yahudi ırkının Almanları yozlaştırıp mahvedeceğine inanmışlardır.²¹²

Naziler, Almanya'yı “Judenfrei” kılmak yani ülkeyi haşerat olarak gördükleri Yahudilerden arındırmak için birçok politika izlemiştir.²¹³ Almanya tarafından kontrol edilen ve Almanya'ya bağlı bölgelerde Yahudilere uygulanan zulümler şu şekillerde karşımıza çıkmıştır:²¹⁴

1. Yahudi karşıtı yasalar yoluyla ayrımcılık: Nazi Almanya'sında Eylül 1935'te “Reich (İmparatorluk) Vatandaşlık Yasası” ve “Alman Kanını ve Onurunu Koruma Yasası”, toplu adıyla “Nürnberg Yasaları” olarak da bilinen iki ayrı yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasalar Nazi ideolojisinin temelini oluşturan ırkçı teorilerin birçoğunu kanunlaştırmış ve Almanya'da Yahudilere yönelik sistematik zulmün yasal çerçevesini oluşturmuştur.²¹⁵

2. Dışlama yöntemleri: Yahudi karşıtı propagandalar, Yahudilerin sahibi olduğu işletmelerin boykot edilmesi, kol bandı olarak takılan ya da kıyafetlere eklenen Yahudi yıldızı gibi zorunlu işaretler ve açık bir şekilde Yahudilerin aşağılanması gibi faaliyetler Yahudilerin toplumdan dışlanmasına yöneliktir.

²¹¹ Ponting, *a.g.e.*, s. 737; <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

²¹² Lewis, *a.g.e.*, ss. 20-21.

²¹³ Schubert, *a.g.e.*, s.106.

²¹⁴ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

²¹⁵ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws>, (13.05.2022).

3. Organize şiddet: 9-10 Kasım 1938 tarihinde gerçekleştirilen, Nazilerin Yahudilere karşı uyguladığı en bilinen pogrom örneği Kristallnacht (Kırık Camlar Gecesi)'dir. Bu olay ismini şiddet sırasında yağmalanan ve tahrip edilen sinagogların, evlerin ve Yahudilere ait işyerlerinin pencerelerinden geriye kalan kırık camlardan almıştır.²¹⁶

4. Fiziksel olarak yerinden etme: Tehcir ve gettolaştırma yöntemleri ile Yahudi toplulukları yerinden edilmiştir. Yahudi nüfusunu soyutlayıp kontrol etmek üzere oluşturulan gettolar, Alman işgalcilerin Yahudileri aşırı kalabalık ve sağlıksız koşullar altında yaşamaya mahkûm ettikleri, genellikle duvarlarla ya da başka engellerle çevrilmiş kentsel alanlar ya da kasabalardır. İlk gettolar 1939-1940 yıllarında Polonya'da oluşturulmuş daha sonra Avrupa'nın pek çok yerinde görülmeye başlamıştır.²¹⁷

5. Toplama: Yahudiler aşırı kalabalık gettolarda, toplama kamplarında ve zorunlu çalışma kamplarında istiflenmiş ve çok sayıda Yahudi buralarda açlık, hastalık ya da insanî olmayan diğer koşullar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

6. Hırsızlık ve yağma: Yahudilerin mülklerine, kişisel ve değerli eşyalarına el konulması Holokost sürecinin önemli bir parçasıdır.

7. Zorunlu çalıştırma: Yahudiler Mihver seferberliğine, Nazi kurumlarının, ordunun ya da özel işletmelerin güçlenmesine hizmet etmek amacıyla gettolarda zorla çalıştırılmıştır.²¹⁸

Bu politikalara ve sağlıksız koşullara maruz kalan çok sayıda Yahudi hayatını kaybetmiştir. Fakat Nazilerin niyeti Yahudilerden tamamen kurtulmaktır. Bu yüzden 1941'den itibaren Holokost'un son aşaması olan ve "Endlösung der Judenfrage" (Yahudi Sorununa Nihai Çözüm) olarak adlandırılan Avrupa Yahudilerine yönelik toplu katliam uygulamalarına başlanmıştır. Katliamlar Yahudileri ya toplu halde kurşuna dizerek ya da zehirli gaz odalarına kapatarak gerçekleştirilmiştir. 1941 yılının sonlarına doğru Nazi rejimi, işgal ettiği Polonya'da özel olarak tasarlanmış "imha

²¹⁶ Ponting, *a.g.e.*, s. 738.

²¹⁷ Ponting, *a.g.e.*, s. 738.

²¹⁸ Roberts, *a.g.e.*, s. 668.

kampları” ya da “ölüm kampları” olarak adlandırılan sabit katliam merkezleri inşa etmeye başlamıştır. Nazi Almanyası tarafından Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka ve Auschwitz-Birkenau olmak üzere beş katliam merkezi inşa edilmiştir. Yahudiler Avrupa’nın dört bir yanında, yaşadıkları gettolardan tasfiye edilerek bu ölüm merkezlerine taşınmış ve buralarda yaklaşık 6 milyon Yahudi erkek, kadın ve çocuk katledilmiştir.²¹⁹

VI.2.1 Holokost ve Hıristiyanlar

Almanya’da 1933’te altmış milyon nüfusun çoğunluğu Roma Katolik Kilisesi’ne ya da Protestan kiliselerine mensup Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Almanya’da Nazilerin iktidara yükselişi çoğu Hıristiyan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hem Katolik hem Protestan kiliseleri, Nazi devletinin kilise programlarına müdahalesi üzerine çatışmalar ortaya çıktığında bile uyum ve uzlaşma yolu izlemiştir. İrksal aşağılamanın da eklendiği Yahudi karşıtı Nazi ideolojisi, Avrupa’da derin köklere sahip olan antisemitizm ile birleşmiş, pek çok Hıristiyan açısından da kutsal kitapların geleneksel yorumları bu önyargıları desteklemiştir.²²⁰

1930’larda Almanya’nın en büyük Protestan Kilisesi olan Alman Evanjelik Kilisesi kendisini, teolojik olarak devlete sadakat geleneğine sahip Alman kültürünün ve toplumunun temel direklerinden birisi olarak görmüştür. 1920’lerde Alman Evanjelik Kilisesi içinde Deutsche Christen (Alman Hıristiyanları) olarak adlandırılan bir hareket ortaya çıkmış, sonrasında bu hareket Nazi ideolojisinin milliyetçi ve ırksal yönlerinin çoğunu benimsemiştir. Naziler iktidara geldiğinde ulusal bir Reich (İmparatorluk) Kilisesi’nin oluşturulmasını isteyen bu grup, Hıristiyanlığın nazileştirilmiş bir versiyonunu desteklemiştir. Buna karşın Alman Hıristiyanlarına karşı olan ve kilisenin bağlılığının Führer’e değil, Tanrıya ve kutsal kitaplara olduğunu savunan Bekennende Kirche (İtiraf Kilisesi) ortaya çıkmıştır. İki hareket de Alman Evanjelik Kilisesi’nin bir parçası olarak devam etmekle birlikte nazileştirilmiş bir

²¹⁹ Ponting, *a.g.e.*, ss. 739-741; Taguieff, *a.g.e.*, ss. 86-104;

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

²²⁰<https://www.ushmm.org/collections/bibliography/christianity-and-the-holocaust#christian-churches>, (13.05.2022).

kilise arayanlar ile buna karşı çıkanlar arasında daima bir tartışma ve kontrol mücadelesi söz konusu olmuştur.²²¹

Roma Katolik Kilisesi ise Protestan Kilisesi gibi keskin bir şekilde farklı hiziplere bölünmemiştir. Fakat her iki Alman kilisesi içerisinde, din adamları ve önde gelen ilâhiyatçılar da dahil olmak üzere Nazi rejimini açıkça destekleyen kişiler vardır. Bu dönem boyunca Yahudilere yönelik Nazi politikalarına bireysel direnişçiler olmasına rağmen, kilise liderlerinin antisemitizm, devlet eliyle gerçekleştirilen toplu katliam ve şiddet olaylarına karşı çıktıkları vakî değildir.²²² Örneğin II. Dünya Savaşı sırasında Polonya’da Kardinal August Hlond, katılığıyla nam salmış Yahudi karşıtı yasaları eleştirmiştir. Hlond, 1936’da Polonya Katoliklerine yazdığı mektubunda her ne kadar Yahudileri eleştirmeye devam etse de şu ifadeleri dile getirmiştir: “Yahudiler Yahudi kaldığı sürece bir Yahudi sorunu vardır ve olmaya da devam edecektir. Fakat Yahudilere saldırmak, dövmek, iftira atmak ve sakatlamak insanlık dışıdır. Yahudileri insan ve komşu olarak onurlandırmalı ve sevmeliyiz. Yahudi karşıtı şiddeti kışkırtanlardan sakının zira kötü bir amaca hizmet ediyorlar.”²²³

XI. Pius’un (1857-1939) halefi ve savaş yıllarının tartışmalı figürü 1939’dan 1958’e kadar Papa XII. Pius adıyla görev yapan Eugenio Pacelli (1876-1958), kamuoyu önünde Hitler’e ve Nazizm’e karşı tavır alamamış, Holokost esnasında neler olup bittiğinden haberdar olmasına rağmen Yahudilerin yok edilmesine karşı bir girişimde bulunmamıştır. Papa XII. Pius’u savunan bir kısım onun elinden geleni yaptığını iddia etse de araştırmacılar için düzenli bir arşiv erişimi olana kadar, Papa’nın elinden gelen her şeyi yapıp yapmadığı ve bunu yeterince erken icra edip etmediği belirsizliğini koruyacaktır. Papa XII. Pius, savaşın masumlar üzerindeki etkisini kınamıştır fakat Holokost sırasında Yahudilere uygulanan zulmü özellikle belirtmemiştir. Yahudi karşıtı önyargının Hıristiyan dünyasına hâkim olduğu bir dönemde yaşayan Papa XII. Pius’un Yahudilerin güvenliğine yönelik bazı diplomatik girişimlerde bulunmuş olması muhtemeldir ancak şimdiye kadar erişime açılan

²²¹<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-german-churches-and-the-nazi-state>, (13.05.2022).

²²²<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-german-churches-and-the-nazi-state>, (13.05.2022).

²²³ <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/pope-francis-and-the-problematic-sainthood-cause-of-cardinal-august-hlond>, (14.05.2022).

kaynaklar yeterince erken ve kararlı bir şekilde harekete geçtiğini tatmin edici bir şekilde göstermemektedir. Kendisinden önce görevde bulunan Papa XI. Pius için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Kilise, birkaç küçük bireysel ve kurumsal girişim hariç, Nazilerin antisemit faaliyetlerini kınamada yetersiz kalmıştır. Diğer bir deyişle Hıristiyanlar, milyonlarca Yahudi erkek, kadın ve çocuğun katliama uğramasına sessizliğiyle destek vermiştir.²²⁴

²²⁴ Kessler, *a.g.e.*, ss. 204-208.

II. BÖLÜM

UZLAŞMA TEMELİNDE YAHUDİ-HİRİSTİYAN İLİŞKİLERİ

1. Holokost Sonrası Yahudi-Hıristiyan İlişkileri

Hıristiyan Avrupa'nın göbeğinde meydana gelen Holokost, Hıristiyanların Yahudi algısında derin bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Hıristiyanların kilise geleneğinin ana paradigmalarından olan Yahudilere yönelik aşağılama öğretisinin, Nazilerin nefret ve soykırım programına nasıl yol açtığı acı bir şekilde farkına varmaları ile Hıristiyan liderler ciddi etik ve teolojik sorularla karşı karşıya kalmıştır.

1930'lar, 1940'lar gibi erken tarihlerde İngiltere'de James Parkes* (1896-1981), Fransa'da Jules Isaac* (1877-1963) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde A. Roy Eckardt* (1918-1997) gibi araştırmacılar, Hıristiyan geleneğinde antisemitizmin uzun

* İngiltere doğumlu Rahip James Parkes, I. Dünya Savaşı esnasından bir müddet askerlik yapmış ardından Oxford'daki Hertford Koleji'nde teoloji okumuştur. Üniversitede tanık olduğu Yahudi aleyhtarı öğrenci hakaretlerinden son derece rahatsızlık duymuştur. Parkes, üniversiteden mezun olduktan sonra Hıristiyan Öğrenci Topluluğu'nun önde gelen bir üyesi olmuş, Ortadoğu ve Avrupa'yı dolaşırken düzenli olarak Nazizm ideolojisiyle doruğa ulaşan antisemitizm olaylarını gözlemlemiştir. 1920'lerden itibaren Yahudileri kendisiyle özdeşleştiren ve sahiplenen Parkes, Avrupa Yahudileri için kampanya yürüten birkaç aktivistten birisi olarak modern antisemitizm olgusunu anlamak için birçok araştırma yapmış ve çoğu antisemitizmin kökeninin Hıristiyan öğretilerde yattığını ilk açıklayan kimselerden olmuştur. Yahudiliği Hıristiyanlık kadar geçerli bir din olarak görmüş ve Yahudilerin din değiştirmesine yönelik her türlü girişimi reddetmiştir. Parkes hayatı boyunca Yahudilere destek olan pek çok topluluğa katılmış, çalışmalar yapmış, Hıristiyanlar ve Yahudiler Konseyi'nin (CCJ) kurulmasında önemli bir figür olmuştur <https://www.hertford.ox.ac.uk/associate/james-parkes>, (20.05.2022).

* Fransa doğumlu, Yahudi asıllı bir tarih öğretmeni olan Jules Isaac, Fransa'da meydana gelen antisemitik Dreyfus Davası'nı yakından takip etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından savaşın sonuçlarına odaklanan Isaac, özellikle ders kitaplarında yer alan militarist ifadelerin gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmüştür. 1936'da Halk Eğitimi Genel Müfettişi olarak atanan Jules Isaac, tarih ders kitapları komisyonun başına geçmiş ve ders kitaplarının revizyonlarını yapmış ve öğrencilere doğru kaynaklar ile temas halinde olmaları için metinler sağlamaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nda ağır mağduriyetler yaşayan Isaac, 1945'ten sonra çabalarının büyük bir kısmını antisemitizmin nedenlerini, özellikle kendisine belirleyici görünen Hıristiyan öğretilerinin etkisini araştırmaya adanmıştır. Yahudi aleyhtarı nefret için en etkili çareyi Yahudi-Hıristiyan dostluğu olarak tasarlamış ve Hıristiyanlığın Yahudi köklerini ısrarla vurgulamıştır. Bu bağlamda kaleme aldığı *Jésus et Israël* (1948), *Genèse de l'antisémitisme* (1956) ve *L'Enseignement du mépris* (1962) eserleriyle Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki tarihi, teolojik ve sosyal bağlara; bu kuvvetli bağlar sebebiyle de Hıristiyan antisemitizminin son bulması gerektiğine vurgu yapmıştır <http://judaisme.sdv.fr/perso/jisaac/jisaac.htm>, (20.05.2022).

* New York doğumlu olan Eckardt, ilâhiyatçı, yazar ve Amerika'da Yahudi-Hıristiyan İlişkileri alanında önde gelen bir şahsiyettir. Yahudi-Hıristiyan diyalogu üzerine birçok kitap ve makale yazmış, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin geliştirilmesine adanan organizasyon ve topluluklarda aktif olarak görev almıştır. Eserlerinde Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki teolojik ve ahlakî ilişkiler, Hıristiyan antisemitizmi, İsa'nın Yahudiliği, Tanrı ve İsrail arasındaki ahdin devamlılığı ve İsrail Devleti gibi hususlara değinmiştir <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/eckardt-roy-adeq>, (20.05.2022).

tarihi üzerine yaptıkları araştırmalarla Hıristiyanların, Holokost'un gerçekleşmesindeki suç ortalığını kabul etmesinin zeminini hazırlamışlardır. II. Dünya Savaşı'nın ardından 1947 yılında İsviçre Seelisberg'de dzenlenen "Antisemitizm Üzerine Acil Durum Konferansı"ndan sonra kurulan "Uluslararası Hıristiyanlar ve Yahudiler Konseyi (International Council of Christians and Jews, ICCJ)", İsviçre'nin Seelisberg kentinde toplanmıştır. Jules Isaac'ın "The Teaching of Contempt" (Aşağılama Öğretisi) isimli kitabı, konseyin Hıristiyan üyeleri tarafından yayımlanan "Seelisberg'in On Maddesi: Kiliselere Bir Sesleniş (The Ten Point Seelisberg: An Address to the Churches)" olarak isimlendirilen, Hıristiyanların, Yahudilerin görüşlerine başvurmak suretiyle "Hıristiyan Antisemitizmi" problemini ele aldığı bir deklarasyonun formüle edilmesinde etkili olmuştur.²²⁵ Konferansta belirlenen on nokta şöyledir:

1. Tek Tanrı'nın hepimizle Eski ve Yeni Ahit aracılığıyla konuştuğunu unutmayın.
2. Davud'un soyundan olan İsa'nın, İsrail halkına mensup Yahudi bir kadından doğduğunu, O'nun sonsuz sevgisinin ve bağışlayıcılığının kendi halkı olan Yahudileri ve tüm dnyayı kucakladığı unutmayın.
3. İsa'nın öğrencilerinin, havarilerin ve ilk şehitlerin Yahudiler olduğunu unutmayın.
4. Hıristiyanlığın Eski Ahit'te ilan edilen ve İsa tarafından da onaylanan Tanrı'yı ve komşunu sevme temel emrinin, istisnasız tüm insan ilişkilerinde hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler için bağlayıcı olduğunu unutmayın.
5. Hıristiyanlığı yüceltmek amacıyla İncillerdeki ya da İncil sonrası dönemdeki Yahudiliği arpıtmaktan ve yanlış tanıtmaktan kaçının.
6. Yahudiler kelimesini yalnızca İsa'nın dışmanları, İsa'nın dışmanları kelimesini de yalnızca Yahudi halkını belirtmek için kullanmaktan kaçının.

²²⁵ Vicomte Leon de Poncins, *Judaism and the Vatikan*, ev. (İng.) Timothy Tindal-Robertson, Christian Book Club of America, California, 1967, s. 12; <https://www.usmmm.org/research/about-the-mandel-center/initiatives/ethics-religion-holocaust/articles-and-resources/jews-and-christians-the-unfolding-interfaith-relationship> (14.05.2022).

7. İsa'nın öldürülmesinin sorumluluğunu tüm Yahudilere yüklemekten kaçının. İsa'nın ölümünü talep edenler Kudüs'teki Yahudilerin sadece bir bölümüdür. Hıristiyan mesajı her zaman insanlığın günahlarının bu Yahudiler tarafından örneklendirildiği ve tüm insanların paylaştığı günahların İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesine yol açtığı yönünde olmuştur.

8. Kutsal lânetlere ya da azgın bir kalabalığın "İsa'nın kanı bizim ve çocuklarımızın ellerindedir."²²⁶ çılgınlığına atıfta bulunmaktan kaçının. Bu çılgınlığın Rabbimizin "Baba onları bağışla çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar."²²⁷ ifadelerinden daha üstün sayılmaması gerektiğini hatırlayın.

9. Yahudi halkının lânetli, günahkâr ve acı çekmeye mahkûm olduğuna dair batıl inançları desteklemekten kaçının.

10. Yahudilerden kilisenin ilk üyeleri Yahudi değilmiş gibi bahsetmekten kaçının.

Belirlenen bu ilkelerin ardından eğitim-öğretim kurumlarında ve faaliyetlerinde, Yahudi halkının ve Yahudi sorununun tarihi hakkında daha derin ve anlayışlı bir çalışmanın tanıtılması ve geliştirilmesi, bu bilgilerin Hıristiyanların tüm sınıflarına uyarlanmış yayınlarla desteklenmesi, Hıristiyan yayınlarında ve hepsinden önemlisi eğitim kitaplarında yukarıdaki ifadelerle çelişecek herhangi bir şeyin düzeltilmesi gibi ilkelere de vurgu yapılmıştır.²²⁸ Konferansta belirlenen maddeler ile Yahudilik ve Yahudiler konusunda Hıristiyan dünyasına hâkim olan anlayışın yeniden gözden geçirilmesi çağrısı yapılmış ve 2009'da ICCJ'nin himayesinde Yahudi ve Hıristiyan teologlar tarafından On Madde'nin güncellenmiş bir versiyonu daha yayımlanmıştır.²²⁹

1948'de çoğunluğu Avrupa ve Kuzey Amerika'dan olan Protestan Kiliseleri'nin bir araya gelmesiyle kurulan World Council of Churches (Dünya Kiliseler Konseyi, WCC) ilk toplantısını Amsterdam'da yapmıştır. WCC, yayımladığı

²²⁶ Matta, 27: 25.

²²⁷ Luka, 23: 34.

²²⁸ <https://www.ccrj.us/dialogika-resources/documents-and-statements/ecumenical-christian/seelisberg> (10.04.2022).

²²⁹ Kessler, *a.g.e.*, s. 214.

Hıristiyanların Yahudilere Yaklaşımı Raporu (Report on the Christian Approach to the Jews)²³⁰ ile hem dinî antisemitizmi hem de Hıristiyan öğretilerinin antisemitizmdeki rolünü kabul etmesiyle, Protestan Kiliselerinin antisemitizme yaklaşımında yeni bir çığır açmıştır. Rapor, kiliselerin yüzyıllar boyunca “Mesih’in düşmanı ve katili olan Yahudiler” şeklindeki imajı güçlendirdiklerini, bunun da modern dünyada Yahudi düşmanlığına katkıda bulunduğunu açıkça kabul etmiş ve tüm kiliselere antisemitizmi kınama çağrısında bulunmuştur. 1961’de Yeni Delhi’de gerçekleştirilen başka bir WCC toplantısında da antisemitizm kınanmış, İsa’nın çarmıha gerilmesi suçunun bugünün Yahudi halkının omuzlarına yüklenemeyeceği açıkça belirtilmiştir.²³¹

Holokostun dehşeti ve etkilerinin ortaya çıkmaya başladığı Katolik dünyasında da 1949’da Jules Isaac’ı bir dinleyici topluluğuna davet eden Papa XII. Pius, Isaac’ın “Nazi antisemitizmi, Hıristiyanlığın Yahudi karşıtı dürtülerinin seküler bir radikalleşmesidir.” değerlendirmesini işitmiş ve Katoliklerin ‘Hain Yahudiler için dua edelim’ dediği “İyi Cuma” duasında değişiklik yapmak için harekete geçmiştir. Bu değişikliğin ardından “hain” yerine “inanmayan” ifadesi getirilmiştir. 1959’da Papa XXIII. John tarafından bu ifade de tamamıyla kaldırılmıştır.²³² Yine Papa XXIII. John’un önderliğinde başlayan II. Vatikan Konsili’nin nihayetinde yayımlanan belgeler arasında yer alan ve kilisenin, Yahudiler ve diğer dinlerle olan ilişkisini ele alan “Nostra Aetate” isimli deklarasyon ile antisemitizm güçlü bir şekilde kınanmış ve Yahudilerle olan ilişkilerin iyileştirilmesi adına önemli değerlendirmeler yapılmıştır. 1988 yılına gelindiğinde Vatikan tarafından We Remember: A Reflection on the Shoah²³³ (Hatırlıyoruz: Shoah Üzerine Bir Değerlendirme) başlıklı deklarasyonla da antisemitizmin kötülüklerine vurgu yapılmıştır. 1997’de Fransız piskoposlar tarafından yayımlanan Declaration of Repentance²³⁴ (Pişmanlık Deklarasyonu) Holokost’a yol açan nedenlerin arasında Hıristiyanların Yahudi karşıtı klişelerinin

²³⁰<https://www.oikoumene.org/resources/documents/concerns-of-the-churches-the-christian-approach-to-the-jews>, (10.04.2022).

²³¹ Marcus Braybrooke, *Time to Meet*, Trinity Press International, Philadelphia, 1990, ss. 23-24.

²³² Geoffrey Wigoder, *Jewish-Christian Relations Since the Second World War*, Manchester University Press, New York, 1988, s. 76.

²³³<http://www.christianity.va/content/unitacristiani/en/commissione-per-i-rapporti-religiosi-con-l-ebraismo/commissione-per-i-rapporti-religiosi-con-l-ebraismo-crre/documenti-della-commissione/en1.html>, (10.04.2022).

²³⁴https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/french_repentance.htm, (10.04.2022).

birincil rol oynadığını itiraf ve kabul eden resmî bir özür yayımlanmıştır. 2000 yılında İsrail'e yapacağı hac ziyaretinden önce Papa II. John Paul (1920-2005), kilisenin Yahudi ve Yahudilik karşıtı öğretilerinden ve Holokost karşısındaki başarısızlıklarından duyulan pişmanlığa adadığı bir tövbe âyini yönetmiştir.²³⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok kilise ve Hıristiyan teolog Holokost'un nedenleri üzerine düşünmüş, Yahudilere ve Yahudiliğe ilişkin anlayışlarını ciddi biçimde değiştirmeye başlamıştır. Fakat Holokost neticesinde duyulan pişmanlık, bu doğrultuda yapılan açıklamalar, Hıristiyan çevrelerin Yahudilik ve Yahudilere tutumunun değişmeye başlaması gibi hususlar Ortodoks Kiliseler için geçerli değildir. Onlar âyinlerinde ve öğretilerinde Yahudilere karşı tutumları açısından geleneksel önyargıları ve olumsuz klişeleri muhafaza etmeye devam etmiş, Yahudiler hakkındaki 1965 Vatikan Beyannamesi'ni de Hıristiyan doktrinine ihanet olarak değerlendirmişlerdir.²³⁶

II. Siyonizm ve İsrail Devleti'nin Yahudi Hıristiyan İlişkilerindeki Yeri

II.1. Siyonizm İdeolojisi

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da doğmuş olan bir ideolojiyi ve de siyasal bir hareketi belirten Siyonizmin temel amacı, Yahudi ulusunu bir araya getirerek İsrail topraklarında (Eretz-Israel) egemen bir devlet kurmayı hedefleyen siyasal bir yapı kurmaktır. Terim ilk tapınağın yıkılmasından beri Kudüs'ü kasteden "Sion"* , sözcüğünden gelir. Genel olarak bakıldığında ise Siyon, tarihsel beşiğinden

²³⁵ Kessler, *a.g.e.*, ss. 217-218.

²³⁶ Wigoder, *a.g.e.*, s. 6.

* "Zion" ya da "Sion", Yahudilerin ve Hıristiyanların ortak mirasına işaret eden, coğrafyanın ötesinde, ruhsal ve politik anlamlar yükledikleri bir yer adıdır. Her iki gelenek de Siyon'un Tanrı'nın ve büyük kralın şehri, zamanın sonunda kurtuluşun yeri ve sembolü olduğunu iddia eder. Hıristiyanlar için büyük kral Mesih'tir. Mesih'in kilisesi ya da bedeni olan Siyon, Tanrı'nın yeryüzündeki şehridir. Kudüs/Havariler Kilisesi olarak isimlendirilen ilk kilisenin kurulduğu yer olan kutsal Siyon, tüm kiliselerin dünyevi annesidir. Tanah'ta Kudüs ile eş anlamlı olan Siyon sözcüğünün anlamı zaman içerisinde sürekli olarak genişletilmiş ve daha çok eskatolojiyi çağırıştırır hale gelmiştir. Önceleri belirli bir yer için bir adlandırma ve bir şehre verilen ad iken, tüm İsrail topraklarını ima etmeye başlamış, İsrail halkının tarihi kaderinin bir sembolü haline gelmiş ve nihayet evrensel bir vizyona kadar genişletilmiştir. Babil sürgününden bu yana Yahudi inancı ve yaşamı Siyon'da dinî ve siyasî yenilenme umuduyla canlanmış ve bu umut nihayetinde Mabel'din yeniden restorasyonunu ve Davud'un idealize edilmiş krallığına kavuşmayı da içermektedir. Yahudi âyinleri, bayramları ve günlük yaşam Siyon özlemiyle doludur. Ulusal rönesans için modern ve büyük ölçüde lâik Yahudi hareketi olan Siyonizm gücünü, Yahudi halkının eskatolojik özlemlerinin en çağırıştırıcı sembolü olan Siyon'dan almaktadır (Daniel Rossing, "Zion", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ss. 450-451).

uzağa sürülmüş ve başka milletler arasına dağılmış Yahudi halkının günün birinde İsrail topraklarına geri dönme yönündeki değişmez özlemini ifade etmektedir.²³⁷

Nathan Birnbaum tarafından 1 Nisan 1890 tarihinde ortaya atılmış olan Siyonizm kavramı, siyasal hedefi Yahudilerin Eretz-Israel'e organize dönüşü olan hareketi belirtmek gerektiğinde ortaya çıkmıştır. Kavramın belirgin siyasal anlamı ise Viyanalı gazeteci Theodor Herzl tarafından 1897'de Basel'de düzenlenen Birinci Siyonist Kongresi'ne hazırlık aşamasında "Bağımsız bir Yahudi toprağında egemenlik kurulması" olarak belirtilmiştir.²³⁸

Siyonist ideoloji üç unsurun kesiştiği noktada yer alır. Çok eskiye dayanan ilk ve temel unsur, Yahudileri sürgün sıkıntıları ve katliamlardan kurtaracak, çektikleri acılara son verecek ve onları İsrail topraklarına geri götürececek bir Mesih'in geleceğine olan inanç ve özlemdir. Yahudiliğin dinî ve felsefî bütün metinlerinde, vaazlarında ve âyinlerinde, sürgünlerin kurtarıcısı ve Yahudilerin birleştiricisi Mesih'in coşkuyla beklendiği görülür. İkinci unsur ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Avrupa Yahudileri'nin uğradığı katliam ve pogrom dalgalarıdır. Özellikle ve son olarak Siyonizm, Yahudilerin modernizm ile buluşmasını temsil eder. Siyonizm düşünürleri XIX. yüzyıldaki büyük milliyetçi hareketler ve ulusal azınlıkların kendi kaderlerinin hâkimi olmak istemesi, ezilen halkların uyanışından ve bağımsız bir devlet kurma isteklerinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Eğer ulus olmak, devlet kurmanın yegâne haklı temeli ise, Yahudiler de bir ulustur ve kendilerine ait bir devletleri olmalıdır. Bu fikrin ilk modern habercisi Yehuda Alkalay isimli bir hahamdır. Alkalay zamanın milliyetçi akımlarından etkilenmiş ve Yahudilerin Mesih'i beklemeksizin Filistin'de yeniden toplanmalarını önermiştir.²³⁹

Dinî, siyasî, sosyal ve politik faktörler Siyonizmi üretmek için bir araya gelmiş ve etkileşime girmiştir. Siyonizm hareketi en azından isimlendirilmesi aracılığıyla ve yoğun bir şekilde, Tanrı'nın halkını Kudüs'e geri döndüreceğine olan dinî inanca dayandırılmakla birlikte, geleneksel Mesih inancını modern Batı'ya uygun siyasî araçlara ve hedeflere çevirerek büyük ölçüde sekülerleştirilmiştir. Aydınlanma ve

²³⁷ Ilan Greilsammer, *Siyonizm*, çev. Işık Ergüden, 2. Basım, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2021, s. 7.

²³⁸ Greilsammer, *a.g.e.*, s. 8.

²³⁹ Greilsammer, *a.g.e.*, s. 8-9; Lewis, *a.g.e.*, ss. 73-74.

özgürleşmenin doğal bir sonucu olan Siyonizm, aynı zamanda Yahudilerin batı Avrupa toplumuna tam olarak asimilasyonunu engelleyen, Batı Avrupa toplumunda kıyımları ve katliamları körükleyen popüler antisemitizmi ortadan kaldırmak için aydınlanmış liberalizm ve rasyonalizmin başarısızlığına bir tepkidir.²⁴⁰

XVIII. yüzyılda “Yahudi Aydınlanması” olarak bilinen, Polonya, Litvanya, Almanya ve Rusya’da ortaya çıkan “Haskalah” hareketi, Yahudi eğitim ve kültürünün güncelleştirilmesini, zamanın bilimsel ve rasyonel ruhuyla yeniden yorumlanmasını amaçlamıştır. Yahudi Aydınlanması’nın babası sayılan Moses Mendelsohn (1729-1786) “Evde bir Yahudi dışarıda herkes gibi ol.” diyerek Yahudilerin, onları diğer toplumlardan ayıran farklılıklarından vazgeçmeden yaşadıkları toplumlara asimile olabileceklerini ileri sürmüştür. Yahudileri içinde yaşadıkları Hıristiyan toplumlara entegre etme ve modernleştirme amacı taşıyan Haskalah hareketinin ortaya çıkışından itibaren Avrupa Yahudileri için siyasî ve sosyal açıdan bir özgürleşme süreci başlamakla birlikte, dinî açıdan da Yahudilik ve Yahudi kimliği hem biçim hem de muhteva itibarıyla ciddi bir değişime ve kırılmaya uğramıştır.²⁴¹

Hareketin ilk merkezlerinden biri Berlin’dir ve Aydınlanma savunucuları yaşadıkları toplumlara entegre olabilmek için geleneksel kıyafetleri terk etme, okul müfredatlarına lâik derslerin eklenmesi, Yiddiş* yerine yaşanan toplumun dilini benimseme, dinî ve sosyal yaşamları yeniden düzenleme gibi birçok yenilik vasıtasıyla Yahudilerin yaşadıkları toplumlara asimile olarak modern dünyaya ayak uydurabileceklerini ve özgürlüklerine kavuşabileceklerini düşünmüşlerdir.²⁴²

Haskalah hareketi Yahudilerin özgürleşmesi adına teklif ettiği tüm bu fikirlerle, siyasal bir misyon yüklenen Siyonizmin öncülü olmuştur. Zira Yahudilerin kurtuluşunu ve özgürleşmesini sosyokültürel ve dinî temelli asimilasyon sürecinde gerçekleşecek bir durum olarak gören Aydınlanmacı teze karşılık, Siyonizmin kurtuluş

²⁴⁰ Rossing, “Zionism”, *a.g.e.*, ss. 451-452.

²⁴¹ Gürkan, *a.g.e.*, ss. 79-80.

* Erken Orta Çağ’dan itibaren Yahudi toplumu “Aşkenazlar” ve “Seferadlar” olmak üzere iki büyük kola ayrılmıştır. Kabaca tarif edecek olursak, Doğu Avrupa bölgesinde yaşayan Yahudiler Aşkenaz olarak adlandırılmış ve Almanca-İbranice karışımı olan Yiddiş dilini benimsemişlerdir. İspanya ve Portekiz bölgesinde yaşayan Yahudiler ise Seferad olarak isimlendirilmiş ve İspanyolca-İbranice karışımı olan Ladino dilini benimsemişlerdir (Gürkan, *a.g.e.*, ss. 66-67).

²⁴² Rennap, *a.g.e.*, s. 74; <https://www.britannica.com/topic/Haskala>, (21.05.2022).

tezi politik ve siyasî temellidir. Siyasî Siyonizm Yahudilerin yeniden tarih ve siyaset sahnesine çıkmasının tek yolunun, bir millet olarak bağımsız bir Yahudi Devleti'nin çatısı altında bir araya gelmesiyle gerçekleşebileceğini öngörmüştür. Dolayısıyla asimilasyon ve reformu destekleyen Yahudi oluşumların, Yahudileri dinî ve etnik farklılıklarından sıyrılarak yaşadıkları ülkenin vatandaşlığına uyum sağlayan bireyler durumuna getirme çabalarına karşılık Siyonizmin kurucu önderleri, bu idealin tam zıddı bir misyon doğrultusunda Yahudileri devleti olan bir millet haline getirmek için mücadele vermiştir. Theodor Herzl ve diğer siyasî Siyonizm taraftarlarına göre Yahudiler kendi milli kimliklerinden vazgeçseler bile entegre olmaya çalıştıkları milletlerin, farklı gördükleri Yahudileri bünyelerine dahil etmesi uzun vadede mümkün görünmemektedir. Yahudilerin ayrı bir etnik topluluk oldukları gerçeği, onların içinde yaşadıkları toplumlara entegrasyonunu başarısız kılmaktadır. Dolayısıyla Yahudiler diğer milletlerin arasında yabancı bir unsur olarak yaşamaya devam ettikleri sürece, Yahudi düşmanlığının ve Yahudi sorununun çözümü kavuşması mümkün değildir. Zira entegrasyon faaliyetleri de Yahudilere yönelik antisemitik tutumların önüne geçememiştir. Tamamen siyasî sebeplere dayanan antisemitizmin tek çıkar yolu yersiz yurtsuz konumdaki Yahudilerin kendilerine ait bir vatan bulmasıdır.²⁴³

II.1.2. Siyonizm ve Hıristiyanlar

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin modern tarihinde Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında başka hiçbir konu, Siyonizm kadar yoğun ve çoğu zaman bölücü tartışmalara yol açmamıştır. Tartışma esas olarak Yahudilerin büyük çoğunluğunun ve birçok Hıristiyanın şu anda iddia ettiği gibi Siyonizmin Yahudi olmanın ayrılmaz bir parçası olup olmadığı veya bazı Hıristiyan eleştirmenlerin ve çoğu Ultra-Ortodoks Yahudinin yaptığı gibi Yahudilik ile özünde uyumsuz olup olmadığı sorusu etrafında dönmektedir. En iyi ihtimalle Hıristiyan muhalifler belirli bir milliyetçiliğin evrensel ve etik bir monoteizm diniyle bir arada var olamayacağını savunmuşlardır. En kötü ihtimalle ise Yahudilerin İsa'yı Mesih olarak tanımadıkları için ceza olarak kendilerine dayatılan sürgünü sona erdirmeye haklarının olmadığı konusunda ısrar etmektedirler.²⁴⁴

²⁴³ Gürkan, *a.g.e.*, ss. 85-86; Rennap, *a.g.e.*, ss. 76-77.

²⁴⁴ Rossing, "Zionism", *a.g.e.*, s. 451.

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki başlangıcından bu yana Siyonizmin ana hedefi hem siyasî eylem hem de pratik yerleşim yoluyla Yahudi halkının Siyon'a dönüşü ve İsrail topraklarında Yahudiler için güvenli bir ulusal yurt kurmak olmuştur. Bu restorasyon ve ulusal rönesans, Yahudilerin, Tanrı katili olmasından dolayı ilâhî olarak ebedî sürgüne ve ıstıraba mahkûm olduğuna, Tanrı tarafından kendilerine verilen tüm ayrıcalıkları kaybedip sefil olduklarına ve kilisenin kaybettikleri ayrıcalıkların yeni sahipleri olduğuna yönelik asırlık Hıristiyan iddialarını ciddî şekilde baltalamıştır. Bu durum hem Yahudilerin hem de Hıristiyanların seçilmiş halk, ödül, ceza ve kefaret gibi kavramları yeniden gözden geçirmesini gerektirmiştir.²⁴⁵

Katolik Kilisesi'nin Siyonizme karşı tutumu hem teolojik hem de politik nedenlerden dolayı düşmancadır. Teolojik olarak Yahudilerin İsrail toprağına dönmesi ve bir Yahudi Devleti'nin kurulma olasılığı Hıristiyanlığın köklü inançlarıyla çelişmektedir. Zira yüzyıllarca nesilden nesile aktarılan kilise geleneği, Mesih'i tanımayarak öldüren ve Hıristiyanlığın doğuşuyla Tanrı'nın takdirindeki merkezi rollerini kaybeden Yahudilerin daima başka topraklarda ve başka yönetimler altında sefil bir hayat sürmeye mahkûm olduklarını vaaz etmiştir. Kilisenin Siyonist karşıtı tutumu, Theodor Herzl'in 1904'te Papa X. Pius (1835-1914) ile yaptığı görüşmede net bir şekilde ifadesini bulmuştur. Papa "Yahudiler Rabbimizi tanımadılar, bu yüzden biz de Yahudi halkını tanımıyoruz. Türklerin Kutsal Topraklarımıza sahip olduğunu görmek hoş değil ama buna katlanmak zorundayız. Kutsal yerler konusunda Yahudilere destek vermemiz mümkün değildir. Filistin'e gelip halkınızı oraya yerleştirirseniz, hepinizi vaftiz etmek için kiliselerimiz ve rahiplerimiz hazır olacaktır." diyerek, kat'i surette İsrail topraklarında kurulacak bir Yahudi devletini onaylamadıklarını belirtmiştir.²⁴⁶

Protestanlık, Katolikler kadar konuya teolojik zincirlerle bağlı olmamakla beraber Siyonizme karşı geniş bir tutum yelpazesine sahiptir. Bir kısım Protestan Tanrı'nın verdiği imtiyazları kaybeden Yahudilerin Kutsal Topraklar üzerinde herhangi bir hak iddia edemeyeceğini savunmaktadır. Diğer bir kısım ise Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünü coşkuyla onaylamıştır. Onlara göre İsrail halkının, İsrail

²⁴⁵ Rossing, "Zionism", *a.g.e.*, s. 451.

²⁴⁶ Wigoder, *a.g.e.*, ss. 75-105.

topraklarına dönüşü “Parausia”^{*} için temel bir ön koşul olarak görülmüş ve böylelikle Yahudilerin de gerçeği bularak İsa’ya inanacakları ve diğer insanları da kurtaracakları varsayılmıştır.²⁴⁷ Böyle bir inanışa sahip olan Hıristiyan Siyonistler^{*}, Tanrı’nın Siyonizm aracılığıyla İncil’deki kehaneti yerine getirmek ve Mesih çağını başlatmak için çalıştığına inanmakta ve Siyonizmi desteklemektedirler.²⁴⁸

II.2. İsrail Devleti’nin Kuruluşu

Yahudi-Hıristiyan ilişkilerindeki bir diğer önemli ve tartışmalı konu İsrail Devleti’nin kuruluşudur. Herhangi bir yeni devletin kuruluşu gibi sadece coğrafi ve siyasî bir oluşum olarak görülmeyen; kuruluşunda siyasî, sosyal, kültürel ve dinî temaların tamamının etkili olduğu İsrail Devleti, Hıristiyanların görüş belirtmek konusunda uzunca bir süre çekimser kaldıkları bir meseledir. Zira Hıristiyanlar için Yahudi Devleti’nin yeniden kuruluşunu kabullenmek, Hıristiyan öğretilerindeki Yahudiliğe dair antisemitizmin kınanmasından daha zor olmuştur. Her ne kadar Hıristiyanlar, Yahudilerin İsrail yurduna manevi bir bağlılık hissetmelerini kabullenmiş olsalar da Yahudiler tarafından kurulan bir devletin siyasî sonuçlarıyla uzlaşmak daha ağırdan alınmıştır.²⁴⁹

Tarih boyunca İsrail halkının büyük çoğunluğu tarihsel beşikleri olan İsrail topraklarından uzakta, Yahudi olmayan idarecilerin yönetimi altında sürgün hayatı yaşamıştır. Sürgüne ve yaşadıkları sıkıntılara yanıtları ise birkaç istisna dışında, dış güçlere boyun eğmek ve bunun sonuçlarını pasif bir şekilde kabullenmek olmuştur. Pasif direniş stratejisi aynı zamanda Yahudilerin hayatta kalmasına ve Yahudiliğin yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Sürgünde hayatta kalma arzusu, Mesih

^{*} Hıristiyanlıkta “Parausia” veya “Second Advent” kavramları, Tanrı katına yükselen İsa Mesih’in krallığını kuracağı, düşmanlarını yargılayacağı ve inananları ödüllendireceği, yeryüzüne ikinci görkemli dönüşünü ifade eder <https://www.britannica.com/topic/Second-Coming>, (22.05.2022)

²⁴⁷ Wigoder, *a.g.e.*, s. 107.

^{*} “Restorasyoncular” veya “Millenarlar” olarak da bilinen “Hıristiyan Siyonistler”, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Amerika’da giderek büyüyen bir Protestan azınlığı olarak, Kutsal Topraklarda bir Yahudi restorasyonunun başka yerlerde Hıristiyan ulus devletlerinin yaratılmasına eşlik edeceğini, böylece Eski ve Yeni Ahit’teki kehanetlerin gerçekleşeceğini savunmuşlardır. İsrail Devleti için Hıristiyan desteğine atıfta bulunmak amacıyla kullanılan “Hıristiyan Siyonizmi” ise, Yahudilerin vaad edilen topraklara dönüşünün İncillerdeki kehaneti yerine getireceği ve ahir zamanı başlatacağı doktrinini ifade eder (George R. Wilkes, “Zionism, Christian”, *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, s. 453).

²⁴⁸ Rossing, “Zionism”, *a.g.e.*, s. 452.

²⁴⁹ Kessler, *a.g.e.*, s. 225.

önderliğinde kurtuluş ve İsrail topraklarına geri dönüş umudunun her zaman canlı kalmasını sağlamıştır. Yüzyıllarca kurtuluş için ilâhî bir çözüm bekleyen Yahudiler, XVIII. yüzyıldan itibaren kendi kaderlerini tayin etmek için çözüm yolları aramaya ve antisemitizmden tek ve nihai kurtuluş olarak görülen bağımsız bir Yahudi Devleti'nin kurulması taleplerini dillendirmeye başlamışlardır.²⁵⁰ Bir kesim Yahudi aydının sunduğu emansipasyon çözümünün antisemitizmin önüne geçemeyeceği düşüncesi, Siyonist ideolojinin siyasî ayağını güçlendirmiş, siyasî ve politik adımların meseleyi çözebileceği kanaatine sahip olan Theodor Herzl tarafından Filistin'de bir Yahudi devleti kurma fikrinin organizasyonu projelendirilmiştir.²⁵¹

“Siyasî Siyonizmin Babası” olarak adlandırılan gazeteci ve siyaset adamı Theodor Herzl, 1860 yılında Macaristan'ın Budapeşte şehrinde Yahudi bir ailede dünyaya gelmiştir. On sekiz yaşındayken ailesi ile birlikte Avusturya'nın Viyana şehrine taşınan Herzl, Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden avukat olarak mezun olsa da avukatlık yapmak yerine gazeteciliği tercih etmiş ve bazı İngiliz ve Fransız gazetelerinde muhabir olarak görev aldıktan sonra kendisi de gazeteler çıkarmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Yahudilerin bir arada yaşayabilecekleri bir toprak bulmak ve Yahudi Devleti'nin kurulmasını sağlamak, Herzl'in gençlik yıllarından itibaren üzerine yoğunlaştığı esas gayesidir. Yakından takip ettiği ve kendisini son derece etkileyen Dreyfus Davası'ndan sonra Yahudilerin kurtuluşunun ancak Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasıyla gerçekleşebileceğine inanmış ve fikirlerini 1896 yılında yayımladığı *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) isimli eserinde geniş bir şekilde kaleme almıştır. Bu amacına hizmet etmesi için “Dünya Siyonist Örgütünü” kurmuş ve Yahudileri bir araya getirip desteklerini almak maksadıyla kongreler düzenlemiştir. Kendisinin liderlik ettiği ilk kongre 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde gerçekleşmiştir. Yıllarca devam eden kongrelerin yanı sıra Yahudilere özgürce yaşayabilecekleri bir vatan bulabilmek için Yahudi zenginler başta olmak üzere dinî ve siyasî liderlerle de görüşmeler sağlamıştır.²⁵²

²⁵⁰ Kessler, *a.g.e.*, s. 228-233.

²⁵¹ Abit Yaşaroğlu, *Yahudilik ve Siyonizm Tarihi*, 2. Basım, Pınar Yay., İstanbul, 2013, ss. 53-54.

²⁵² Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, Sümer Kitabevi, çev. Hakan Başak, 1. Basım, İstanbul, 2017, ss. 18-19; Lewis, *a.g.e.*, s. 76.

Yahudi Devleti kurma hayalini gerçekleştirmek isteyen Herzl, Avrupa'nın liderleri ve önde gelen isimleriyle temas kurmak için Anglikan bir rahip olan William Hechler (1845-1931); Filistin'in yönetimini elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile temasa geçebilmek için ise Yahudi asıllı Polonyalı asilzade Philip de Newlinski (1841-1899) ve Macar Türkolog Arminius Vambery (1832-1913) gibi isimlerden yardım almıştır. Herzl Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Yahudilerden oluşan bir örgüt kurarak, bunların bir araya gelmesi ile oluşacak muazzam servet ile Filistin'i satın alabileceklerini düşünmüş, bu fikrini Baron Maurice de Hirsch (1831-1896) ve Edmond Rotschild (1845-1934) gibi Yahudi zenginlerle paylaşmıştır. Ancak Yahudi zenginlerle yaptığı görüşmelerden olumlu sonuç alamayan Herzl, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu maddi sorunlar üzerinden hedefine ulaşmaya çalışmış ve Filistin'de özerk bir Yahudi Devleti kurabilmek amacıyla devletin ileri gelenleriyle temaslar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dış borçlar ve mali sorunlarla ilgili krizi kendileri için bir fırsata çevirebileceğini düşünerek, devletin borçlarının yapılandırılması karşılığında Filistin'in Yahudilere yurt olarak verilmesini teklif etmiştir. Defalarca girişimlerde bulunmasına ve hatta 17 Mayıs 1901 tarihinde Sultan II. Abdülhamit (1842-1918) ile bizzat görüşmesine rağmen Filistin'de bir devlet kurma konusunda olumlu bir sonuç alamamıştır. Theodor Herzl hayatı boyunca hayalini kurduğu Yahudi devleti projesi için çok uğraş vermiş, fakat hayalini gerçekleştiremeden 3 Temmuz 1904 yılında Avusturya'da hayatını kaybetmiştir. Herzl'in ölümünün ardından Yahudiler Filistin'de bir devlet kurma fikrini hayata geçirmek için çalışmalara devam etmişlerdir.²⁵³

1914-1918 yılları arasında gerçekleşen ve küresel çapta siyasî, sosyal ve politik değişikliklere neden olan I. Dünya Savaşı, siyonist hareketin lehine sonuçlanmıştır. 2 Kasım 1917 yılında siyonist Chaim Weizmann'ın (1874-1952) İngiltere ile gerçekleştirdiği diplomatik girişimler nihayetinde ilan edilen ve Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasının yolunu açan "Balfour Deklarasyonu", Siyonizmin en büyük başarılarından biridir. Bu tarihten itibaren Yahudi Devletinin kurulmasını mümkün kılacak kadar Yahudinin bölgeye ulaşmasına değin İngiltere'nin mandater yönetimi altında kalması kararlaştırılan Filistin'e çok sayıda Yahudi göç etmeye başlamıştır. II.

²⁵³ Herzl, *a.g.e.*, ss. 19-44.

Dünya Savaşı'nın (1939-1945) sonrasında galip gelen devletlerin öncülüğünde kurulan Birleşmiş Milletler'in Yahudiler lehine faaliyetleri neticesinde İsrail Devleti 29 Kasım 1947'de kâğıt üzerinde, 14 Mayıs 1948'de de resmen kurulmuştur.²⁵⁴

1948'de İsrail Devleti'nin kurulması, Yahudi sürgününü ceza olarak gören Hıristiyan unsurlar üzerine düşünmeyi yoğunlaştırmıştır. Zira Yahudiler bir devlet kurarak, Yahudiliğin ölü ve çorak bir inanış, Yahudilerin de sefil bir hayata mahkûm olduğuna dair inanışlara meydan okumuştur.

III. II. Vatikan Konsili ve Yahudi-Hıristiyan İlişkilerine Etkisi

II. Vatikan Konsili Roma Katolik Kilisesi'nin çağrısıyla toplanmış, 1962-1965 yılları arasında iki farklı papa önderliğinde ve dört oturum halinde gerçekleştirilen bir genel konsildir. Hıristiyanlık tarihinde gerçekleştirilen hiçbir konsil II. Vatikan Konsili kadar eleştirilmemiş ve gündem yaratmamıştır. Konsil gerek Hıristiyan ilâhiyatıyla alakalı konularda alınan kararlarıyla gerekse diğer dinlerle özellikle de Yahudilerle olan ilişkilerin yeniden ele alınarak, geleneğe muhalif tutum ve ifadelerle ev sahipliği yapmasıyla Hıristiyan dünyasında bir devrim yaratmıştır.

Hıristiyanlık binlerce yıllık tarihi boyunca en önemli kırılmalarından ilkinin XI. yüzyılda Doğu Hıristiyanlığının önemli bir parçasını temsil eden Ortodoks Kilisesi'nin ayrılmasıyla, ikinci büyük kırılmayı ise XVI. Yüzyılda Batı Hıristiyanlığı bünyesinden Protestan Kilisesi'nin ayrılmasıyla yaşamıştır. Hıristiyanlık tarihinde Martin Luther'in Katolik Kilisesi'ni eleştirmesi neticesinde Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışı ile sonuçlanan "Reform"un gerçekleşmesi, aslında Katolik Kilisesi'nin kendi içinden de bazı eleştirilerin seslendirilmesine zemin hazırlamıştır. XVI. yüzyılın başından itibaren Avrupa'yı derinden etkileyen Rönesans gibi kültürel, Reform gibi dinî gelişim ve değişimlerin sonuçlarından Katolik Kilisesi de uzak kalamamış ve bu dönemde geleneksel yapının kuvvetlenerek devam etmesi adına otoriter ve tepkisel tedbirlerin alındığı Trento Konsili'ni (1545-1563) toplama kararı almıştır. Fakat gelişen ve değişen dünya düzeni daha farklı ve etkili çözümler bulmayı gerektirmiştir. Kilisenin hem yeni gelişmelere ayak uydurması hem de gerek teşkilat gerekse doktrin yapısı bakımından güncellenmesi ihtiyacının hissedildiği ikinci önemli reform çalışması II.

²⁵⁴ Yaşaroğlu, *a.g.e.*, s. 71-111; Roberts, *a.g.e.*, s. 612.

Vatikan Konsili'nin (1962-1965) toplanmasıyla gerçekleşmiştir. Hıristiyan geleneğinde üçüncü kırılma noktası olarak değerlendirebileceğimiz, Katolik Kilisesi'nin hiyerarşisinin, kurumlarının ve dogmalarının çağın gerekleri ve gerçekleri göz önüne alınarak yeniden şekillendirildiği bu konsil, önemli ve kalıcı değişikliklerin gerçekleştirilmesine neden olmuş ve Hıristiyanlık için yeni bir çağın kapılarını aralamıştır.²⁵⁵

1929 yılında İtalya Devleti ve kilise arasında imzalanan Lateran Antlaşması ile Vatikan Devleti'nin ve 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki meseleyi sadece dinî bir mesele olmaktan çıkarıp siyâsî bir boyut da kazandırmıştır. Bir taraftan küresel anlamda etkili olan gelişim ve değişimlerle mücadele eden kilise, diğer taraftan II. Dünya Savaşı esnasında Yahudilere uygulanan soykırımın suçluları arasında gösterilmektedir. Sessizliğiyle eleştiri oklarını üzerine çeken dönemin papası XII. Pius üzerine tartışmalar ise, zaten hassas olan ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. XII. Pius'tan sonra papa seçilen ve XXIII. John adını alan Angelo G. Roncalli (1881-1963), kiliseyi modern dünya ile uzlaştırmak ve karşılaşılan problemlere çözüm bulmak amacıyla, teolojiden liturjiye pek çok alanda önemli değişikliklerin gerçekleştirildiği II. Vatikan Konsili'ni düzenlemiştir.²⁵⁶

Konsilin kilise geleneğini revize ettiği önemli ve çok tartışılan gündemlerinden birisi de diğer dinlerle özellikle de Yahudilerle olan ilişkisi meselesidir. Yüzyıllar boyunca teolojik ve kutsal metinsel unsurlar nedeniyle çatışma ve polemik üzerine inşa edilen Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin, değişen dünya düzeni ile birlikte karşılaşılan yeni olgular, sorular ve sorunlar nedeniyle yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir.

III.1. II. Vatikan Konsili

Katolik dünyasında devrim niteliğinde olan II. Vatikan Konsili, pek çok konuda çağdaş dünyaya uyum sağlamak için yenilenmeyi ve yeniden düşünmeyi beraberinde getirmiştir. Konsil Hıristiyan dünyası için inanışta ve düşüncede birçok

²⁵⁵ İsmail Taşpınar, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*, 1. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2017, ss. 227-228.

²⁵⁶ Bekir Zakir Çoban, "İkinci Vatikan Konsili ve Katolik Yahudi İlişkileri", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, sy. 2, 2018, s. 60.

önemli değişikliğe yol açan, binlerce yıllık kilise geleneğini değiştirmekle kalmayıp kökten ve yeniden yorumlayan bir devrin başlangıcıdır. Hıristiyan geleneğinde bir kırılma ve dönüm noktası olan II. Vatikan Konsili, Yahudiliğe ve Yahudilere karşı değişen yaklaşımıyla iki din arasında yeni ve sağlıklı ilişkilerin kurulmaya çalışıldığı yeni bir dönemi resmî olarak başlatmıştır.

XIX. yüzyılın başından itibaren küresel anlamda gerçekleşen dinî, siyasî sosyal ve politik değişiklikler Hıristiyanları yeni problemlerle karşı karşıya getirmiştir. İki dünya savaşının ortaya koyduğu sorunlar, sömürgeciliğin ve ona dayalı misyon faaliyetlerinin son bulması, dünya siyaset sahnesine yeni devletlerin çıkması, teknoloji ve tıp alanındaki ilerlemeler, toplumdaki dinî ve dayanışmayı sağlayan manevî değerlerin çöküşü, milletler arasındaki ekonomik güç dengesizliği gibi tüm dünyayı etkileyen problemlerin yanı sıra Hıristiyan dünyasında, modernizmin etkisiyle artış göstermeye başlayan çatışmalar ve fikir ayrılıkları karşısında kilise daha fazla kayıtsız kalamamıştır. Değişen dünya ve toplum düzeninin getirdiği yenilikler karşısında bir şeyler yapması gerektiğinin farkına varan Katolik Hıristiyanlık kendisini nasıl yenileyebileceğini sorusunun cevabını aramaya başlamıştır. XX. yüzyılın ortalarında papalık görevinde bulunan XXIII. John kilise ve dünya arasında meydana gelen mesafenin farkına varmış, ortaya çıkan problemlere alışılmışın dışında birtakım tedbirler alma zaruretine inanmış ve bunun sonucunda bir konsil toplamaya karar vermiştir.²⁵⁷

Konsile doğru ilk adım ön hazırlık çalışmaları yapması için görevlendirilen bir komisyonun kurulması olmuştur. Konsil öncesi 5 Kasım 1960 tarihinde, on komisyon ve üç sekreteryadan oluşan hazırlık komisyonları ve diğer çalışma grupları ile koordineyi sağlamak için bizzat papanın başkanlığında bir merkezi komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. On komisyon ve üç sekreteryaya bir buçuk yıl kadar çalışmalarına devam etmiştir. Merkezi komisyon konsilde görüşülmek üzere bizzat papanın onayından geçen yetmiş kadar taslak belirlemiş ve konsil 11 Ekim 1962'de Papa'nın açılış konuşması ile resmen başlamıştır. Dört oturumda gerçekleştirilen ve üç yıl iki ay süren II. Vatikan Konsili, Papa XXIII. John'un birinci oturumun akabinde

²⁵⁷ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yay., 1991, Konya, s. 56; Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, ss. 56-76.

ölmesi ile Papa VI. Paul (1963-1968) önderliğinde sürdürülerek 8 Aralık 1965 tarihinde sona ermiştir.²⁵⁸

Konsili tanımlayan üç kelime karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: İtalyanca güncelleme veya modernleştirme anlamlarına gelen “aggiornamento”; açılım, ilerleme veya evrim anlamlarına gelen “development”; Fransızca kaynaklara dönüş anlamında kullanılan “ressourcement” kelimeleridir. Konseyde anlaşıldıkları şekliyle üçünün de altında yatan temel bir varsayım vardır: Katolik geleneği, özellikle XIX. yüzyıldan bu yana genellikle yorumlandığı şeklinden daha zengin, daha geniş ve daha esnek. Üç kelime sırasıyla şimdiki (aggiornamento), geleceği (development) ve geçmiş (ressourcement) ifade etmektedir fakat “aggiornamento” II. Vatikan Konsili’ni tanımlamak için en sık başvurulan terimdir.²⁵⁹

Konsil için hazırlıklar iki farklı aşamada ilerlemiştir. Bunlardan ilki 1959’da görevi piskoposlardan ve Hıristiyan önde gelenlerden eylem gerektiren konular hakkında görüş toplamak olan bir ön hazırlık komisyonunun kurulmasıdır. Bu ilk aşamada toplanan materyaller elenip, düzenlenmek ve konseye sunulacak metinler halinde formüle edilmek üzere hazırlık komisyonuna aktarılmıştır. Genel olarak gelen yanıtlar kilisenin içinde veya dışında bulunan modern kötülüklerin kınanması ve statükonun güçlendirilmesi olmuştur. Komünizm, ekümenizm, din adamlarının bekarlığı, âyinlerde yerel dilin kullanılması da konsilde değerlendirilmesi istenilen cesur konular arasındadır. Konsil açılmadan önce piskoposlar ve diğerleri tarafından sunulan belgeler arasında Yahudilerle ilişkilerin değerlendirilmesi konusu yer almamasına rağmen daha sonra birçok nedenden dolayı konsil gündemine girmiştir.²⁶⁰

1947’de İsviçre’de gerçekleştirilen konferansın sonrasında Jules Isaac, Papa John ile yaptığı bir görüşmede kendisine Seelisberg noktalarını içeren bir doküman sunmuş ve konseyin bu hususlara da hitap etmesini istemiştir. Bununla birlikte diğer faktörler de söz konusudur. 1960 yılının başlarında Biblicum’un (Papalık Kutsal Kitap Enstitüsü) rektörü Ernst Vogt (1949-1963), merkez hazırlık komisyonuna kendisi ve fakültenin on sekiz üyesi tarafından imzalanan ve konseyin Yahudi karşıtlığını ele

²⁵⁸ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, ss. 59-62.

²⁵⁹ John W. O’Malley, *What Happened at Vatican II*, Harvard University Press, United States of America, 2008, s. 37.

²⁶⁰ O’Malley, *a.g.e.*, s. 21.

almasını isteyen bir dilekçe göndermiştir. Holokost'un vahşetine ve bu vahşetteki birçok Hıristiyanın suç ortaklığına karşı duyarlı hale gelen Papa XXIII. John, Eylül 1960'ta konsey hazırlıkları sırasında Jules Isaac ve Kardinal Augustin Bea'nın da telkinleriyle, kilisenin Yahudilerle ilişkilerinin iyileştirilmesi için Kardinal Bea'ya özel bir yetki vermiştir.²⁶¹

Ağustos 1961'de konsil başlamadan önce "De Judaeis" (Yahudilere Dair) başlıklı kısa bir şema hazırlanmıştır. Fakat şema hakkında sızan haberler Arap devletlerinde endişe yaratmış, Ortadoğu'daki piskoposlar şemanın bölgede yaşayan Hıristiyan azınlıklar için sıkıntılara yol açacağına inandıklarından şiddetle muhalefet etmişlerdir. Doğulu patrikler de hem siyasî saikler nedeniyle hem de kutsal kitap ve geleneğe muhalif söylemlerden dolayı bildiriye kabul edilebilir bulmayarak itiraz etmişlerdir. Bu muhalefetler neticesinde Bea ve ekibinin Yahudiler üzerine hazırladığı ilk metin Hazırlık Komisyonu Başkanı Cicagnoni tarafından Ortadoğu'da yol açacağı siyasî ve diplomatik sorunlardan endişe duymasından ve sadece Yahudilik üzerine odaklanan bir metin olmasından dolayı konsil gündeminden çıkarılmıştır.²⁶²

Konsilin ilk sezonunda Yahudilerle ilgili bir ses çıkmaması üzerine Dünya Yahudi Kongresi (WJC) başkanı Nahum Goldman (1895-1982) Papa XXIII. John'a bir mesaj göndermiş ve De Judaeis'in konsil gündemine alınmasını rica etmiştir. Aralık ayında ilk dönemin kapanışından sonra Kardinal Bea, sorunun neden ele alınması gerektiği konusunda Papa John'a bir muhtıra sunmuştur. Bea'nın ifadelerine göre Katolik vaizler çok sık olarak Yahudileri Tanrı'nın katili olmakla suçlamışlar, onları günahkâr ve Tanrı tarafından lânetlenmiş olarak sunmuşlardır. Holokost, böylesine büyük bir trajediyi doğrudan veya dolaylı olarak teşvik eden tasvirlerle son vermenin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. WCC, kısa süre önce kendisiyle bağlantılı tüm kiliseleri Yahudi karşıtlığını kınamaya çağırmıştır. Dolayısıyla Katolik Kilisesi'nin de bu konudan uzak kalması mümkün değildir. Bea'nın sunduğu uyarı metni istenen etkiyi göstermiş ve uzun tartışmalar neticesinde en azından bireysel bir metin olmasa da diğer gündemlerden birinin alt çerçevesi olarak görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Papa XXIII. John'un 13 Haziran 1963'te ölümünün ardından konsil,

²⁶¹ Poncins, *a.g.e.*, ss. 12-13; Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, ss. 90-92.

²⁶² O'Malley, *a.g.e.*, ss. 219-220; Poncins, *a.g.e.*, ss. 137-141.

Papa VI. Paul ile devam etmiştir. Konsilin ikinci sezonu 29 Eylül 1963'te açılmış, “De Judaeis” 18 Kasım'da ekümenizm ile ilgili bir çerçevede konsil gündemine alınmış ve metin üzerine tartışmalar bu tarihten itibaren başlamıştır.²⁶³

İkinci ve üçüncü oturumlar arasında gerçekleşen birkaç olay zaten tartışmalı olan durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Papa VI. Paul'un Kutsal Topraklar'a tarihi bir hac ziyaretinde bulunması* ve hac ziyaretinden ayrılırken Rolf Hochhuth (1931-2020) tarafından eleştirilen Papa XII. Pius'u savunması bu olayların ilkidir. 1963 yılının başlarında konseyin ilk döneminin sona ermesinden iki ay sonra Alman bir oyun yazarı olan Rolf Hochhuth'un “Der Stellvertreter” ismiyle, Papa XII. Pius'un Holokost esnasında Yahudilerin yok edilmesine sessiz kaldığını ima eden bir dramtizasyon kaleme almıştır. Kısa sürede birçok dile çevrilen oyun bir sansasyon yaratmış, bazı kesimlerce övülürken bazı kesimlerce de eleştirilmiştir. Bu olay Vatikan'ı, en fazla da savaş yıllarında Pius'un en yakın yardımcılarından birisi olan VI. Paul'ü derinden rahatsız etmiştir. İkinci olarak Yahudi cemaati içinde Katolik Kilisesi ile diyalogu sürdürme konusunda derin ihtilaflar vardır. Bunun sonucunda Ortodoks Yahudiler hiçbir diyaloga girmeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir. Halen geçerliliğini koruyan bu kararın önemi devam etmektedir. Amerikan Ortodoks Yahudi Cemaati'nin tanınmış lideri Haham Soloveitchik (1903-1993), sosyal sorunlarda iş birliği mümkün olsa da teolojik diyalogun imkansızlığını açıklamıştır. Ona göre belirli bir sosyal topluluğun inanç dili, farklı bir inanç topluluğunun insanları için anlaşılmazdır. Dolayısıyla yüzleşme teolojik değil dünyevî düzeyde gerçekleşmelidir.²⁶⁴

Yahudiler üzerine bir bildiri Hıristiyan çevrelerde de çok fazla tartışılmış, özellikle konseye katılan ve katılmayan muhafazakâr ve gelenekçi din adamları arasında teolojik gerekçelerle sert bir düşmanlıkla karşılanmıştır. Onlara göre

²⁶³ O'Malley, *a.g.e.*, ss. 220-221.

* Papa VI. Paul'un bu ziyareti tamamen dinî bir niyetle gerçekleştirmiş fakat muhtemelen zaten yeterince gergin olan ortamı Vatikan ve Kilise adına daha fazla germekten de çekinmektedir. Burada hem Ürdün hem İsrail yetkilileri ile görüşmüş ve tarafsız bir tutum sergilemeye gayret etmiştir. Papa Paul bu ziyaretinde Ortodoks Patrik Athenagoras'la da buluşmuştur. Bu buluşma 1054 yılındaki karşılıklı aforozdan sonra bir papa ve Rum patriğinin ilk buluşmasıdır ve 1965'de karşılıklı olarak aforozların kaldırılmasına ve ortak bir deklarasyon yayınlanmasına da ön ayak olmuştur (Çoban, *a.g.m.*, s. 71).

²⁶⁴ Braybrooke, *a.g.e.*, s. 15.

Yahudiler Tanrı'ya sırt çevirmiş ve lânetlenmişlerdir. Kilisenin tüm halklara olduğu gibi Yahudilere karşı da onları Mesih ile yüzleştirmekten başka bir yükümlülüğü yoktur. Yahudilerin Mesih katili olmadığını kabul etmek İncillerde anlatılanları inkâr etmek demektir. Yahudiler hakkında kilise geleneğinin ve öğretilerinin terk edilmesi kabul edilebilir değildir.²⁶⁵

Pek çok tartışma ve müzakerenin ardından, 1963 sonbaharında konseyin Yahudileri ve diğer Hıristiyan olmayan dinleri, özellikle de Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi ata İbrahim'in soyundan gelen İslâm ile ilişkilerini ele almadan ilerleyemeyeceği ortaya çıkmıştır. Asya kiliselerinden piskoposlar belgeye Hinduizm ve Budizm'in de dahil edilmesini istemişlerdir. Başlangıçta Yahudiler hakkında kısa bir açıklama ve antisemitizmin kınanması olarak hazırlanan belge, sonunda nihai versiyona genişletilmiştir. 1964 baharı ve yazı boyunca taslak şema tekrar tekrar gözden geçirilmiş, Cicagnoni ve özellikle de Papa VI. Paul konuyla yakından ilgilenmiştir. Kısa süre sonra Papa ve Bea'nın metin üzerinde aynı fikirde olmadığı anlaşılmış ve belge birkaç kez yeniden yazılmıştır. Bea sadece çağdaş Yahudileri değil, aynı zamanda bazı liderlerinden farklı olarak İsa zamanında yaşayan Yahudi halkını da suçtan kurtarmayı düşünmüştür. 25 Eylül 1964'teki sunumuna, bu bildirgenin en büyük kamu ilgisini uyandıran materyaller arasında olduğunu ifade ederek başlayan Bea, daha sonraki konuşmalarında, Sanhedrin liderlerinin İsa'nın ölümüne yol açan olaylara öncülük ettikleri doğru olsa da bunun Yahudi halkının yalnızca küçük bir kısmı olduğunu ve birkaç liderin yaptığının bütün bir halka ve sonraki nesillere mâl edilemeyeceğini, İsa'nın "Baba onları bağışla çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar." ifadelerinden hareketle, liderlerin bile yaptıklarına bilerek karar verdiklerinin söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Sonlara doğru Bea, bildirinin yanlış yorumlanmaması ve siyasî amaçlar için manipüle edilmemesi adına, herhangi bir siyasî sorunla özellikle de Siyonizm ve İsrail Devleti ile hiçbir ilgisi olmadığını vurgulamıştır.²⁶⁶

²⁶⁵ Wigoder, *a.g.e.*, ss. 77-78.

²⁶⁶ O'Malley, *a.g.e.*, s. 222.

III.1.1. Hıristiyan Olmayan Dinler Üzerine Bir Bildiri: Nostra Aetate

II. Vatikan Konsili'nin tamamlanmasının ardından, dört yasa (constitutions), üç bildiri (declarations) ve dokuz kararname (decrees) olmak üzere toplam on altı doküman yayımlanmıştır. Konsil sonunda yayımlanan belgelerin derece bakımından en yüksek olanları şu dört yasadır: Kutsal Liturji Üzerine (Sacrosanctum Concilium); Kilise Üzerine (Lumen Gentium), İlahi Vahiy Üzerine (Dei Verbum) ve Modern Dünyada Kilise Üzerine (Gaudium et Spes). Daha sonra ise şu dokuz kararname gelmektedir: Kitle İletişim Araçları Üzerine (Inter Mirifica), Katolik Doğu Kiliseleri Üzerine (Orientalium Ecclesiarum), Ekümenizm Üzerine (Unitatis Redintegratio), Piskoposlar Üzerine (Christus Dominus), Dinî Hayatın Yenilenmesi Üzerine (Perfectae Caritatis), Rahiplerin Eğitimi Üzerine (Optatum Totius), Rahip Sınıfından Olmayanların Havariliği Üzerine (Apostolicam Actuositatem), Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine (Ad Gentes Divinitus), Papazların ve Rahiplerin Hayatı Üzerine (Presbyterorum Ordinis). Son olarak şu üç bildiri gelir: Hıristiyan Eğitimi Üzerine (Gravissimum Educationis), Hıristiyan Olmayan Dinler Üzerine (Nostra Aetate) ve Dinî Özgürlük Üzerine (Dignitatis Humane).²⁶⁷

Konsilin ele aldığı konular ve yayımladığı bildirilerin hepsi ciddîye alınmalıdır fakat bazıları diğerlerine göre daha fazla öneme sahiptir. Gerek konsil içinde gerekse dışarıda pek çok tartışmaya neden olan konu, kilisenin Yahudiler ve diğer dinlerle olan ilişkisidir. Konsil belgeleri arasında yer alan “Nostra Aetate” (Zamanımızda/Günümüzde), teolojik ve siyasî nedenlerle engebeli bir yol kat etmiş ve nihayetinde oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

Konsilin son dönemi olan 1965 yılının 14-15 Ekim tarihlerinde onaylanan Nostra Aetate, “Yahudiler ve Hıristiyan Olmayan Dinler Hakkında” olarak son halini almıştır.²⁶⁸ Beş bölüme ayrılan metin, kilisenin insanlar ve uluslar arasında, sevgiyi, birliği ve kardeşliği teşvik etmek amacıyla görevlendirildiğine değinildikten sonra, tüm insanlığın ortak bir kökene, amaca ve sona sahip olduğunu belirterek başlar. Tanrı tüm insanlığı cennetin görkeminde kendisiyle bir olmak gibi nihai bir amaç için yaratmıştır. İkinci bölümde Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde eksik de olsa Tanrı'ya

²⁶⁷ O'Malley, *a.g.e.*, ss. 2-3.

²⁶⁸ O'Malley, *a.g.e.*, s. 319.

ve kurtuluşa götüren, doğru ve kutsal şeylerin varlığı kabul edilmiş, bu dinlerin takipçileriyle diyalog ve iş birliği yoluna gidilmesi vurgulanmıştır. Metnin üçüncü bölümü ise Müslümanlara ayrılmış, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında barış ve anlayışın geliştirilmesi teşvik edilmiştir. Yahudilere ayrılan dördüncü bölümde ise, Yahudiler ve Hıristiyanların ortak bir manevî mirasa sahip oldukları, Mesih'in ölümü için bir kısım Yahudinin baskı yaptığı kabul edilse de bunun sorumluluğunun o zaman hayatta olan Yahudilere ve bugünün Yahudilerine yüklenemeyeceği belirtilmiştir. Her ne kadar kilise Tanrı'nın yeni halkı olarak kabul edilse de Yahudilerin lânetlenmiş ve reddedilmiş olarak sunulamayacağı ifade edilmiş, Yahudilere yönelik her türlü zulüm ve antisemitik davranış kınanmıştır. Kilisenin Yahudilere karşı değişen yaklaşımının siyasî nedenlerle değil, Yahudilerle paylaştığı ortak mirasın bilincinde olarak, İnciller tarafından vaaz edilen sevgi ve hoşgörü temeline dayandığı vurgulanmıştır. Son bölümde ise insanlar ve uluslar arasında ayrımcılığa ya da düşmanlığa yol açacak herhangi bir teori ve uygulama kınanmış, milletler arasında barışın tesis edilmesine yönelik adımlar atılması tavsiye edilmiştir.²⁶⁹

Belgede Tanrı Katili suçlaması reddedilmekle birlikte Yahudilerin çektiği acılarda Hıristiyan sorumluluğu kabul edilmemiş ve İsrail Devleti'nin varlığından da söz edilmemiştir. Açıklamanın Nazilerin şiddet ve katliam içeren antisemitizmi nedeniyle gerekli olduğu vurgulanmış fakat antisemitizmin Katolik öğretisinden kaynaklandığı kabul edilmemiştir.²⁷⁰ Böyle bir bildiri ile Vatikan'ın İsrail Devleti'ni tanımamasının söz konusu olmadığı ve belgenin siyasî boyutta değerlendirilmemesi gerektiği ifade edilse de Nostra Aetate, teolojik olduğu kadar siyasî nitelikleri de olan bir konsil dokümanıdır.²⁷¹

Ekim 1965'te II. Vatikan Konsili'nde kabul edilen Nostra Aetate, kilisenin yüzyıllarca Yahudilerle ilişkisine düşmanca bir çerçeve çizen "Tanrı katili" suçlamasından vazgeçtiği, karşılıklı anlayış ve diyalogu savunduğu bir bildiridir. Bu bildiri Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde olumlu anlamda değişimi başlatan bir dönüm noktasıdır. Zira Nostra Aetate ile Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında yüzyıllardır

²⁶⁹ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html, (05.05.2022); Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, ss. 95-98.

²⁷⁰ Braybrooke, *a.g.e.*, s. 14.

²⁷¹ Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, s. 98.

süregelen düşmanlığa sırt dönülmüş, uzlaşma ve diyalog temeline dayanan yeni bir dönem başlamıştır.

IV. Konsil Sonrası Yahudi-Hıristiyan İlişkileri

Nosta Aetate, Avrupa ve Amerika’da birçok ülkede, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerin iyileştirilmesi adına ciddi bir ivme yaratmıştır. Papa VI. Paul’ün önderliğinde kurumsallaşan münasebetler, yayımlanan birçok bildiri ve yapılan olumlu açıklamalarla daha da güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Kilise ve Dünya Yahudiliği temsilcileri arasında ilk resmî toplantı 1970 yılında Roma’da yapılmıştır. Aynı yıl Vatikan, Ekümenik Patrikhane ve Dünya Kiliseler Konseyi ile diyalog halinde olan, farklı mezheplerden Yahudileri temsilen Uluslararası Dinler Arası Yahudi Danışma Komitesi’ni (International Jewish Committee for Interreligious Consultations, IJCIC) kurulmuştur. 1974 yılına gelindiğinde ise Papa VI. Paul, resmî olarak Hıristiyan Birliği Sekreterliği’ne bağlı fakat ondan bağımsız olan Yahudilerle Dinî İlişkiler Komisyonu’nu kurmuştur.²⁷²

1974’te VI. Paul’ün papalığı esnasında Vatikan, Yahudiler hakkında “Nostra Aetate’nin Uygulanmasına Yönelik Klavuz İlkeler” (Guideliness) isimli bir bildiri daha yayımlamıştır. Guideliness, Nostra Aetate’in ötesine geçerek Yahudilere ilişkin yeni tutumları açıkça ifade etmektedir. Belge, İsa’nın Yahudiliğine ve Eski Ahit öğretisini tebliğ etmesine vurgu yaparak Yahudileri ve Yahudiliği onurlandırmaktadır. Yahudiliğin Mabed’in yıkılmasıyla sona ermediği, aksine, zengin bir dinî gelenek geliştirmeye devam ettiği belirtilmekte, Hıristiyanların Yahudileri doğru bir şekilde tanınması ve özellikle inançları konusunda Yahudilere saygı göstermeleri gerektiği ifade edilmektedir. Kilisenin doğası gereği İsa Mesih’i vaaz etmesi gerekir fakat bu durum Yahudilere zarar vermemeli ve misyon faaliyetleri II. Vatikan Konseyi’nde karara bağlanan din özgürlüğü öğretisine saygı çerçevesinde yürütülmelidir. Yahudi-Hıristiyan ilişkilerini geliştirmek için Yahudi ve Hıristiyanları birbirine bağlayan liturjik ve kutsal metinsel unsurlara, özellikle Yahudi halkını olumsuz gösteren pasajların ifade biçimine dikkat edilmesi, Yahudiliği aşağılayıcı ve dışlayıcı her türlü ifadenin diyaloga zarar vereceğinin unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

²⁷² Wigoder, *a.g.e.*, s. 82.

Hıristiyan bireyler tefsir, teoloji, tarih ve sosyoloji alanlarında Yahudi-Hıristiyan ilişkilerine ilişkin sorunlar hakkında araştırma ve Yahudi bilginlerle iş birliği yapmaya çağrılmaktadır. Bildiri Yahudi ve Hıristiyanların bireysel, ulusal ve uluslararası her düzeyde sosyal adalet ve barış temelinde, karşılıklı anlayış ve saygıyı geliştirerek birlikte çalışabilecekleri ifadeleriyle son bulmaktadır.²⁷³ Fakat bu bildiride de Holokost ve Hıristiyan antisemitizminin etkisi görmezden gelinmiş, Yahudiliğin iki temel gerçeği olan Siyonizm ve İsrail Devleti ile ilgili herhangi bir ifadede bulunulmamıştır.

Şüphesiz Guideliness'in en dikkat çeken unsuru Yahudilere yönelik misyon faaliyetlerinin terk edilmesine yönelik ifadelerdir. Kilise Yahudileri Hıristiyanlığa getirmek için yüzyıllarca zorlama da dahil olmak üzere her yöntemi denemiştir. Fakat Holokost sonrası dünyada, bu tür faaliyetlere son verme zamanının geldiği kabul edilmektedir. Yahudilere yönelik misyon faaliyetleri, en açık şekilde Profesör Tommaso Federici tarafından Katolik-Yahudi İletişim Komitesi'nin bir toplantısında ve Vatikan'ın onayıyla sunulan 1977 tarihli bir bildiride ifade edilmiştir. Federici Hıristiyan tanıklığı* ve proselitizm* arasında ayırım yapmıştır. Proselitizm inancın yayılması için gayret etmek manasını korumuştur. Fakat haksız proselitizm yani baskı ve zorbalık içeren her türlü gayretin Hıristiyan tanıklığının dışında olduğunu, kilisenin bireyler ve topluluk olarak Yahudiler üzerinde kişisel kararı ve özgür iradeyi olumsuz etkileyebilecek her türlü vaaz ve tanıklığı reddettiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

Katolik-Yahudi ilişkilerinin iyimser ilerlemesi Papa II. John Paul (1920-2005) döneminde de devam etmiştir. Papa II. John, 1980'de Mainz'de Alman Yahudi cemaatinin temsilcilerine hitaben "Bizi bir araya getiren ortak mirasımızın derinliği ve

²⁷³https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/Vatican_Guidelines.htm, (05.05.2022).

* Hıristiyanlara göre en yüce tanık İsa Mesih'tir (bk. Yuhanna 18: 37). Hıristiyanların tanıklığı her zaman Mesih'in tanıklığına ortak olmaktır. Bu tanıklık, Tanrı Krallığı'nın ilan edilmesi, komşuya hizmet ve çarmıha götürme pahasına olsa dahi benliğin tümüyle teslim edilmesidir. Tüm Hıristiyanlar sözle ve eylemle Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a tanıklık için hizmet etmelidir <https://missionrespekt.de/fix/files/ChZ-tuerkisch.pdf>, (15.05.2022).

* Proselitizm herhangi bir dinî inancın, diğer dinlerden olanları veya dinsizleri kazanmaya yönelik her türlü girişimi yani misyonerlik faaliyetlerini ifade eden bir kavramdır. (Sa De Freitas, *Proselitizm and the Right to Freedom from Improper Irreligious Influence: The Example of Public School Education*, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, c. 17, sy. 3, 2014, s. 868).

²⁷⁴ Wigoder, *a.g.e.*, s. 84.

zenginliğidir.” ifadelerini kullanmıştır. Papa, Yahudi halkının sürekliliğinin de altını çizmiş, Yahudiliği Hıristiyanlar tarafından doğru şekilde anlaşılması gereken yaşayan bir miras olarak tanımlamıştır. İki yaşayan geleneğin, birbirinin temel dinî iddialarını dinleyerek ve anlayarak, karşılıklı saygı temelinde dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1982’de başka bir konuşmasında ise, Yahudilerin maruz kaldıkları zulümlerden üzüntü duyduğunu belirtmiş, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki bağa vurgu yaparak karşılıklı uzlaşma ve anlayış içerisinde gerçek kardeşliğe ulaşabileceklerini ifade etmiştir. Hem papaların ifadeleri hem de birçok piskoposluk tarafından yapılan açıklama ve yayımlanan bildiriler göz önüne alındığında, Hıristiyanlığın Yahudilerle olan ilişkilerinde ciddi bir yol kat ettiği görülmektedir.²⁷⁵

1982 yılında WCC Yönetim Komitesi Yahudi Hıristiyan Diyalğu zerine Ekümenik Mülahazalar (Ecumenical Considerations on Jewish-Christian Dialogue) belgesini gündemine almıştır. Belgede Tarih boyunca Yahudiliği yanlış, kötü ve fosilleşmiş bir din olarak tanıtan ve ikmeci anlayışı benimseyen Hıristiyan öğretisinin vahim sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Hıristiyanların, Yahudilerin tarihini, geleneklerini ve inançlarını Yahudilik bağlamında anlamalarının yollarının araştırılmasına vurgu yapılmıştır. Her iki zengin geleneğin de diyalog yoluyla birbirini tanımasının önemine dikkat çekilmiştir.²⁷⁶

İsa’nın Yahudiliği, Yahudilik için Ferisîliğin, Eski Ahit’in, Talmud’un ve İsrail’in nemi, Yahudilerin tüm sıkıntılara rağmen hayatta kalmasının, Tanrı’nın İsrail ile olan ahdinin devam ettiğinin delili olduğu gibi hususların altı çizilmiştir. İki inanç arasındaki ortak noktaların ve farklılıkların dikkatle incelenmesi, Eski ve Yeni Ahit’in diyalog yolunda yeniden yorumlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bildirinin sonuna doğru Yahudilere yönelik zulümlerde Hıristiyan antisemitizminin katkısı kabul edilmiş ve antisemitizm kınanmıştır. Misyonun Hıristiyanlar için önemi ve

²⁷⁵ Wigoder, *a.g.e.*, ss. 85-89.

²⁷⁶ <https://www.oikoumene.org/resources/documents/ecumenical-considerations-on-jewish-christian-dialogue>, (21.06.2022).

vazgeçilmezliği ifade edilmiş fakat Yahudilere yönelik her türlü zorlayıcı ve baskıcı proselitizm reddedilmiştir.²⁷⁷

1985 yılına gelindiğinde Vatikan, Yahudi-Hıristiyan ilişkileri hakkındaki üçüncü belgesi olan, “Yahudileri ve Yahudiliği Katolik Kilisesi’nin Vaazında ve İlmihalinde Sunmanın Doğru Yolu Üzerine Notlar” (Notes) isimli bir bildiri daha yayımlamıştır. Bildiride İsa’nın Yahudiliğine vurgu yinelenmiş ve Ferisîler ile ilişkisinin tamamen polemik üzerine kurulmadığı ifade edilmiştir. İsa’nın zamanından beri bütün Yahudilerin aynı kefeye koyulamayacağı ve İsa’nın ölümünde Yahudilerin kolektif sorumluluğunun kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki manevî bağa vurgu yapılmış; dinî ders kitapları, tarih kitapları, ilmihaller ve kitle iletişim araçları gibi bilgi kaynaklarının, Yahudiler ve Yahudilik hakkında uygunsuz ifadeleri ve antisemitik söylemleri içermemesi gerektiği belirtilmiştir. Yahudiler kendi dinî deneyimleri ışığında ve oldukları gibi kabul edilip saygı ve anlayış çerçevesinde tanınmalıdır.²⁷⁸

Tüm bu olumlu ifadelerin ardından Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin kurtuluşun iki paralel yolu olarak görülemeyeceği, dinî özgürlüğe saygıyı sürdürürken, İsa Mesih’in tüm dünyaya ilan edilmesi gerektiği, Yahudilerin Mesih’i tanımamış olsalar bile onu daha iyi tanıdıkça takdir etmeyi ve sevmeyi öğrenecekleri belirtilmiştir. Bildiri de ifade edildiğine göre, Mesih’in şahsının iki din arasında sadece bir bölünme noktası değil aynı zamanda bir yaklaşma noktası olacağı unutulmamalıdır. Hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmamış olan Eski Ahit yalnızca Hıristiyan kimliğiyle değil Yahudi kimliğiyle de okunmalıdır. Belgede iki gelenek arasındaki inkâr edilemez teolojik ve tarihi bağlara vurgu yapılmış, Hıristiyanların, sadece tarihsel değil aynı zamanda çağdaş bir gerçeklik olan Yahudiliği anlayış, hoşgörü, adalet ve objektiflik çerçevesinde daha yakından tanınması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/protestant/WCC1982.htm, (22.05.2022).

²⁷⁸https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/Vatican_Notes.htm, (22.05.2022).

²⁷⁹https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/Vatican_Notes.htm, (22.05.2022).

Notes, Yahudiler açısından olumlu ifadelerinin yanı sıra birtakım olumsuz yönler de içermektedir. Belgede kilise ve Yahudiliğin iki paralel kurtuluş yolu olarak görülemeyeceği, tüm insanlık için tek kurtuluş yolunun Mesih'e inanmakla mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu geleneksel bir Katolik ilkesidir fakat II. Vatikan Konsili'nden sonra alınan kararlar ve kilise liderleri tarafından yapılan açıklamamalarla çelişen bir ifadedir. Notes, Yahudilere misyon konusunda tanınan ayrıcalığın geçici olarak görülmesi ve kurtuluş için ön koşul olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Notes'ın bu beyanları açık değilse de dolaylı olarak din değiştirmeye yönelik bir umudu ifade etmekte ve Yahudileri diyalog ortağının gerçek amaçları konusunda şüpheye düşürmektedir.²⁸⁰

Papa II. John Paul'ün 13 Nisan 1986'da Roma'daki sinagoga yaptığı ziyaret ve burada yaptığı konuşmanın içeriği, diyaloga yeni bir ivme kazandırmıştır. Büyük Roma Sinagogu ziyareti, bir papanın ilk resmî sinagog ziyareti olarak tarihe geçmiştir. Papa ziyaret esnasındaki konuşmasında Yahudilerden “Siz bizim sevdiğimiz kardeşlerimiz bir bakıma ağabeyimizsiniz.” şeklinde bahsetmiştir. Papa 1979 yılında Auschwitz'i ziyaret etmiş ve 1998 yılında da *We Remember: A Reflection on the Shoah* ile Holokost hakkındaki düşüncelerine yer verdiği bir eser yayımlamıştır. 1994'te ise resmî olarak İsrail ile diplomatik temasları başlatan Papa, 2000 yılındaki İsrail ziyaretinde Yad Vaşem Holokost Müzesi'ni ve Ağlama Duvarı'nı ziyaret etmiş, burada Yahudilere yönelik gerçekleştirilen nefret, zulüm ve antisemit söylemleri kınamış, özellikle de Holokost boyunca yaşananlar için üzgün olduğunu belirterek affedilmek için dua etmiştir. Papa II. John, birçok Yahudi kuruluş tarafından “insanlık ve özgürlük adına örnek alınacak manevi bir lider” olarak adlandırılmış ve kendisinden sonra göreve gelen Papa XVI. Benedict (1927-...) tarafından kutsal ilân edilmiştir. Papa II. John Paul, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki ilişkileri iyileştiren din adamı olarak bilinmektedir. Hem 2010'da Papa XVI. Benedict hem de 2016'da Papa Francis (1936-...), II. John Paul'ün izinden giderek Roma Sinagogu'nu ziyaret etmişler,

²⁸⁰ Wigoder, *a.g.e.*, ss. 93-95.

Yahudilerden ‐ağabeylerimiz‐ olarak bahsederek saygılarını ve dostluklarını yinelemişlerdir.²⁸¹

V. Hıristiyanların Yahudilerle Diyaloga Yaklaşımı

V.1. İsa ve Yahudilik

Hıristiyanlığın Yahudiliğe yaklaşımı konusunda kiliselerde genel bir anlaşmanın olduğu birkaç husus vardır. Öncelikle aşağılama öğretisi reddedilir ve Yahudilerin tarihsel, teolojik ve ahlakî gerekçelerle katliamla suçlanmaması gerektiği açık bir şekilde ifade edilir.

Tarihsel açıdan İsa, Roma Valisi'nin emriyle çarmıha gerilmiştir. İsa'nın Yahudi muhalifleri olduğu kadar Yahudi destekçileri de vardır. Bundan dolayı Yahudiler toplu olarak reddetme ve öldürme ile suçlanamazlar. Teolojik açıdan İsa, tüm insanlığın günahkârlığından dolayı çarmıhta can vermiştir.* Ahlaki açıdan bakıldığında ise, ebeveynlerinin yapmış olduğu şeyler yüzünden birbirini izleyen nesilleri suçlamak yanlıştır. Örneğin Nazilerin kötülüklerinden bugün yaşayan Almanlar nasıl suçlu tutulamazlarsa, bugünün Yahudileri de İsa'nın ölümünden sorumlu tutulamazlar. Kiliseler bu hususlarda genel olarak ittifak halindedir fakat Yeni Ahit'in Yahudi karşıtı bölümlerinin nasıl ele alınacağı konusunda belirsizlik vardır. Bazıları bu kısımların toplum içinde okunmaması gerektiğini ileri sürerken diğer bir kısım bu tür pasajların okunmadan önce dikkatli bir öğretim ve giriş niteliğinde bir açıklama yapılması gerektiğini öne sürer. Hıristiyanlar arasında genel olarak İsa'nın Yahudiliği, Yahudilik için Ferisîliğin önemi ve Yahudiliğin yaşayan bir din olduğu kabul edilmektedir. Hıristiyanları ve Yahudileri birbirine bağlayan özel bağ ve ortak miras kabul edilmekle birlikte Tanrı'nın İsrail ile olan ahdinin devam ettiği de tasdik edilmektedir.²⁸²

²⁸¹<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/78412/yahudi-dostu-papa-ii-jean-paul-kutsal-ilan-edildi>, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2021-04/st-john-paul-ii-rome-synagogue-visit-jewish-catholic-anniversary.html>, (16.05.2022).

* Hıristiyanlık İsa'nın insanları nasıl kurtardığını çok farklı şekillerde açıklamış ve bu bağlamda farklı kefarete kuramları ortaya çıkmıştır. İsa kimilerine göre şeytanı ve şeytanın yardımcılarını yenmiş, kimilerine göre Tanrı'ya kurban edilmiştir. Kimilerine göre ise insanlar günahlardan ancak Mesih'le mistik bir bütünlük sağlayarak kurtulabilir. Modern çağlarda ise ‐vekâlet kefareti‐ kuramı etkili olmuştur. Bu kurama göre Tanrı'nın kuzusu İsa tüm insanların vekili olarak insanlığın günahlarını üzerine almış ve insanlık adına çarmıhta ceza çekmiştir (Woodhead, *a.g.e.*, s. 54).

²⁸² Braybrooke, *a.g.e.*, ss. 35-36.

İsa'nın yargılanması ve çarmıha gerilmesi konusunda İncillerde anlatılan pasajlar yeniden yorumlanmıştır. İncillerin yazıldığı dönemde Hıristiyanların, Romalıların gözünde meşruiyet kazanmak istemelerinden dolayı çarmıh hadisesinin sorumluluğunu tamamıyla Yahudilere yükledikleri kabul edilmiştir. Ayrıca İsa'nın başkâhinler ve konsey huzurunda yargılanmasının doğası ve yasallığı konusunda da ihtilâflar vardır. Bir kısım Yahudi öldürülmesini istemiş olsa bile onu destekleyenler, ilk inananlar ve peşinden gidenlerin de yine Yahudilerden olduğu kabul edilmelidir. İsa tebliğ faaliyeti boyunca Yahudiliği ve Yahudi şeriatını hiçbir zaman reddetmemiş aksine tamamlamaya geldiğini ifade etmiştir.²⁸³ Tapınağı yıkacağını söylerken yeni bir çağı başlatacağına değinmiş olmalıdır ki bu da ne geçmişin reddi ve Yahudiliğin kınanması ne de antlaşmanın terk edilmesi anlamına gelir. İsa söylediklerinde ve yaptıklarında Yahudi mirası ile uyum içerisinde olmuştur.²⁸⁴

İsa'yı tanımlamak için kullanılan Tanrı Oğlu, insanoğlu ve Mesih gibi kavramlar, İsa'nın bizzat kendi ifadeleri değil ilk Hıristiyanların verdiği ve kullandığı unvanlardır. Daha sonra Helenistik Hıristiyanlar tarafından Yahudi mirasında bulunan ve toplumun zaten aşına olduğu unvanlara daha metafizik ve ontolojik anlamlar kazandırılmış ve İncil yazarları da İsa'nın önemini anlatmak için ellerinden gelen her dili kullanmışlardır. Bundan dolayı Yahudiliğe yönelik olumsuz imalardan arındırılmış bir kristoloji yeniden şekillendirilmelidir. Örneğin vurgu Mesih'in antlaşmayı diğer uluslara açma işine verilebilir. Yahudilerin İsa'yı reddetmelerinin teolojik anlamı bulunmalıdır. Çoğu Yahudinin İsa'yı reddetmesinin nedeni Hıristiyanlara Baba'yı ihmal edecek kadar İsa'ya odaklanmamaları için bir uyarı olabilir. Bu tarz yeni yorumlar getirilerek Hıristiyan öğretisi Yahudi karşıtlığından arındırılmaya, Yahudilerin ve Yahudiliğin önyargısız olarak anlaşıldığı bir diyalog kurulmaya çalışılmıştır.²⁸⁵

V.2. Ahit ve Süreklilik

Hıristiyanlık yüzyıllarca Yeni Ahit'in, Eski Ahit'in yerini aldığını, İsa'nın yeniden dirilişiyle birlikte kilisenin gerçek İsrail ve Tanrı'nın yeni halkı olduğunu,

²⁸³ Matta, 5: 17.

²⁸⁴ Braybrooke, *a.g.e.*, ss. 47-57.

²⁸⁵ Braybrooke, *a.g.e.*, ss. 59-71.

İbrahim'e ve diğer peygamberlere verilen sözlerin yeni varisi olduğunu iddia etmiştir. Çünkü İsrail İsa'yı reddetmekle sadakatsiz olduğunu göstermiş ve antlaşmadan dönmüştür. Ceza olarak Tanrı kutsal Kudüs şehrini yok etmiş ve Yahudi halkını vaat edilen topraklardan kovmuştur. Bu öğretiyi desteklemek için bağ benzetmesi kullanılmıştır: Bağın kiracıları sahibinin sevgili oğlunu öldürürse bağ sahibinin gelip kiracıları öldüreceği ve bağı başkalarına vereceği ifade edilmektedir.²⁸⁶

Bu iddialar Yahudilerin vaat edilen topraklara geri dönüp bir devlet kurmaları ve iyileşen ilişkiler bağlamında yeniden değerlendirilmek durumundadır. Eğer Tanrı'nın vaadinden döndüğü kabul edilirse Hıristiyanların da Tanrı'nın tutarlı karakterine ve sadakatine olan güvenleri sarsılır. Zira eğer Tanrı kendi halkıyla yaptığı ahde sadık kalmıyorsa, diğer milletlerle yapılan ahde sadık kalacağına olan güven sarsılır. Bundan dolayı Tanrı'nın İsrail ile olan ahdi ebedidir. Ayrıca yüzyıllar boyunca Yahudi halkının dinî hayatı gelişmeye devam etmiş, birçok Yahudi Tevrat'a sahip çıkmış, antlaşmaya sadık kalmış ve vaat edilmiş topraklar ile bağlantıları hiçbir zaman kopmamıştır. Bu da ahdin devam eden geçerliliğinin delilidir.²⁸⁷

Tanrı'nın Yahudilerle olan antlaşması devam ediyorsa ve İsa'nın kanıyla da yeni bir antlaşma yapıldıysa bu iki anlaşmanın ilişkisi nedir sorusu gündeme gelmektedir. Eğer iki ahdin varlığı kabul edilirse, İsa'da Tanrı'nın halkı İsrail ile olan antlaşmasının vaatlerinin Yahudi olmayanları da kapsadığı yorumu yapılabilir. Tek ahdin varlığı kabul edildiği takdirde ise, İsa aracılığıyla diğer milletlerin Yahudilerle yapılan ahde dahil oldukları şeklinde bir açıklama yapılabilir. Bu tarz ifadeler düşmanlığı ortadan kaldırmakta ve dostça bir diyalogun temelini kuvvetlendirmektedir.²⁸⁸

V.3. Yahudilere Misyon

Misyon, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde en tartışmalı ve en bölücü konulardan bir tanesidir. Çünkü Yahudiler için misyon, yüzyıllar boyunca kilise tarafından

²⁸⁶ Markos, 12: 9.

²⁸⁷ Braybrooke, *a.g.e.*, ss. 73-74.

²⁸⁸ Braybrooke, *a.g.e.*, ss. 74-80.

baskıyla din değiştirmeyi akla getirir ve bir diğerrinin dininin değiştirmesine yönelik herhangi bir girişim, iki inanç arasındaki güveni yok eder.

Misyon, belirli bir görevi yerine getirmek için birini göndermektir. Bazen misyon kelimesiyle eş anlamlı olarak “evanjelizm”, “conversion”, “tanık” ve “proselitizm” de kullanılır. Hem Yahudilik hem de Hıristiyanlık, inananlarının Tanrı tarafından dünyada belirli bir tanıklığı yerine getirmeleri için bir misyonerlik çağrısına sahiptir. Hıristiyan misyonerlik faaliyeti genel olarak Hıristiyan olmayanları Mesih’e inandırmak olarak anlaşılmıştır ve buna Yahudiler de dahildir. Genel olarak Yahudiler misyonlarını başkalarını Yahudiliğe dönüştürmek olarak değil Tevrat’a ve antlaşma yükümlülüklerine bağlılık olarak tanımlamışlardır. Bu nedenle Yahudi olmayanlar din değiştirmeleri için hedef değildir çünkü diğer uluslardan Nuh Kanunları’na uyanlar için kurtuluş mümkündür. Yahudiler misyonlarını Tek Tanrı’ya tanık olarak milletlere ışık olmak olarak anlarlar.²⁸⁹

İsa hayattayken tebliğini Yahudilere yapmış öğrencilerini de aynı şekilde Yahudi uluslara göndermiştir. Fakat çarmıh hadisesi ve yeniden dirilişten sonra öğrencilerine görünen İsa, öğretilerini yaymaları için onları diğer uluslara da göndermiştir.²⁹⁰ İlk üç yüz yıl boyunca kilisenin Yahudilere yönelik misyonu, Yahudilerin Hıristiyanlığı kabul etmemesi nedeniyle Yahudi karşıtı polemikle birleşmiş ve kilise münhasır bir kurtuluş anlayışı geliştirmiştir. “Kilise dışında kurtuluş yoktur.” (extra ecclesiam nulla salus) öğretisi hem Yahudilere hem diğer uluslara yönelik misyon faaliyetinin merkezinde bulunmaktadır. İlk yüzyıllardan itibaren, özellikle Hıristiyanlığın devlet dini olması sonrasında ve Orta Çağ boyunca Yahudiler, vaftiz olup din değiştirmeleri için her türlü baskı ve zulümle karşılaşmışlardır. Holokost, Hıristiyan misyon anlayışının değişmesindeki en önemli katalizör olmuş, kilise Holokost sonrası dönemde Yahudi karşıtı öğretinin ve acımasız misyonerliğin Avrupa’da modern antisemitizmin temellerini attığını kabul etmeye başlamıştır.²⁹¹

Hıristiyan misyonundaki değişiklik Yahudilere yönelik her türlü zorlayıcı misyon faaliyetini açıkça reddeden bir dizi ifadede açıkça görülmektedir. Nostra

²⁸⁹ Helen P. Fry, “Mission”, *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ss. 296-297.

²⁹⁰ Matta, 28: 16-20; Markos, 16: 15-18; Luka, 24: 44-49; Hab. İş., 1: 6-8.

²⁹¹ Fry, “Mission”, *a.g.e.*, ss. 297-298.

Aetate'de Roma Katolik Kilisesi, yalnızca Yahudilere yönelik misyon faaliyetleri için örgütler kurmaya yönelik her türlü girişimi kınamaktadır. WCC tarafından yayımlanan açıklamalar da Yahudilerle kurulan diyalojik ilişkilere zarar verebilecek misyoner yaklaşımlardan uzaklaşılmasına vurgu yapılmaktadır. Fakat tüm kiliselerin Yahudilere yönelik misyon konusunda açık bir inanç birliği yoktur ve farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Çağdaş Hıristiyanların Yahudilere misyon anlayışları üç ana kategoriye yerleştirilebilir:

- i) Mesih'te kurtuluş ihtiyacından hiçbir muafiyet olmadığı için tüm Yahudilerin Hıristiyan olmasını isteyenler,
- ii) Özellikle Yahudileri hedeflemeden Mesih'e imana tanıklık edenler ve Hıristiyan inancını tüm insanlarla paylaşmaya inananlar,
- iii) Misyonun karşılıklı etki ve ortak etik tanıklık olarak anlaşıldığı Yahudilere karşı misyon faaliyetlerinden vazgeçilmesi gerektiğini düşünenler.²⁹²

VI. Yahudilerin Hıristiyanlarla Diyaloga Yaklaşımı

1965'te yayımlanan Nostra Aetate Bildirgesine Yahudilerin tepkileri karışıktır. Çarmıha germe suçlamasının kaldırılması Yahudiler için bir anlam ifade etmemektedir zira Yahudiler böyle bir suçlamayı zaten hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Ayrıca bildirmede yüzyıllarca Yahudilerin çektiği acıların müsebbibi olan kilisenin bundan dolayı herhangi bir pişmanlık ifadesinin olmaması, Holokost ve İsrail Devleti'nin anılmaması Yahudiler için hayal kırıklığı olmuştur. Fakat Yahudilerin büyük bir kısmı bunu büyük bir dönüm noktası olarak memnuniyetle karşılamıştır.²⁹³

Holokost sonrası dönemde Yahudiler ve Yahudilik üzerine düşünen ve bu konuda pek çok açıklama yapan Hıristiyan çevrelerin aksine Yahudilerden çok az açıklama yapılmıştır. Hıristiyanlık hakkında çok fazla Yahudi beyanı olmamasının birtakım sebepleri vardır. İlk olarak Holokost'un Hıristiyan Avrupa'nın göbeğinde meydana gelen bir fenomen olması dolayısıyla, Hıristiyan çevrelerin pişmanlıklarını ve suçluluk duygularını dile getirme ihtiyaçlarından çok fazla Yahudilik üzerine

²⁹² Fry, "Mission", *a.g.e.*, ss. 298-299.

²⁹³ Wigoder, *a.g.e.*, s. 81.

Hıristiyan beyanı mevcuttur. Fakat Yahudilerin Hıristiyanlara karşı böyle bir hissiyatı yoktur. İkincisi ise Hıristiyanların diyalog yaklaşımının, misyon öğretilerinin bir parçası olabileceği, bunun da dinî ve kültürel asimilasyona neden olacağı şüphesi ve korkusudur. Böyle bir düşünce Yahudilerin Hıristiyanlara yaklaşımını çekimser kılmaktadır. Yahudi cemaati içerisinde tek bir kurumsal sesin olmayışı da Hıristiyanlık hakkında üzerinde anlaşmaya varılmış bir Yahudi beyanını zorlaştıran bir diğer etkidir.²⁹⁴

VI.1. Hıristiyanlar Üzerine Bir Bildiri: Dabru Emet

Hıristiyanların Yahudilerle ilişkilerini iyileştirmek adına attıkları adımlar karşılıksız kalmamış, 10 Eylül 2000 yılında farklı mezheplerden bir araya gelen Yahudi bilginler tarafından “Dabru Emet” (Gerçeği Söyle) isimli bir bildiri yayımlamışlardır. Sekiz kısa açıklamadan oluşan Dabru Emet, Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık üzerine bir Yahudi bildirisidir. Açıklama yüz yetmişten fazla haham ve Yahudi araştırmacı tarafından onaylanmış hem övgü hem de eleştiri almıştır. Metnin başlangıcında Holokost sonrası Hıristiyanlığın Yahudiliğe karşı değişen yaklaşımı vurgulanmış ve Yahudilerin de Hıristiyanlık üzerinde düşünme zamanının geldiği belirtilmiştir.²⁹⁵ Bildiride ifade edilen sekiz açıklama şöyledir:

1. Yahudiler ve Hıristiyanlar aynı Tanrı’ya inanırlar. Zira Hıristiyanlar aynı zamanda İbrahim, İshak ve Yakup’un Tanrısına da taparlar.
2. Yahudiler ve Hıristiyanlar birçok noktada farklı yorumlara sahip olsalar da aynı kutsal kitapta buluşurlar.
3. Hıristiyanlar, Yahudi halkının İsrail toprakları üzerindeki iddiasına ve İsrail Devleti’ne saygı duymalıdır.
4. Yahudiler ve Hıristiyanlar Tora’nın ahlakî ilkelerini kabul ederler. Tora’nın ahlakî ilkelerinin merkezinde Tanrı’nın suretinde yaratılmış olan her insanın

²⁹⁴ Danny Burkeman, “Why Are There So Few Jewish Statements on Christianity or Jewish-Christian Relations?” *European Judaism: A Journal for the New Europe*, c. 37, sy. 1, 2004, ss. 111-118, <http://www.jstor.org/stable/41444588>, (17.05.2022).

²⁹⁵ <https://icjs.org/dabru-emet-text/>, (16.05.2022).

devredilemez kutsallığı ve saygınlığı vardır. Bu paylaşılan ahlakî vurgu iki topluluk arasındaki gelişmiş ilişkilerin temeli olmalıdır.

5. Hıristiyanlar yüzyıllarca Yahudilere baskı ve zulüm uygulamıştır. Nazizm ideolojisi de Hıristiyan düşmanlığına tutunarak serbestçe uygulanma alanı bulmuş ve Hıristiyanlar bu vahşete yeterince tepki gösterememiştir. Fakat Nazizm'in kendisi Hıristiyan bir fenomen değildir. Nazi rejimi sırasında Yahudileri kurtarmak için hayatlarını tehlikeye atan Hıristiyanlar da vardır.

6. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki uzlaşmaz farklar, Tanrı'nın kutsal yazılarda vaat ettiği gibi tüm dünyayı kurtarmasına değin çözüme kavuşmayacaktır. Hıristiyanlar, Tanrı'yı İsa Mesih ve Hıristiyan geleneği vasıtasıyla tanır ve ona hizmet ederler. Yahudiler ise Tanrı'yı Tevrat ve Yahudi geleneği aracılığıyla tanır ve ona hizmet ederler. Bu farklılık kutsal yazıları diğerinden daha doğru anlayıp yorumladığında ısrar eden bir topluluk tarafından çözülmeyecektir. Hıristiyanların inanışlarına ve geleneklerine saygı duymalarını bekleyen Yahudiler de Hıristiyanların inançlarına ve geleneklerine saygı duymalıdır. Ne Yahudiler ne Hıristiyanlar diğer toplumun öğretisini kabul etmeye zorlanmalıdır.

7. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki yeni ilişki, Yahudilerin korktuğu gibi dinî ve kültürel asimilasyona neden olmayacaktır. Bu yaklaşım geleneksel Yahudi ibadetlerini değiştirmeyecek, Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki evlikleri artırmayacak, Yahudilerin Hıristiyanlığa geçmesine neden olmayacaktır.

8. Yahudiler ve Hıristiyanlar dünyaya adalet ve barış getirmek için birlikte çalışmalıdırlar.²⁹⁶

²⁹⁶ <https://icjs.org/dabru-emet-text/>, (16.05.2022).

SONUÇ

Milâdî takvimin başlangıcında ve Filistin coğrafyasında tanışıklıkları başlayan Yahudilik ve Hıristiyanlık, günümüze kadar iletişim ve etkileşim halinde olmuştur. Bu iletişim genellikle çatışma ve polemige dayalı bir zeminde gerçekleşmiştir. Fakat son elli yıl içerisinde iki dinî gelenek arasında yeni bir ruh ortaya çıkmış, tutumlar ve ifadeler olumlu bir dile çevrilmiş ve ilişkiler dostane bir nitelik kazanmıştır.

M.S. 30 yıllarında tebliğ faaliyetine başlayan İsa'nın etrafında toplanan ilk Hıristiyan cemaat, Yahudilerin beklenen Mesih ümidinin İsa ile gerçekleştiğine inanmışlardır. Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilk ayrılık tam da bu noktada, Yahudilerin, İsa'nın Mesih olduğu iddialarını reddetmeleriyle başlar. İsa'nın öğretilerini ve takipçilerinin "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" gibi birtakım iddialarını benimsemeyen Yahudiler, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve öldürülmesi hususunda ön ayak olmuşlardır.

M.S. 33'te İsa'nın Roma İmparatorluğu eliyle, çarmıha gerilerek öldürülmesi neticesinde, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ayrılık tam anlamıyla keskinleşmiştir. Bu tarihten itibaren Yahudiler, Hıristiyanlar tarafından, "Tanrı/Mesih katili" olarak damgalanmış ve başlarına gelen her türlü olumsuzluğun bu menfi fiilleri dolayısıyla gerçekleştiğine inanılmıştır.

Günümüz Hıristiyanlığının mimarı kabul edilen Pavlus'un Hıristiyan olmasıyla birlikte, Yahudiler ve Hıristiyanlar kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmış ve Yahudiler dinî anlamda yok sayılmaya başlanmıştır. Dinî olarak yok sayılmaları, Hıristiyanların Yahudilerin yerini almasından dolayıdır. Tanrı katili olan Yahudiler, kendilerine Tanrı tarafından verilen her türlü ayrıcalığı kaybetmişlerdir. Seçilmiş halk ve Tanrı ile ahdin muhatabı olma gibi ayrıcalıklar artık Hıristiyanlara geçmiş, Yahudilik, hükmü geçmiş ve fosilleşmiş bir din olarak kabul edilmeye başlamıştır. Hıristiyan savunucuları, Yahudileri hükümsüz bir dinin günahkâr takipçileri olarak değerlendirmişler, Yahudiler için de tek kurtuluşun İsa Mesih'e iman ve vaftiz yoluyla olabileceğini vaaz etmişlerdir.

Hıristiyanlığın M.S. IV. yüzyılda imparatorluk nezdinde öncelikle saygın bir konum elde etmesi, bu yüzyılın sonuna doğru da devlet dini olarak kabul edilmesinden

sonra, Yahudiler siyasî olarak da yok sayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlar tarafından Yahudilere yöneltilen dışlama, suçlama ve şiddet olayları devletin imkân ve gücüyle desteklenmiş, Yahudilerin Tanrı'yı öldürdükleri için lânetlendikleri, dünyanın sonuna kadar sefil ve rezil bir hayat sürecekleri inancıyla her türlü dinî ve siyasî politika reva görülmüştür.

Hıristiyanlığın Yahudi düşmanlığını besleyen inanışları ve kabulleri Orta Çağ boyunca da canlılığını koruyan bir figür olmuştur. Kudüs'ü Müslümanların elinden alma arzusuyla başlatılan Haçlı Seferleri, Yahudiler için büyük katliamlarla sonuçlanmıştır. Yahudilerin Hıristiyan çocukları öldürme, kutsal ekmeğe saygısızlık ve kuyu sularını zehirlediklerine dair iddialar da Hıristiyan kitleleri galeyana getirmiş ve Yahudi katliamları kaçınılmaz olmuştur. Bu çağın sonuna doğru Yahudiler Hıristiyan Avrupa ülkelerinden de sürülmüşlerdir.

XVIII. yüzyılda modernitenin başlamasıyla birlikte Yahudiler birtakım hak ve özgürlüklere kavuşmuş olsalar da Hıristiyanların Yahudi düşmanlığı bu çağda da kendisini ciddî manada hissettirmiştir. Din temelli düşmanlığın üzerine ırk temelli nefretin de eklenmesiyle, Yahudiler düşmanca davranışların ve şiddet olaylarının hedefi olmaya devam etmişlerdir.

II. Dünya Savaşı esnasında Hıristiyan Avrupa'nın merkezinde gerçekleşen Holokost, Yahudi tarihinin en acı deneyimidir. Yaklaşık altı milyon Yahudinin devlet eliyle katledilmesi hem Hıristiyan hem de Yahudi dünyasında derin kırılmalara ve sorgulamalara neden olmuştur. Holokost, Hıristiyanlar açısından, Yahudi düşmanı geleneğin sorgulanması; Yahudiler açısından da bir devlet kurma yolunda ciddî adımların atılmasına neden olan bir katalizör görevi görmüştür.

Tanrı'nın dışlanmış kavmi olarak görülen Yahudilerin, İsrail Devleti çatısı altında küllerinden doğmaya başlaması, Hıristiyanların asırlarca dinî ve toplumsal yaşamlarına yön veren kabullerini baltalamıştır. Hem Holokost'un suçluluğu hem de Yahudilerin bir devlet kurarak tarih sahnesine yeniden çıkmaları Hıristiyan dünyasında, II. Vatikan Konsili'nin toplanması ve devrim niteliğinde kararlar alınmasıyla neticelenmiştir. Bu konsil ile birlikte Yahudi karşıtı dinî ifadeler yeniden okunmuş, yorumlanmış ve düşmanlık yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren çoğu Hıristiyan mezhebin de dahil olduğu, Yahudi karşıtı eylem ve söylemlerin kınandığı bir dönem başlamıştır. Hıristiyan dünyasından uzatılan zeytin dalı Yahudiler için de olumlu karşılanmış ve iki din arasında diyalog ve uzlaşımın teşvik edildiği adımlar atılmıştır. Bildiriler, açıklamalar, konferanslar, ilmî ve bilimsel çalışmalarla yeni ilişki biçimi kuvvetlendirilmeye ve sürdürülmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

A- Kitaplar ve Makaleler

ADAM, Baki, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, Grafiker Yay., Ankara, 2017.

AYDIN, Mahmut, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, DİB Yay., Ankara, 2016.

-----, *Hız. İsa'ya Ne Oldu?*, 1. Basım, Otto Yay., Ankara, 2017.

-----, "Yahya", *DİA*, İstanbul, 2013, XXXXIII/232-234.

AYDIN, Mehmet, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1991.

-----, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığı'na Bir Bakış", *Adalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı*, Antalya, 2004, VII/251-261.

BAYBAL, M. Sami, *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, 1. Baskı, Yediveren Yay., Konya, 2002.

BERENBAUM, Michael, "Holocaust", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, c. 9, Keter Publishing House, USA, 2007, ss. 324-489.

BESALEL, Yusuf, "Sanhedrin", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yay., c. 2, İstanbul, 2002, ss. 564-567.

BRAYBROOKE, Marcus, *Time to Meet*, Trinity Press International, Philadelphia, 1990.

CAYRE, Fulbert, *Kilise Babaları'nın Tarihi ve Doktrinleri I ve II. Cilt*, çev. Mehmet Aydın, Literatürk Academia, Konya, 2021.

ÇOBAN, Bekir Zakir, *Yahudilerden Sonra Hıristiyanlardan Önce Hz. İsa*, 2. Basım, İnsan Yay., İstanbul, 2018.

-----, “İkinci Vatikan Konsili ve Katolik Yahudi İlişkileri”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, sy. 2, 2018, ss. 60-81.

DEMİRCİ, Kürşat, “Engizisyon”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI/238-241.

DOĞAN, Hatice, *İbn Meymun’un Hayatı, Eserleri ve Delâletü’l Hâirîn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009.

DUYGU, Zafer, “İsa ve Musa Yasası Meselesi”, *Bilimname*, XXXV, 2018/1, ss. 281-302.

-----, “İsa’nın Yeni Ahit’te “Tanrı Oğlu” Olarak Tanımlanması Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59:1 (2018), ss. 155-181.

ENELOW, H. G., *A Jewish View of Jesus*, The Macmillan Company, New York, 1920.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, “Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, Grafiker Yay., Ankara, 2017.

ESGİN, Mehmet, “Engizisyonun Günümüze Hatırlattıkları”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1,1 (2012/1), ss. 91-99.

EUSEBİOS, *Kilise Tarihi*, çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yay., İstanbul, 2010.

FİNUCANE, Ronald, “Huzursuzluk Dönemi”, *Hıristiyanlık Tarihi*, çev. Sibel Sel, Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2004.

FREİTAS, Sa De, Proselytism and the Right to Freedom from Improper Irreligious Influence: The Example of Puclic School Education, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, c. 17, sy. 3, 2014, ss. 868-887.

FRY, Helen P., "Mission", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

GASQUE, W. Ward, *Hıristiyanlık Tarihi*, çev: Sibel Sel, Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2004.

GREİLSAMMER, İlan, *Siyonizm*, çev. Işık Ergüden, 2. Basım, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2021.

GROEPLER, Eva, *Anti-Semitizm*, çev. Süheyla Kaya, 1. Baskı, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1999.

GÜNDÜZ, Şinasi, *Hıristiyanlık*, 6. Basım, İsam Yay., İstanbul, 2017.

-----, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, 2. Basım, MiletNihal Yay., İstanbul, 2021.

-----, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. Basım, Vadi Yay., Ankara, 1998.

GÜNGÖR, Ali İsra, "Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar", *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed. Ali İsra Güngör, 1. Baskı, Grafiker Yay. Ankara, 2017.

GÜNGÖR, Ali İsra, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, 2. Baskı, Alperen Yay., Ankara, 2002.

GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahudilik*, 6. Basım, İsam Yay., Ankara, 2017.

-----, "Talmud", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX/550-552.

HARMAN, Ömer Faruk, "İsa", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII/465-472.

-----, "Yahudi Hıristiyanlığı", *DİA*, İstanbul, 2013, XXXXIII/184-187.

-----, "Yahudilik-Mezhepler ve Dini Gruplar", *DİA*, İstanbul, 2013, XXXXIII/212-218.

HAS, Kenan, Arzu Cebe, “Talmud Geleneğinde İsa’nın İz Düşümleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 24, Haziran 2020, ss. 240-259.

HEINEMANN, Joseph, Joshua Gutmann, “Antisemitism” *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, c.2, USA, 2007.

HERZL, Theodor, *Yahudi Devleti*, Sümer Kitabevi, çev. Hakan Başak, 1. Basım, İstanbul, 2017.

JOHNSON, Paul, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, Pozitif Yay., trs.

KESSLER, Edward, *Yahudi-Hıristiyan İlişkilerine Giriş*, çev. Nevfel Akyar-Talha Fortacı, 1. Baskı, Eskiye Yay., Ankara, 2020.

KUTLUAY, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Pınar Yay., İstanbul, 2019.

Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015.

LEWIS, Bernard, *Semitizm ve Anti-Semitizm*, çev. Hür Güldü, 2. Baskı, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018

LİETZMANN, M. Hans, *Eski Kilise Tarihi I ve II. Cilt*, çev. Mehmet Aydın, Literatürk Academia, Konya, 2016.

MACDONALD, William, *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi*, çev. Filiz Akyüz, 1. Basım, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2000.

MADRİGAL, Marc, *Kilise Babaları*, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., 2015

MCMANUS, Dennis D., “Origen”, *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

MERAL, Yasin, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 1. Basım, MilelNihal Yay., İstanbul, 2021.

-----, “Yahudi-Hıristiyan-Müslüman Reddiye Geleneği”, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed. Ali İsra Güngör, 1. Baskı, Grafiker Yay. Ankara, 2017.

O'MALLEY, John W., *What Happened at Vatican II*, Harvard University Press, United States of America, 2008.

PAGET, James Carleton "Adversus Judaeos Literature", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

PAWLİKOWSKI, John T., "Anti-Judaism", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

POLIAKOV, Leon, "Antisemitism", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, c.2, USA, 2007.

PONCİNS, Vicomte Leon de, *Judaism and the Vatikan*, çev. (İng.) Timothy Tindal-Robertson, Christian Book Club of America, California, 1967.

PİCK, Benhard "The Personality of Jesus in the Talmud", *The Monist*, c. 20, sy. 1, 1910, ss. 4-32.

PROBST, Christopher J., *Demonizing the Jews: Luther and the Protestant Church in Nazi Germany*, İndiana University Press, United States of America, 2012.

RENAN, Ernest, *İsa'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, MEB Yay., 2. Basım, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

RENNAP, I., *Anti-semitizm ve Yahudi Sorunu*, çev. Şen Süer Kaya, İnter Yay., İstanbul, 1991.

ROBERTS, J.M., *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilâp Kitabevi Yay., İstanbul, 2015.

ROSSİNG, Daniel, "Zion", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

SCHAFER, Peter, *Jesus in Talmud*, Princeton University Press, New Jersey, 2007.

SCHOEPS, Hans Joachim, *İlk Hıristiyanlar*, trc. Ekrem Sarıkçıoğlu, 1. Baskı., Düşün Yay., İstanbul, 2019.

SCHUBERT, Kurt, *Yahudi Tarihi*, çev. E. Derya Yamaner, 1. Basım, Runik Kitap, İstanbul, 2021.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, “Erken Hıristiyan Literatüründe Yahudiler ve Anti-Semitizm”, *Seleucia*, s. 7, y. 2017, ss. 235-278.

ŞENGÜL, Fatma Seda, *Yahudi-Hıristiyan Münazaralarında İsa ve Mesih Tartışmaları*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2022.

TAGUİFFE, Pierre-Andrè, *Antisemitizm*, çev. Işık Ergüden, 1. Basım, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2017.

TANYU, Hikmet, “Ahd-i Cedit”, *DİA*, İstanbul, 1988, I/501-507.

TAŞPINAR, İsmail, “Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler ve Mensupları”, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed. Ali İsmail Güngör, 1. Baskı, Grafiker Yay. Ankara, 2017.

-----, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*, 1. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2017.

VERMES, Geza, *The Religion of Jesus The Jew*, Fortress Press, Minneapolis, 1993.

WEİSSMAN, Paul “Antisemitism-The Enlightenment”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, c.2, USA, 2007.

WİGODER, Geoffrey, *Jewish-Christian Relations Since the Second World War*, Manchester University Press, New York, 1988.

WİLKES, George R., “Zionism, Christian”, *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler and Neil Wenborn, Cambridge University Press, New York, 2005.

WOODHEAD, Linda, *Hristiyanlık*, Dost Kitabevi Yay., çev. Sevda Çalışkan, Ankara, 2006.

YAŞAROĞLU, Abit, *Yahudilik ve Siyonizm Tarihi*, 2. Basım, Pınar Yay., İstanbul, 2013.

B- İnternet Kaynakları

BACHER Wilhelm, Jacob Zallel Lauterbach, *Ta'anit*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14183-ta-anit>, (07.04.2022).

BURKEMAN, Danny, "Why Are There So Few Jewish Statements on Christianity or Jewish-Christian Relations?" *European Judaism: A Journal for the New Europe*, c. 37, sy. 1, 2004, ss. 111-123, <http://www.jstor.org/stable/41444588>, (17.05.2022).

STUDENT, Gil, *The Real Truth About the Talmud*, <http://talmud.faithweb.com/>, (06.04.2022).

<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/78412/yahudi-dostu-papa-ii-jean-paul-kutsal-ilan-edildi>, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2021-04/st-john-paul-ii-rome-synagogue-visit-jewish-catholic-anniversary.html>, (16.05.2022).

<https://icjs.org/dabru-emet-text/>, (16.05.2022).

https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/Vatican_Notes.htm, (22.05.2022).

https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/Vatican_Guidelines.htm, (05.05.2022).

<https://missionrespekt.de/fix/files/ChZ-tuerkisch.pdf>, (15.05.2022).

https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/protestant/WCC1982.htm, (22.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws>, (13.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/introduction-to-the-holocaust>, (13.05.2022).

<https://www.ushmm.org/collections/bibliography/christianity-and-the-holocaust#christian-churches>, (13.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-german-churches-and-the-nazi-state>, (13.05.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-german-churches-and-the-nazi-state>, (13.05.2022).

<https://www.newyorker.com/news/daily-comment/pope-francis-and-the-problematic-sainthood-cause-of-cardinal-august-hlond>, (14.05.2022).

<https://www.hertford.ox.ac.uk/associate/james-parkes>, (20.05.2022).

<http://judaisme.sdv.fr/perso/jisaac/jisaac.htm>, (20.05.2022).

<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/eckardt-roy-adeq>, (20.05.2022).

<https://www.ushmm.org/research/about-the-mandel-center/initiatives/ethics-religion-holocaust/articles-and-resources/jews-and-christians-the-unfolding-interfaith-relationship>, (14.05.2022).

<https://www.ccjr.us/dialogika-resources/documents-and-statements/ecumenical-christian/seelisberg> (10.04.2022).

<https://www.oikoumene.org/resources/documents/concerns-of-the-churches-the-christian-approach-to-the-jews>, (10.04.2022).

<http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/commissione-per-i-rapporti-religiosi-con-l-ebraismo/commissione-per-i-rapporti-religiosi-con-l-ebraismo-crr/documenti-della-commissione/en1.html>, (10.04.2022).

https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/catholic/french_repentance.htm, (10.04.2022).

<https://www.britannica.com/topic/Haskala>, (21.05.2022).

<https://www.britannica.com/topic/Second-Coming>, (22.05.2022).

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html, (05.05.2022).

<https://politikvesiyasi.wordpress.com/2013/06/06/siyonizmsemitizmfilosemitizmanti-semitizm/>, (20.05.2022).

https://www.sefaria.org/Shabbat.104b?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (06.04.2022).

https://www.sefaria.org/Sanhedrin.106b.1?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (06.04.2022).

https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.5.19?ven=Mishnah_Yomit_by_Dr._Joshua_Kulp&vhe=Torat_Emet_357&lang=bi, (06.04.2022).

https://www.sefaria.org/Sotah.47a.14?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Sanhedrin.107b.14?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Sanhedrin.43a?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=Wikisource_Talmud_Bavli&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.10?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.10?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.8?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

https://www.sefaria.org/Shabbat.116a.9?ven=William_Davidson_Edition_-_English&vhe=William_Davidson_Edition_-_Vocalized_Aramaic&lang=bi, (31.03.2022).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms>, (20.05.2022).

<https://www.geschichtsquellen.de/werk/2649>, (18.06.2022).

<https://www.arkhesanat.com/illustrasyon-nedir/>, (18.06.2022).

<https://www.britannica.com/topic/ghetto>, (20.06.2022).

<https://www.oikoumene.org/resources/documents/ecumenical-considerations-on-jewish-christian-dialogue>, (21.06.2022).